

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

**COVID-19 VE İSTİHDAM PİYASASINDAKİ
DÖNÜŞÜM**

Çiğdem GÜNEŞ
2502170601

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Suna MUĞAN ERTUĞRAL

İSTANBUL - 2025

ÖZ

COVID-19 VE İSTİHDAM PİYASASINDAKİ DÖNÜŞÜM

ÇİĞDEM GÜNEŞ

Son dönemde küresel ekonomiyi ve iş gücü piyasalarını büyük ölçüde olumsuz etkileyen koronavirüs salgını, sağlık sorunlarının beraberinde ekonomik faaliyetleri de biçimlendirmesi nedeniyle önemli bir tehdit unsuru olmaya başlamıştır. COVID-19'un her konuda yaşanan kökten bir değişiklik sinyali taşıdığı ifade edilerek bu yeni durum “yeni normal” olarak adlandırılmaktadır. Özel sektörden kamu sektörüne hizmet sunumu dijital platformlara taşınmıştır. COVID-19 salgının etkisi göz önünde bulundurulduğunda, ekonomik faaliyetleri sürdürmek için dijitalleşme birçok farklı alternatif barındırmaktadır. Bu kapsamda bu çalışma, COVID-19 salgınının bir gelişmekte olan ülke olarak Türkiye iş gücü piyasasındaki yansımalarını “işsizlik” parametresi üzerinden analiz etmektedir. Çalışmada, ARMA (Otoregresif Hareketli Ortalamalar Modeli) yöntemi uygulanmış ve analiz yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre işsizlik verisinde ciddi bir değişim tespit edilememiştir. Bunun temel sebepleri arasında Türkiye işgücü piyasasında kayıt dışı istihdamın yüksekliği, Teknolojik erişim ve dijital yeterlilik farkları, Sektörler arası geçişkenlik, Devlet müdahaleleri ve politikalar, İşgücü Piyasasından çekilme gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, İstihdam, Uzaktan Çalışma

ABSTRACT

COVID-19 AND THE TRANSFORMATION OF THE EMPLOYMENT MARKET

ÇİĞDEM GÜNEŞ

The coronavirus pandemic, which has had a significant negative impact on the global economy and labour markets in recent times, has become a major threat due to its impact on economic activity as well as health issues. It is stated that COVID-19 signals a fundamental change in every aspects of life, and this new situation is referred to as the “new normal”. Service delivery from the private sector to the public sector has been transferred to digital platforms. Considering the impact of the COVID-19 pandemic, digitalisation offers many different alternatives for continuing economic activities. Within this scope, this study analyses the reflections of the COVID-19 pandemic on the labor market in Turkey, a developing country, through the parameter of “unemployment” In this study, the ARMA (Autoregressive Moving Average Model) method was applied and analysed. According to the analysis results, no significant change has been detected in unemployment data. The main reasons for this include high levels of informal employment in the Turkish labour market, differences in technological access and digital literacy, inter-sectoral mobility, government interventions and policies, and withdrawal from the labour market.

Keywords: COVID-19, Employment , Remote Work

ÖNSÖZ

COVID-19 pandemisi, tüm sektörleri etkileyerek iş gücü piyasasında değişimlere yol açmıştır. Özellikle evden çalışma, pandemi sürecinde bir önlem olarak hayatımıza girmiş ve bazı sektörlerde yaygın hale gelmiştir. Bu çalışma, COVID-19'un istihdam piyasasında yarattığı değişimi işsizlik verisi üzerinden analiz etmeyi amaçlamıştır.

Bu süre boyunca bana destek olan danışmanım Doç. Dr. Suna MUĞAN ERTUĞRAL'a teşekkür ederim. Prof. Dr. Mehtap ÖZDEĞER'e tezime yaptıkları önemli katkılar dolayısı ile şükranlarımı sunarım. Ve bu süreçte en büyük destekçim oldukları için aileme de teşekkürlerimi sunarım.

Çiğdem GÜNEŞ

İstanbul, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM SALGIN HASTALIKLAR

1.1. Kara Veba	6
1.2. İspanyol Gribi	7
1.3. Sars.....	8
1.4. COVID-19.....	9
1.5. Salgın Hastalıkların Sosyo-Ekonomik Etkileri	11
1.5.1. Kara Veba ve Sosyo- Ekonomik Etkileri	14
1.5.2. İspanyol Gribi ve Sosyo- Ekonomik Etkileri	17
1.5.3. Sars'ın Sosyal ve Ekonomik Etkileri.....	22
1.5.4. COVID-19 ve Sosyo-Ekonomik Etkileri.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

ÜRETİM SÜRECİNDE EMEK VE EMEĞİN DÖNÜŞÜMÜ

2.1. Kapitalist Üretim Tarzının Doğuşu.....	30
2.1.1. Taylorizm.....	31
2.1.2. Fordizm.....	32
2.2. Üretimin Yeniden Esnekleşmesi (Neo-Fordizm, Post-Fordizm).....	34
2.2.1. Esneklik Kavramı	38
2.2.2. Esnek Çalışma Biçimleri	41
2.2.2.1. Kısmi Süreli (Part Time)	42
2.2.2.2. Vardiyalı Çalışma.....	43
2.2.2.3. Çağrı Usulü Çalışma.....	45

2.2.2.4. Kayan İş Süreleri	47
2.2.2.5. Yoğunlaştırılmış İş Haftası.....	48
2.2.2.6. İş Paylaşımı	49
2.2.2.7. Evde Çalışma.....	51
2.2.2.8. Tele Çalışma	53
2.2.2.9. Evden Tele Çalışma.....	56
2.3. Salgınlar ve Emek Piyasası	57
2.4. COVID-19 ve Alınan Önlemlerin Ekonomiye ve Emek Piyasasına Etkisi.....	64
2.5. COVID-19 ve Çalışma Hayatına Etkisi: Evden Çalışma.....	72
2.5.1. Evden Çalışabilenler ve Çalışamayanlar ve Bu Etkinin Sonuçları.....	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMAÇ VE KAPSAM

3.1. Literatür Taraması.....	84
3.2. ARMA Modeli	92
3.3. Veri Seti	96
3.3.1. Veri Setinin Oluşturulması ve Metodoloji.....	96
3.3.2. Birim Kök Testi Sonuçları.....	96
3.3.3. Modelin Sonuçları	97
SONUÇ.....	101
KAYNAKÇA	104
ÖZGEÇMİŞ.....	150

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Ekonomilerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Ekonomik Büyüme Oranları	27
Tablo 1.2: Bazı Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye’de Ekonomik Büyüme Oranları.....	27
Tablo 1.3: Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye’de İşsizlik Oranları (%)	28
Tablo 3.1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları.....	97
Tablo 3.2: PP Birim Kök Testi Sonuçları	97
Tablo 3.3: Arma Modeli Sonucu.....	98
Tablo 3.4: ARMA (2,0) Model Tahmin Sonuçları	98
Tablo 3.5: ARMA (2,0) Model 2020 Yılı ve Sonrası Gerçekleşen Değerler.....	98

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1: Tahmin Model Uyumu	99
Şekil 3.2: ARMA (2,0) Kalıntı Otokorelasyon Ve Kısmi Otokorelasyonları	100

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 2.1: 2019 Yılı Avrupa Birliği Ülkeleri Bazında Evden Çalışma (%).....	77
Grafik 2.2: Evden Çalışmanın Sektörler İtibariyle Dağılımı.....	80
Grafik 2.3: Evden Çalışmanın Sektörler İtibariyle Ücret Dağılımı	80

KISALTMALAR LİSTESİ

Akt.	: Aktaran
CDC	: Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İSİG	: İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu
JRC	: Ortak Araştırma Merkezi
MERS	: Orta Doğu Solunum Sendromu
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
SARS	: Şiddetli Akut Solunum Yolu Sendromu
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
WFH	: Dünya Hemofili Federasyonu,
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü

GİRİŞ

Pandemi terimi, köken olarak Yunanca “pandemos” kelimesinden türemiştir ve küresel salgın anlamına gelir. Bölgesel bir salgınla karşılaştırıldığında, pandemi coğrafi olarak daha geniş bir yayılım gösterir ve dünya genelindeki tüm insanları etkileyen bir olguyu ifade eder. Bu nedenle, pandemi, küresel sağlık acil durumunun en üst seviyesi olarak tanımlanır ve dünyanın birden fazla bölgesini etkiler. Genel olarak, bir pandemi ilan etmek, yalnızca bir sağlık sorunu olmadığı, aynı zamanda küresel düzeyde ekonomik, politik ve sosyal boyutları da olduğu için tarihsel bir olay olarak kabul edilir. 2020 yılının başlarında ortaya çıkan ve dünya genelinde hızla yayılan virüs, hükümetleri sert karantina önlemleri almaya zorlamış, bu da iş dünyasında büyük bir durgunluğa yol açmıştır. İstihdam piyasası hem arz hem de talep tarafında ciddi daralmalar yaşarken, belirli sektörler bu süreçte büyük kayıplar vermiştir. Özellikle turizm, hizmet, perakende ve eğlence gibi yüksek temas gerektiren sektörlerde kitlesel işten çıkarmalar ve küçülmeler gözlenmiştir (OECD, 2020). Buna karşılık, teknoloji ve sağlık gibi sektörler ise hızla büyüyerek pandemi döneminin kazananları arasında yer almıştır.

Pandemi sürecinde dijitalleşme ve uzaktan çalışma modelleri öne çıkmıştır. Birçok şirket, faaliyetlerini sürdürebilmek adına dijital dönüşümlerini hızlandırmış ve uzaktan çalışma sistemlerine geçiş yapmıştır. Çalışanlar açısından bu durum, iş-yaşam dengesi, esneklik ve verimlilik gibi kavramların yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır (Brynjolfsson ve diğerleri, 2020). Ancak uzaktan çalışmanın avantajlarının yanı sıra, iş güvencesi ve kariyer gelişimi gibi konularda belirsizliklerin arttığı, işsizlik oranlarının yükseldiği ve gelir adaletsizliğinin derinleştiği de görülmüştür (International Labour Organization [ILO], 2021).

İşsizlik oranlarının artması, geçici işlerde ve güvencesiz istihdam biçimlerinde hızlı bir artışa neden olmuştur. Pandemi sürecinde, “gig ekonomisi” olarak adlandırılan ve serbest çalışan, proje bazlı işler yapan bireylerin sayısında kayda değer bir artış gözlemlenmiştir (Kalleberg, 2020). Ancak bu model, çalışanlar açısından sağlık hizmetlerine ve sosyal güvenceye erişim gibi önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. COVID-19’un ardından “gig” çalışanların korunmasına

yönelik yasal düzenlemeler, istihdam piyasasının önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir (ILO, 2021).

Öte yandan, pandeminin cinsiyet temelli etkileri de dikkat çekicidir. Kadınlar, özellikle eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler gibi sektörlerde yoğunlaşmış, bu sektörlerdeki iş kayıpları kadın çalışanları orantısız bir şekilde etkilemiştir. Aynı zamanda, evden çalışma ve çocuk bakımı gibi hane içi sorumlulukların artması, kadınların işgücüne katılımını olumsuz etkilemiştir (Alon ve diğerleri, 2020: 2).

Bu çalışma şu sorulara yanıt aramaktadır: COVID-19 pandemisi, Türkiye’de istihdam oranları üzerinde anlamlı bir değişim yaratmış mıdır? Pandemi süreci ve sonrasında işsizlik verilerinde bir farklılaşma gözlemlenmiş midir?

Araştırma soruları doğrultusunda yapılan analiz, çalışmanın literatüre katkısını da şekillendirmektedir. Bu çalışmanın literatüre en önemli katkısı yalnızca COVID-19 süreciyle sınırlı kalmaması ve COVID-19 sonrası da kapsayan bir analiz sunarak işsizlik oranları üzerinden analiz yapmasıdır. Böylece çalışma, mevcut araştırmaların çoğunlukla pandemi dönemiyle sınırlı kaldığı literatürde, pandemi sonrası dönemi de kapsayarak bu alandaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde Kara Veba, İspanyol Gribi, Sars, COVID-19 salgın hastalıkları ve bu hastalıkların meydana getirdiği sosyo-ekonomik etkilerinden bahsedilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, emek ve emeğin dönüşümü tarihsel dönüşüm eşliğinde aktarılmıştır. Bu doğrultuda esneklik türleri ve esneklik uygulamaları ele alınarak esnek üretim ve esnek uzmanlaşmaya bağlı olarak ortaya çıkan çalışma türleri üzerinde durulmuş olup çalışan ve işveren açısından getirdiği fayda ile zararlar üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde ise, Türkiye iş gücü piyasasında COVID-19 temelli etkiler ele alınmış ve işsizlik oranları üzerinden bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bu inceleme, ARMA (Oto-regresif Hareketli Ortalamalar Modeli) yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiş ve pandemi öncesi ve sonrası dönemlerdeki işsizlik oranlarındaki değişimler analiz edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SALGIN HASTALIKLAR

Tüm insanlık tarihi boyunca gerçekleşen en önemli değişim kuşkusuz avcılıktan tarıma geçmek olmuştur. Tarım alanında yaşanan bu gelişme beraberinde yerleşimleri, köylerin ve daha sonra da şehirlerin oluşumunu sağladığı için modern insanlık adına önemli bir dönüm noktası olmuştur. MÖ 10.000 ila 2.500 yılları aralığında gerçekleşen bu süreç, Mısır'da Nil, Mezopotamya'da Dicle ve Fırat nehirlerinin kıyılarında başlamış ve birlikte Bereketli Hilal'i oluşturmuştur. Ardından Ganj, İndus ve Sarı Nehir gibi büyük nehirler üzerinde dünyanın farklı bölgelerinde birbirinden bağımsız olarak gelişmiştir. Bilimsel çalışmalara göre değişim her ne kadar kolay ya da faydaları hemen görülebilen bir geçiş olmasa da fazla gıdaya ulaşım kitlesel nüfus artışına, göçlere ve kolonileşmeye yol açmıştır. Nitekim ilk dönem tarım toplumlarının eşitlikçi bir yapıyı korudukları buna karşın daha sonra özgürlüğün köleliğe dönüştüğü ve kölelerin dünya ticaretini artırmak amacıyla ihtiyaç fazlası mal üretmeye mecbur bırakıldıkları arkeologlar tarafından tespit edilmiştir (Cockshott, 2019). Neolitik dönemde, geliştirilen yeni tarım ve hayvancılık uygulamaları, M.Ö. 5.000 ila 4.000 yılları arasında dünya nüfusunun 15 milyondan 150 milyona çıkmasını sağlayarak olağanüstü bir büyüme dönemine girilmesine yol açmış ve bu teknolojinin kapasitesinin sınırlarına ulaşıldığında, sonraki dört bin yıl boyunca nüfus artışı tekrar yavaşlamıştır (Hunter, 2003). Hastalıkların ise nüfus yoğunluğuyla yakın bir ilişkisi olduğu bilinmektedir. Artan nüfus yoğunluğuna ek olarak tarım ve hayvancılıktaki yaşanan gelişmeler hayvanlardan bulaşan ve zoonoz olarak bilinen salgın hastalıkların güçlü bir şekilde ivme kazanmasına neden olmuştur. Anlaşılacağı üzere tarım ve hayvancılıkta yaşanan gelişmeler ve bunun bir sonucu olarak artan nüfus yoğunluğu, ticari faaliyetlerin ve seyahatlerin artmasına ve bu durumda hastaları tehlikeli hâle getirmiştir (Diamond, 1997). İki yüz yıl önce çoğu insan doğduğu yerden 30 kilometreden fazla uzağa seyahat edemezdi. Bu da hastalıkların yavaş ve genellikle belirli bir iklim bölgesi içinde hareket etme eğiliminde iken hastalık göçü modelleri dramatik bir şekilde artmıştır.

Çalışmalar, salgın hastalıkların büyük bir çoğunluğunun Eski Dünya'nın ılıman bölgelerinde (Afrika, Asya ve Avrupa) ortaya çıktığını ve çoğunlukla büyük evcil memelilerde bulunup mutasyona uğrayarak insanlara adapte olan ve pek çok salgın etkeni onlara bulaştıran bakteri, virüs veya parazitlerden kaynaklandığını göstermektedir. Bir zamanlar insanoğlu avcı-toplayıcıyken ve devamlı hareket halindeyken, böyle göçebe bir canlıya sivrisineğin adapte olması gücü, fakat insanoğlu yerleşik hayata geçtiğinde, kimi zararlı sinek türleri sadece bu yeni canlıdan beslenmeye adapte olmuştur.

- 2007 tarihli çalışmasında Sherman, bazı büyük salgın hastalıkları ve bunların insan hayatını ekonomik, kültürel ve siyasi olarak nasıl etkilediğini analiz etmiştir. Bunlar arasında;
- Avrupa'da kraliyet ailesini etkileyen ve İngiltere, Almanya, Rusya ve Amerika'nın siyasi kaderini değiştiren hemofili ve porfiri
- İrlanda'da 1850'lerde ciddi bir kıtlığa neden olan patates mantarı hastalığı, ABD'ye ciddi bir göç dalgasına ve Amerikan politikalarının değişmesine sebep olma
- Sağlık önlemlerinin alınmasına ve oral rehidrasyon tedavisinin bulunmasına neden olan kolera salgını
- Aşılama ile hastalığın ortadan kaldırıldığı çiçek salgını
- 14. Yüzyılda Orta Çağ Avrupa'sında nüfusun yaklaşık üçte birini öldüren Kara Ölüm adı verilen veba salgını karantina önlemlerinin uygulanması
- Sıtma, hastalık taşıyanlara yönelik önlemlerin uygulanmasına
- Sıtma ve sarıhumma virüsü; hastalık taşıyanlara yönelik önlemlerin uygulanmasına yol açtı.

Influenza ve HIV/AIDS, COVID-19 ile hâlen sürmekte olan ve yaşamlarımızı oldukça ciddi anlamda etkilemesi öngörülen salgınlar arasında yer almaktadır. Geçmişten beri var olan bu hastalıklar ise pandemi terimini ortaya çıkarmaktadır. “Pandemi” terimi ilk kez 1666 yılında bir ülkede sürekli yayılan bir hastalığı tanımlamak için kullanılmıştır. Daha sonra salgın ve pandemi kelimeleri 17. ve 18.

yüzyıllarda birçok sosyal ve tıbbi bağlamda birbirlerinin alternatifi olarak kullanıldı. The Merriam-Webster sözlüğünde pandemi, geniş bir coğrafi alanda (birden fazla ülke veya kıta gibi) ortaya çıkan bir salgın hastalık olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle, yaşananların pandemi olarak adlandırılabilmesi için iki şartın karşılanması gerekmektedir. İlki hastalığın küresel bir vaka olması, ikinci ise önemli sayıda insanı etkisi altına almasıdır (Basco ve diğerleri. 2022). Bu aşamada ise hastalığın yayılabilmesi için büyük bir nüfusun varlığı gerekmektedir. Örnek olarak epidemiyolojik modeller, ortaya çıkabilecek bir kızamık salgını için en az 250.000 kişilik bir nüfusa ulaşılması gerektiğini öne sürmektedir (Hunter, 2003).

Salgınların meydana gelmesinin ve görülme olasılıklarının yükselmesinin çok sayıda sebebi bulunmaktadır. Özellikle iklim değişikliği, bölgedeki vektörleri etkileyerek çeşitli zoonotik enfeksiyonların bulaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Artan insan nüfusuna bağlı olarak artan toprak kullanımları da bu tür taşıyıcıların yayılımını etkilemektedir. Son yıllarda artan hayvan-insan teması, zoonotik enfeksiyonların insana bulaşma riskini artırmıştır. Dahası, antimikrobik direnç, gelecekte bir pandemi potansiyelini artıran başlıca nedenlerden biridir. Biyolojik silah olarak kullanılabilecek mikroorganizma potansiyeli de gelecekteki bir pandemi olasılığını artırmaktadır. Ayrıca, sağlık personeli eksikliği ve sağlık sistemlerinin yeterli hazırlığa sahip olmaması, bir pandeminin meydana gelmesi halinde durumu kontrol altına alma kabiliyetini olumsuz etkilemektedir. Yine de Hunter (2003)'e göre, salgın hastalıkların ortaya çıkması, temel koşullar doğru bir şekilde öngörülürse beklenen bir durum olabilmektedir. Nitekim, bir salgının öncesinde yaşananlar binlerce yıldır salgın hastalıkların oluşumunu belirlemiştir.

Salgınlar genelde belirli bir bölgede başlayarak milyonlarca insanı enfekte edecek şekilde tüm dünya geneline yayılmaktadır. Tarihi kayıtlar 1590'dan bu yana 10 muhtemel salgının yaşandığını ortaya koymakta ve birçok uzman bu salgınların çoğunun kaynağının Çin, Rusya ve Asya olduğu noktasında hemfikir olmaktadır (Potter, 2001). Bu salgınların yayılması konusunda uzmanlar, salgının dalga olarak nitelendirildiği 6 ila 8 haftalık bir süreye işaret etmektedir. Salgınların global ekonomi üzerinde ciddi bir etkiye sahip olması, milyonlarca insanın ölümüne neden olmalarının yanı sıra, dünyadaki birçok ülkede ve bölgede eş zamanlı olarak ortaya

çıkmalarıyla da ilgilidir. Günümüzün ekonomi anlayışında ülkeler arasındaki ticaret, doğrudan ya da dolaylı olarak, işgücü, üretim ve hizmetlere dayanmaktadır. Bu büyük negatif sarsıntıların tüm dünya ekonomisini ve ticaretini büyük ölçüde etkilemesi beklenmektedir (Levy ve diğerleri, 2007).

1.1. Kara Veba

Veba, William H. McNeill'e göre Himalaya'daki yabani kemirgen hayvan popülasyonunda salgın halindeydi. Moğolların bu bölgeyi ele geçirmesi bir salgına yol açmış ve salgın 1331 yılında Çin'in Hebei eyaletine yayılana kadar devam etmiştir (McNeill, 1977).

Bu salgın ilk olarak Çin'de ortaya çıkmış ve 1336 yılında Kırım'a ulaşmıştır. Salgın Kırım'dan gemilerle 1347'de Konstantinopolis ve Sicilya'ya, 1348'de ise Mısır ve Suriye'ye ulaşmıştır. Avrupa'ya ise Kırım'daki Kaffa Kuşatması neticesinde gelmiştir. 19. yüzyıla kadar ordulardan dolayı yayılan Veba, savaştan daha fazla ölüme neden olmuştur (Voigtlander ve Hans-Joachim, 2009 :249).

Salgınla yaşanan askeri ve politik mücadeleler de salgını daha etkili hale getirmiştir. Avrupa da birçok köylü isyan etmiş ve bazı ülkelerde de işçiler ayaklanmıştır. Veba birçok Avrupa şehri için nüfusun azalması noktasında ciddi bir etki oluşturmuştur. Nüfusun pandemi önceki haline dönmesi epey zaman almıştır. 16. Yüzyılın ortalarına kadar Avrupa da nüfus, pandemi öncesi seviyeye ulaşamamıştır (Pamuk, 2007:293). Veba, Avrupa'da 1300'den 1840'lara kadar sürmüştür. 1682'ye kadar İspanya ve Almanya'da, 1710'a kadar Polanya'da ve 1721'e kadar Güney Fransa'da devam etmiştir. Batı'dan sonra Moskova'da 1770'lerde büyük bir salgın yaşanmış ve 1840'lara kadar da Balkanlarda gözükümüştür (Hunter, 2003:88).

Kara Veba yalnızca Avrupa ve Akdeniz de yaklaşık 50 milyon insanın ölmesi ile sonuçlanmış ve 1918 İspanyol gribinden sonra yaşanan en fazla insanın hayatını kaybettiği ikinci büyük salgın olmuştur (Johnson ve Muller, 2002:115).

Pandemi sonrası yaşanan süreçte feodal sistem ciddi bir yara almıştır. Bütün köyler boşaltılmış arazilerin değerinde düşüş yaşanmış ve tarımsal üretimin marjinal maliyeti düşmüş ve gıda kaynakları daha bol hâle gelmiştir. Serfi efendisinin

malikanesine bağlayan aygıt büyük ölçüde zayıflamış ve büyük ölçüde daha modern sözleşme düzenlemelerine geçiş nedeniyle birçok feodal mülk parçalanmıştır. Tarım yapma imkânı olmayan insanlar işgücünde meydana gelen azalmanın istihdam olanaklarını genişlettiği başka bölgelere geçmiştir (Genicot, 1966; McNeill, 1977).

Yapılan bazı çalışmalarda araştırmacılar, insanlık tarihinin en önemli olaylarından olan sanayii devriminin Kuzeybatı Avrupa'nın yaşadığı işgücü kıtlığından kaynaklandığını ve bu etkinin Kara Veba'ya kadar uzandığını ileri sürmüşlerdir (Voigtlander ve Voth, 2013'a; Allen, 2011).

1.2. İspanyol Gribi

“İspanyol Gribi” olarak adlandırılan hastalık, modern zamanların en yıkıcı hastalığı olmuş ve tüm salgınların annesi olarak adlandırılmıştır (Taubenberger ve Morens, 2006:69-79). Grip salgını, altı aydan kısa bir sürede tüm dünyaya yayılmış ve 3 dalga şeklinde gerçekleşmiştir. Dünya çapındaki ölüm sayısının 40-50 milyon olduğu tahmin edilirken, 500 milyon ilâ 1 milyar kişinin (dünya nüfusunun yaklaşık %30-50'sini temsil ediyor) enfekte olduğu düşünülmektedir (Johnson ve Mueller, 2002). Bu salgının tarihi, özellikle askeri arşivlerde olmak üzere çok sayıda rapor mevcut olduğundan iyi bir şekilde açıklanmıştır. Ancak, salgının başlangıcı henüz belirsizliğini korumaktadır (Reid ve Taubenberger 2003). Pandeminin erken aşamalarında, 1916'da bir Fransız raporu, Fransa'nın güneyinde orta büyüklükteki bir şehirde çok yüksek enfeksiyon oranına sahip, çok az ölümle sonuçlanan küçük ölçekli bir salgını tanımlamaktadır. Benzer vakalar Birinci Dünya Savaşı (I. Dünya Savaşı) sırasında her iki tarafın birliklerinde de gözlemlendi ancak savaş nedeniyle haberlere uygulanan ambargo nedeniyle bu bilginin yayılması sağlanamadı.

İspanyol gribinde ölüm oranları 18 ile 40 yaş arasında gerçekleşmiştir (Bishop, 2020:8-9). 1918 gribinde yaşanan ölümler sadece niceliksel olarak değil, niteliksel olarak da olağanın dışında gerçekleşmiştir. İspanyol gribinde yaşanan ve “W” şeklinde ifade edilen ölen kişilerin yaş aralığı, diğer pandemiler göz önünde bulundurulunca ayrılmıştır ki bu çalışma yaşında olan insanların yaş aralığını ifade etmektedir. Normalde beklenen çok genç ve çok yaşlıların ölmesi iken bu durum “U” şeklinde bir profille ifade edilmiştir. Ancak İspanyol gribinde olduğu gibi

yetişkinlerin grip dolayısı ile ölmesi nadiren yaşanan bir şey olmuştur (Noymer ve Garenne, 2000). Pandemi de yaşanan ölümler yaş dışında yaşanan bölgelere göre de değişim göstermiştir. Avusturya'da tüm ölümlerin yüzde 52'den fazlası 20 ve 39 yaşlarındaki kişilerden meydana gelmiştir. İspanyol gribinin diğer griplerin aksine neden genç grubu etkilediği bilinmemektedir (Curson ve MacCracken, 2014).

1.3. Sars

Şiddetli Akut Solunum Yolu Sendromu (SARS), 21. yüzyılda özellikle Asya'da uluslararası toplumu etkileyen ilk büyük yeni bulaşıcı hastalıktır.

Salgın muhtemelen Kasım 2002'de, Güney Çin'in Guangdong Eyaletinde bilinmeyen bir nedenden kaynaklanan son derece bulaşıcı, şiddetli bir atipik pnömoniye dair ilk raporların ortaya çıkmasıyla başladı (Heymann, 2003). En başından itibaren, enfeksiyonun Guangdong'daki bu hastalara bakan sağlık çalışanlarını da içerecek şekilde hızla yayıldığı kaydedildi (Abraham, 2005). Hastalık, Guangdong'dan enfekte bir tıp doktorunun 21 Şubat 2003'te Hong Kong'a gelmesi ve yalnızca kayınbiraderini ve Hong Kong'daki sağlık çalışanlarını değil, aynı zamanda kaldığı otelin aynı katında kalan ve evlerine dönen on altı kişiyi daha enfekte etmesiyle dünyaya yayılmaya başladı; bu durum Hanoi, Singapur ve Toronto'da salgınlara yol açtı (Smith, 2006). Bu durum uluslararası toplumun dikkatini 12 Mart 2003'e kadar çekmedi; Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Guangdong, Hong Kong ve Hanoi'den gelen raporların ardından bu yeni enfeksiyon hakkında küresel bir uyarı yayınladı ve Singapur ve Toronto'dan gelen daha fazla raporun ardından 15 Mart 2003'te küresel uyarı seviyesini artırdı (WHO, 2003). Etiyolojisi hakkında bilgi eksikliği nedeniyle yeni bulaşıcı hastalığa Şiddetli Akut Solunum Yolu Sendromu (SARS) adını verdi ve SARS'ın dünya çapında bir sağlık tehdidi olduğunu ilan etti. O tarihte Çin anakarası dışında dünyanın dört bir yanında bildirilen yaklaşık 150 vakadan, vaka sayıları mart ayı sonunda hızla 1500'e ulaştı ve 14 Nisan'da 3000'i, 28 Nisan'da 5000'i ve 8 Mayıs'ta 7000'i aştı. Küresel salgının sona erdiği 31 Temmuz 2003'te, beş kıtada 29 ülke ve bölgede toplam 8098 vaka ve 774 ölüm vardı. Toplam vaka sayılarına öncülük eden ülke veya bölgeden yedisi Asya'dadır (Çin anakarası, Hong Kong, Tayvan, Singapur, Vietnam, Filipinler ve

Tayland) (WHO, 2003; SARS, 2003; Data Archive, n.d.). Çin Anakarası (349 ölümle 5327 vaka) ve Hong Kong (299 ölümle 1755 vaka) birlikte tüm vakaların %87'sini ve tüm ölümlerin %84'ünü oluşturunuyordu (CDC, 2003; WHO, 2003).

SARS'ın, bu modern küreselleşme çağında hava ve diğer seyahat araçlarıyla ülkeler ve bölgeler arasında kolayca yayılabileceği daha erken bir tarihte bile belliydi. Bu, daha önce de belirtildiği gibi, etkilenen Hong Kong otelinde enfekte olmuş konukların SARS'ı kendi ülkeleri Singapur, Vietnam ve Kanada'ya geri getirmeleri örneğiyle iyi bir şekilde gösterilmiştir (WHO, 2004; WikiMili, 2023).

1.4. COVID-19

COVID-19'un ilk tespiti Aralık 2019'da Wuhan'da, Huanan Deniz Ürünleri Pazarı ile bağlantılı olarak yapılmıştır. İlk hastaların çoğu yüksek ateş, öksürük ve nefes darlığı gibi semptomlarla başvurmuştur. Bu semptomlar, virüsün insanlardan insanlara bulaştığına işaret etmektedir (Zhu ve diğerleri, 2020). Genetik analizler, yeni bir koronavirüs türü olan SARS-CoV-2'nin bu hastalığa neden olduğunu ortaya koymuştur. SARS-CoV-2, Coronaviridae ailesinin bir üyesidir ve SARS-CoV ve MERS-CoV ile benzerliklere sahiptir, ancak daha yüksek bulaşabilirlik ve değişkenliğe sahiptir (Wu ve ark., 2020).

İlk vakaların Çin'den Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın diğer bölgelerine yayılmasıyla pandemi küresel bir kriz hâline gelmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) pandemi ilanı ile küresel sağlık otoritelerinin pandemiyle mücadelede uluslararası iş birliğini artırmasını ve acil durum önlemleri almasını sağlamıştır.

Ölüm oranı, yaş grupları ve mevcut sağlık koşullarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. 2024 itibarıyla, dünya genelinde yaklaşık 770 milyon COVID-19 vakası bildirilmiş ve bu vakalardan yaklaşık 7 milyon kişi hayatını kaybetmiştir (Johns Hopkins University, 2024). Ölüm oranı, yaşlı bireylerde ve mevcut sağlık sorunları olanlarda daha yüksektir. Ayrıca, hastalık genellikle yaşlılar ve kronik hastalıkları olan bireyler üzerinde daha şiddetli etkilere sahiptir.

(WHO)'nun son verilerine göre, COVID-19 nedeniyle dünya genelinde teyit edilen toplam vaka sayısı yaklaşık 770 milyon, can kaybı ise 6, 9 milyon

civarındadır. Bu rakamlar 25 Ekim 2024 tarihli güncel verilere dayanmaktadır. COVID-19 ve diğer pandemiler toplum sağlığını ve ekonomiyi derinden etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir (WHO, 2024).

Pandeminin ekonomik etkileri de oldukça geniş çaplıdır. COVID-19, dünya genelinde büyük ekonomik daralmaya yol açmış ve işsizlik oranlarını artırmıştır. İş yerlerinin kapanması ve tedarik zincirlerinde yaşanan aksaklıklar, birçok sektörde büyük kayıplara neden olmuştur. Turizm, perakende ve hizmet sektörleri pandemiden özellikle ağır şekilde etkilenmiştir. Küresel ekonomik daralma, dünya çapında birçok ülkenin ekonomik büyümesini olumsuz yönde etkilemiştir (IMF, 2022). Hükümetler, ekonomik toparlanmayı desteklemek amacıyla çeşitli teşvik paketleri ve destek programları geliştirmiştir. Bu teşvikler işsizlik ödenekleri, küçük ve orta ölçekli işletmelere yardım, vergi indirimleri ve sağlık sektörü desteklerini içermektedir. Ayrıca, hükümetler ekonomik toparlanma süreçlerini hızlandırmak için altyapı projeleri ve kamu harcamalarını artırmışlardır (OECD, 2020).

Sosyal yaşamda da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Pandemi sürecinde okullar kapanmış ve uzaktan eğitim uygulamaları yaygınlaşmıştır. Sosyal izolasyon önlemleri ve sosyal etkileşimlerin sanal platformlara kaydırılması, dijitalleşmenin hızlanmasına ve çevrimiçi hizmetlerin artmasına neden olmuştur (Chou ve diğerleri, 2023). Ayrıca, pandemi süreci mental sağlık sorunlarının artmasına da yol açmıştır; kaygı, stres ve depresyon gibi ruhsal sağlık problemleri yaygınlaşmıştır (Paltiel ve diğerleri, 2021). Sosyal etkinlikler, seyahat ve genel sosyal yaşamda köklü değişiklikler yaşanmış ve birçok ülke sosyal mesafe, maske kullanımı ve diğer hijyen protokollerini uygulamıştır.

Pandemiyle mücadelede, aşı geliştirme ve dağıtım süreci kritik bir öneme sahiptir. 2020 yılının sonlarına doğru Pfizer-BioNTech, Moderna ve AstraZeneca gibi firmalar, COVID-19'a karşı etkili aşılarını piyasaya sürmüştür. Aşılar, hastalığın yayılmasını ve ağır vakaları önemli ölçüde azaltmış ve pandeminin kontrol altına alınmasında kilit bir rol oynamıştır (Polack ve diğerleri., 2020). Aşı kampanyaları dünya genelinde büyük bir hızla devam etmekte ve aşılama oranlarının artırılması pandeminin etkilerini azaltmada önemli bir strateji olarak değerlendirilmektedir.

Aşıların yanı sıra, pandemi yönetimi kapsamında sosyal mesafe önlemleri, maske kullanımı, el hijyeni ve karantina uygulamaları gibi sağlık protokolleri uygulanmıştır. Bu önlemler, virüsün yayılmasını sınırlamaya ve sağlık sistemlerinin üzerindeki yükü azaltmaya yönelik olarak tasarlanmıştır. Sağlık otoriteleri tarafından sürekli olarak güncellenen rehberler ve bilgi paylaşımı, halk sağlığını koruma ve bilgilendirme açısından kritik bir rol oynamıştır (DSÖ, 2024).

1.5. Salgın Hastalıkların Sosyo-Ekonomik Etkileri

Salgınların ekonomik ve sosyal etkileri geniş kapsamlıdır ve bu etkilerin topluma ve hanehalkına olan yükü salgınlar arasında büyük ölçüde değişebilir. Bununla birlikte salgının yaşandığı dönem de önemlidir. Nitekim, Orta çağda yaşanan bir salgında ekonomik faaliyetlerin genel seviyesini belirlemede demografik faktörler önemli bir rol oynarken, modern dünyada yaşanan salgınlar anlık bilgilerin her yere ulaştığı bir dünyada meydana gelir ve bu nedenle salgın çok uzak bir coğrafyada bile gerçekleşse etkisi geniş anlamda etkili olabilir (Bell ve Lewis, 2004).

Genel olarak pandemilerin etkilerine baktığımız zaman, birincisi ve belki de en önemlisi enfekte kişilerin tıbbi tedavisinin ve salgın kontrolünün hem kamu hem de özel sağlık sistemine maliyetidir. Büyük bir salgın, sağlık sistemini büyük bir sıkıntıya sokabilir ve rutin sağlık sorunları ile başa çıkmayı zorlaştırabilir. Bu süreç hem hasta olanlar hem de hastalara bakmak zorunda olanlar için, işlerine devam etmelerini zorlaştırabilir ve verimliliği düşürebilir. Bununla birlikte, hastalığa yakalanma korkusu, sosyal mesafe önlemlerinin alınmasına, okulların, işletmelerin kapanmasına ulaşımın ve kamu hizmetlerinin kesintiye uğramasına sebep olarak ekonomik ve sosyal açıdan faaliyetleri kesintiye uğratabilir (Bloom ve diğ, 2018).

Ölüm ve hastalık ile birlikte farklı ülkelerde, farklı işgücünde farklı derecelerde meydana gelen düşüş, iş yapma maliyetlerinde bir artış, tüketici tercihlerinde meydana gelen değişim ve salgına yakalanma riski yüksek olan sektörlerden uzaklaşma ve yatırımcılar için hükümetlerin aldıkları aksiyona göre ülke riskinin yeniden değerlendirilmesi ekonomik etkilerden diğerleridir (McKibbin ve Sidorenko, 2006).

Yapılan birçok analiz, pandeminin ekonomik durgunluğa yol açacağı etkilere sahip olduğunu ileri sürerken farklı yöntemler ve değişkenler kullanır. Bu etkinin süresi, boyutu ve bölgesi noktasında ayrımları beraberinde getirir. Tipik yaklaşım, gribin ölüm oranlarındaki değişimlerini incelemek ve pandeminin çeşitli sonuçlar üzerindeki etkisini analiz etmektir (Carillo, 2020). Bu analizler pandemi dönemini ve sonraki dönemleri ele alacak şekilde ortaya konulmuştur. Pandemi gibi, birden ortaya çıkan, kontrol edilemeyen ve ne zamana kadar süreceği bilinmeyen durumlarda ekonomik etkilerden biri, kişiler ve firmalar üzerindeki beklentileri olumsuz etkilemesidir. Bununla birlikte, büyük ekonomik etkiler üretmek için salgının büyük ölçekte meydana gelmesi de gerekli değildir. Nitekim, ekonomik faaliyet büyük ölçüde beklentilere ve psikolojik duyarlılığa bağlıdır.

Salgınların etkileri her bölge, kişi ve ülke için de aynı değildir. Salgınlar ülkeleri, ülkeler içinde bölgeleri, kişileri: kişiler özelinde yaş gruplarını ve kadın-erkekleri eşit bir şekilde etkileyemeyebilir. Ekonomik olarak da beklenen sektör ve firmalar bazında etkinin farklı olmasıdır. Bazı sektörler finansal olarak fayda sağlarken bazıları orantısız şekilde zarar görebilir. Örneğin, salgına müdahale için üretilmesi gereken, aşı, antibiyotik ve diğer ürünleri üreten firmalar, şirketler potansiyel olarak avantajlıdır. Diğer yandan sağlık ve hayat sigortası şirketleri, en azından kısa vadede de olsa, ağır maliyetlere katlanmaları muhtemeldir. Aynı şekilde mali olarak daha zor durumda olan kişiler ve sağlık hizmetlerine daha az erişime sahip olanlar salgından orantısız bir şekilde zarar görmesi ihtimaldir (Bloom ve diğ, 2018). Kişilerin yaş grupları açısından değişimi de hem pandeminin yaşandığı dönem için hem de gelecek süreçler için farklılıklara sebep olmuştur. Nitekim, pandeminin uzun vadeli sonuçlarından biri insan sermayesi üzerindeki etkisi olabilir. Çünkü insan sermayesi, pandemi gibi bir süreçte hem sağlık hem de eğitim noktasında zarara uğrar ve örneğin sektörel olarak imalat gibi insan sermayesi yoğun sektörlerde işgücü verimliliğini azaltır (Carillo ve diğerleri, 2020). Bu noktada eğitime ve sağlık altyapısına yapılacak olan yatırımlar tasarruf eğilimi düşünülünce önem kazanır.

Salgınların ekonomiye etkisinin arzı noktasında önemi, salgınların hangi yaş grubunu etkilediği ile de yakından ilişkilidir. Genel olarak salgınlardan etkilenen yaş grubunun yaşlılar ve gençler olduğu ve bu grubun oluşturduğu ölüm oranlarının yaş

profilinin U şeklinde olduğu ifade ediliyor. Bununla birlikte salgının etkileri farklı yaş gruplarına göre ayrıışmaktadır. Örneğin çocuklar arasında yaşanan bir salgının kısa vadede ekonomik çıktı üzerinde doğrudan bir etkisi olmayabilir. Buradaki etki, çocuklarına bakmak için işlerinden uzaklaşan kişilerin sebep olabileceği ve kısa vadede gayrisafı yurt içi hasılanın düşüşüne sebep olabilecek olan durumdur. Uzun vadeli etki ise, salgın nedeni ile ölen çocukların nüfusta bir azalmaya sebebiyet vermesi ya da hayatta kalanlar için fiziksel veya ruhsal zayıflık, toplam işgücü arzında ve kalifiye işgücü arzında bir etkiye sebep olabilir. Uzun vadeli etkide sonuç gelecekteki işgücünün boyutunda değil, kalitesinde bir azalma olabilir (Bell ve Lewis, 2004).

Gençler arasında yaşanan salgının daha geniş ve derin bir ekonomik etkisi vardır, nitekim hastalık yayıldıkça emek arzında ani bir azalma olur ve bu durumda, ciddi bir işsiz nüfus yoksa, ücretleri yükseltme eğilimine sürükler. Fiziksel Sermaye birikimine ne olacağı net bir şekilde belirli değildir. Nitekim, genç nüfusta yaşanacak olan yüksek ölüm oranları ve düşük doğurganlık işgücünün büyüme oranını azaltacaktır. Eş zamanlı olarak yaşanan ölümler büyük olasılıkla tasarrufları her türlü sermaye yatırımdan hastaların tedavisine yönlendirecektir ve ömür boyu aile gelirlerinin kaybı tasarrufları azaltacaktır. Yaşlılar arasında yaşanan bir salgının ise, emek arzı üzerinde, yalnızca yaşlıların çalışması veya zamanlarının bir kısmını torunlarına veya yetişkin çocuklarının bakımına ayırması noktasında doğrudan bir etkisi vardır. Bu noktada etki, hasta olanların tedavisine yönlendirilmesi şeklinde gerçekleşmektedir (Bell ve Lewis, 2004).

İşgücü arzı özelinde, salgının yaşandığı ekonomilerde ölüm ve hastalık oranı noktasında salgın emek üretkenliğini de etkiliyor. Bu ölen işçilerin yanı sıra, hasta olan ve bu yüzden çalışamayan ya da hasta olan yakınlarına bakmak için iş piyasasında bulunmayan insanları kapsıyor ve bazı tahminler şiddetli salgınlarda dünya genelinde işe gitmeme oranının ilk 3 ile 4 ay arasında %25-%35 arasında değiştiğini gösteriyor (Levy ve diğerleri, 2007). Bununla birlikte tarihteki önemli salgınların ölüm oranlarının etkisi, işgücü arzının ve istihdam piyasasındaki değişimlerin de önemli bir göstergesi kabul ediliyor

Pandeminin ekonomiye etkisini doğrudan ve dolaylı etkiler olarak ele aldığımızda ise, dolaylı maliyetler, doğrudan maliyetlerin ekonomik çarpan etkilerini, tüketim gibi ekonomik davranışların yapısal parametrelerdeki değişimlerin sonuçlarını içerecektir. Örneğin özel tüketim sadece hastalığın doğrudan bir sonucu olarak değil, aynı zamanda tüketici güveninin azalması ve ihtiyati denge talebinin artması ile azalacaktır. Yatırımlarda, iş duyarlılığı ile düşebilir ama bu tükenen stokların inşa edilmesi gerekecek olan süreçte değişebilir. Temel yargı olarak yerli mal ve varlıkların yabancı mallara göre tercihi artacak ve belki de bu süreçte yabancı sermaye yatırımı azalacaktır. Ticaret zarar görecektir ve tedarik zincirleri bozulacaktır (Mackelllar, 2007:442-443).

1.5.1. Kara Veba ve Sosyo- Ekonomik Etkileri

Avrupa 19. Yüzyıl başlarına kadar, ayrıcalıklı sınıf dışındaki herkes için, çok yaşanılabilir bir yer olarak kabul edebilecekleri bir yer değildi. Avrupa, 1800 yılına kadar kırsaldı ve 1880'lerin başında kentsel altyapı geliştirilene kadar, hastalıkla veya enfekte olanlarla –çoğunlukla yoksul alt sınıflar, yoğun, kirli meskenlerde yaşayanlar- başa çıkmanın çok fazla yolu yoktu. (Hunter, 2003: 91). Avrupa'da Veba'nın bu kadar şiddetli olarak yaşanmasını nedenini gıda maliyetlerinin yüksek ve kıtlığın sık yaşanmasından kaynaklanmış olabileceğini belirtmiştir. Nitekim 13. Yüzyıl ortalarında, tarımın çoğu tahıl üretimine, temel gıda maddesine ve ekime yönelikti (Pamuk, 2007: 293).

Kara Ölüm olarak bilinen Veba'nın etkilerini istatistiki olarak ölçmek zor olsa da Orta Çağın önemli olayları arasında yer almış ve tarihin akışını etkilemiştir. Veba işgücü piyasasını etkileyerek işçi sınıfının rolünü değiştirmiştir (Bell ve Lewis, 2005). Kara Veba'nın Batı Avrupa, Batı ve Doğu Akdeniz'in kentsel bölgelerinde, reel ücretlerde meydana getirdiği değişim yüzde yüze yakın bir artış ile 1350'lerin sonlarından sonra yaşanmış ve 16. Yüzyıla kadar veba öncesi hâlinin üzerinde seyretmiştir. Reel ücret verileri kara vebanın ücretlerde meydana getirdiği değişimin geçen yüzyıl boyunca ciddi bir etkisi olarak kabul edilmektedir (Pamuk, 2005: 212).

Veba dolayısı ile yüksek ölüm oranları, işgücü kıtlığına ve işgücü kıtlığı da daha yüksek ücretlere sebep olmuş ve Avrupa'yı feodal tarımın baskıcı bağlarından

kurtarmıştır. Veba, Batı Avrupa’da feodalizme ciddi bir darbe vurmuş ve orta sınıfın yükselişine sebep olmuştur. Bu dönemde veba, toprak sahibi seçkinler, köylüler ve işçilerin ilişkilerini değiştirerek malikâne sistemini sona erdirmiş ve kasabaların ve merkezi siyasi otoritenin önemini artırmıştır (Hunter, 2003: 12). Herlihy (1997)’e göre, Kara Veba, geç orta çağdaki yüksek düzeydeki eşitsizliği, nispeten eşitlikçi bir ekonomik dağılımla sonsuza kadar değiştirmiştir. Ama bazı araştırmalar, bu sürecin bütün ülkeler ve bölgeler için geçerli olmadığını ortaya koymuşlardır. Alfani (20) İtalya’nın Piedmont şehri için yaptığı analizinde Gini katsayısının, 1437 yılı için öncesine göre arttığını ve vebanın eşitsizliği azaltmadığı sonucunu ortaya koymuştur.

Salgınların ekonomik etkisi noktasında, salgında ölen insanların yaş aralığı da önemlidir. Nitekim, Kara Veba’da çalışan nüfus daha çok etkilenmiş ve azalan nüfus ile birlikte çıktıda bir azalma olmuş ama çıktıda ki azalma nüfustaki azalma kadar olmamış, kişi başına çıktı, 1350’den sonra artış göstermiştir. Emek arzındaki sert düşüş, birçok şehirde reel ücretlerin iki katına çıkmasına neden olmuştur. Emeğe göre topraklar artmış (Toprak sahipleri genellikle salgında ölmüş) Tarımsal ürünlerin fiyatında azalma olmuş, özellikle imalat ile karşılaştırıldığında ki imalat daha fazla emek kullanılmasından, işçiler, köylüler ve kadınlar gelirini artırırken, toprak sahipleri kaybetmeye başlamıştır, sonuç olarak tarım ve imalat üretimi daha çok sermaye yoğun bir çizgiye taşınmıştır. Kara Veba’dan dolayı yaşanan emek darlığının ve devamında gelen yüksek ücretin daha sonraki dönemde yaşanan İngiltere ve Hollanda’da sanayii kapitalizmine sebep olan süreci hızlandırdığı düşünülüyor (Pamuk, 2007:47). Kadınların emek piyasasına girişleri de bu süreçte farklı bölgelerde farklı şekilde yaşanmıştır. İşçi eksikliğinin yaşanmasının ve iyi maaşla istihdam edilmenin etkisi ile, genç kadınlar işgücü piyasasına dâhil olmuş ve bu da aynı zamanda geç evlilik ve düşük doğum oranları ile sonuçlanmıştır. Bu süreç İngiltere’de yaşanmasına rağmen, İtalya ve İspanya’da yaşanmamış ve bu Kara Veba’dan sonra İngiltere’de nüfusun eski hâline dönmesinin İtalya ve İspanya’ya göre daha uzun sürmesini açıklar nitelikte olmuştur (Pamuk, 2007).

Kara Ölüm, Kuzey İtalya gibi gelişmiş ülkelerde sosyal sınıflar arasında ciddi çatışmalara neden olmuş. Vebanın ücret ve fiyatları keskin bir şekilde bozması bu çatışmaların kısa vadede şiddetlenmesine neden olmuştur. Thorold Rogers, Kara

Veba'nın alt sınıfların çoğunun gelişmesine neden olduğunu ve serfliği yok ederek özgürlüğü geliştirdiğini öne sürmektedir (McNeill, 1977).

Kara Veba içinde en çok etkilenen grupların yoksullar olduğu ve yoksullar arasında gelişen bir hastalık olarak meydana geldiği ifade edilmiştir. Bu varsayıma göre veba, aşırı kalabalık, kirli su ve ihmalkarlığın bir sonucu idi (Pullan, 1992: 107). Avrupa'daki vebayı kontrol altına almak için, 14. Yüzyıl halk sağlığı komiteleri tarafından geliştirilen karantina sanitasyon çalışmaları, insanları bulaşıcı hastalıklardan korumaya ve kamu su ve kanalizasyon sistemini temizlemede başarılı olmuştur (Hunter, 2003: 115).

Salgının sosyal sınıflar arasındaki etkisi de pek tabii aynı olmamıştır. Avrupa da yaşananları ifade eden İngiliz bir piskopos olan Hooper'ın ifadesi ile yoksulların “ne arkadaşları ne de kaçacak yerleri vardı. Sadece içinde yaşadıkları fakir evleri vardı” ifadesi ortaya koyuyor (Slack, 1985: 43). Bununla birlikte Salgından karlı çıkanlar da vardı: Vebadan kurtulmuş rahipler ölen insanlar için ayinler düzenlemiş ve ekonomik olarak zor durumda olan insanlar ise, ölen insanların gömülmesi işini üstlenerek ve kimsenin yaklaşmak istemediği bu insanlara hizmet ederek ekonomik olarak iyi bir duruma gelmişlerdir (Pullan, 1992: 118).

Salgına karşı alınan önlemler noktasında ise, Kara Veba zamanında vebaya yönelik olarak etkili bir tedavi bulunamamıştır. Hastalığa karşı alınacak ilk önlemler Kara Veba sırasında başlamıştır (Tognotti, 2013). Silahlı muhafızlar görevlendirilerek, şehrin girişlerinde sıkı kontroller yapılmış; sağlıklı bireyler ile enfekte kişiler birbirinden ayrıştırılmıştır. Enfekte olanlar öncelikle karantina kamplarına, ardından kalıcı tedavi için hastanelere sevk edilmiştir. Ayrıca, liman şehirleri, vebalı bölgelerden gelen gemilere kapatılarak hastalığın yayılımının önlenmesine çalışılmıştır. Veba şüphesi olan gemiler karantinaya alınmış ve yolcularla mürettebat “lazaretto” denilen hastanelerde izole edilmiş ve gemileri iyice dezenfekte edilerek 40 gün alıkonulmuştur (Bramanti ve diğerleri, 2016). 1348 gibi erken bir tarihte, Kuzey İtalya şehirleri enfeksiyonu azaltmak için daha sert önlemler almak durumunda kalmış ve dikkat çekici ölçüde müdahaleci bir halk sağlığı sistemi geliştirilmiştir. Şehir yönetimleri, İtalya'yı tekrar tekrar etkileyen veba salgınları nedeniyle kalıcı yapılar haline gelen halk sağlığı komiteleri oluşturmuştur.

İtalyancada “kırk gün” anlamına gelen karantina uygulamasını hayata geçiren Venedik kurulu olmuştur. Komiteler, bulaşma teorisi hâkim olmaya başlayınca, kiliseleri, okulları ve Pazar yerlerine yönelik kapsamlı tedbirleri uygulamaya başlanmıştır ve enfekte olmuş kişilerin evlerine el koyup, ilaçlayıp kapatmışlardır. Sınır ötesi ticaret ve yolcu hareketleri sıkı bir şekilde denetlenmiş; enfekte bölgelerin çevresinde hastalığın yayılımını önlemek amacıyla güvenlik kordonu oluşturulmuştur. Komite üyelerinin sahip olduğu bu yetkiler, sivil makamlar ve dini liderlerle çatışmalara yol açmıştır. Bu çatışmaların temel nedeni, karantina uygulamasının şehrin ticaretini ve sanayisini olumsuz etkileyerek felce uğratacağı yönündeki itirazlar olmuştur. Komiteler, enfekte kişilere ilişkin istatistiksel kayıtlar tutmuşlardır. Floransa halk sağlığı komitesinin verilerine göre, yoksullar ve özellikle çocukları, hastalığın en muhtemel taşıyıcıları olarak tespit edilmiş ve bu nedenle en yoğun kontrol altına alınması gereken grup olarak belirlenmiştir. Bu durum, zengin elitlerin çıkarlarına hizmet etmiş; zira söz konusu dönemde toplumsal ayaklanmaların artış gösterdiği gözlenmiştir. Bununla birlikte İtalya’da hastalık; yoksulluk ve toplumsal düzensizliklerle bağlantılı sosyal bir sorun olarak algılanmıştır. Hastalığın kökeninde bireysel günahların yattığına dair yaygın bir inancın etkisiyle, enfekte kişilerin haşere evlerinde tecrit edilmesi ve yoksul bölgelerin çevresine “güvenlik koridoru” yerleştirilmesi hem dini hem de seküler kesimler tarafından desteklenmiştir (Hunter, 2003: 126-127).

1.5.2. İspanyol Gribi ve Sosyo- Ekonomik Etkileri

Öncelikli olarak ifade etmek gerekir ki İspanyol gribinin başladığı tarih ile 1. Dünya savaşının yaşandığı tarih aynı zamana denk geldiği için etkiyi analiz etmek her zaman mümkün olmamıştır. Açıktır ki savaşın ekonomiye etkisi ve ölüm oranlarına etkisi de istatistiklere net bir şekilde yansımamış olabilir.

İspanyol gribi 20. Yüzyılın en büyük felaketi olarak yaşanmış ve dünya nüfusunun %27 sine denk gelen 600 milyon insan bu gribe yakalanmış ve yaklaşık olarak 50 milyon insan hayatını kaybetmiştir. Gribin ülkeden ülkeye ve aynı ülke içinde farklı bölgelerde etkileri aynı şekilde gerçekleşmemiştir (Gordon, 2020).

Yapılan birçok çalışma, 1918 İspanyol gribinde etkilenmenin gelir ve sosyo-ekonomik duruma göre farklılık gösterdiği sonucuna varmıştır. Buna göre yüksek gelirli ülkelerde, düşük gelirli ülkelere göre ölüm oranları daha düşükken, yüksek gelirli bireylerde düşük gelirli bireylere göre ölüm oranları daha aşağılarda yer almıştır. Örneğin Hindistan'da pandemi nedeniyle yaşanan ölüm oranları Danimarka'dan 40 kat daha fazla yaşanmıştır (Murray ve diğerleri, 2006). Tuckel ve diğerleri, (2006) İspanyol gribinden, Hartford eyaletinde, göçmenlerin göçmen olmayanlara göre pandemiden daha fazla etkilendiği sonucuna varmışlardır.

Sosyo-ekonomik durumun gribe maruz kalma noktasında yaşam alanları da belirleyicidir. Sosyal temasın derecesi ve yoğunluğu bakımından bu önemli bir etkidir. Kalabalık koşullarda, hanelerde yaşamını sürdürmek zorunda olan bireylerin pandemiden daha fazla etkilenmesi olasıdır. Kalabalık konutlarda yaşayan insanların, hastalandığı durumda ayrı bir odada kalamaması bu durumu açıklar (Bengtsson ve diğerleri, 2018). Bengtsson ve arkadaşları (2018), İsveç için yapılan çalışmada sosyal mesafeyi koruma imkanının ölüm oranlarını olumlu yönde etkileyeceğini ortaya koymuş ve salgından en az etkilenenlerin İsveçli çiftçiler olduğu, en çok etkilenenlerin ise çok düşük vasıflı ve vasıfsız işçiler olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, sınıf farklılıklarının erkekler için kadınlardan daha fazla olduğunu bulmuşlardır. Mamelund (2006)'un Oslo'nun iki ayrı mahallesinde yaptığı bir çalışmada, küçük apartman dairelerinde yaşayanların grip kaynaklı daha yüksek ölüm oranlarına maruz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

İspanya'da meslekler açısından da ölüm oranları ciddi farklılıklar göstermiştir. Bu bağlamda dönemin en yüksek ekonomik aktiviteleri en yüksek ölüm oranları ile sonuçlanmıştır. Bunlar tarım da %68, sanayii de %60 ile kendini göstermiş, diğer tarafta da göreceli olarak avantajlı meslekler ve gelir grupları daha az ölüm oranına maruz kalmıştır, Toprak sahipleri %18, yönetimde çalışanlar (kamu görevlileri) %37, ticaretle uğraşanlar %37 olarak hesaplanmıştır. İspanya'nın bu dönemde işsizlere hiçbir kamu desteği sağlamamasından dolayı insanlar kendi başlarına kalmış ve yüksek gelirli kişiler işe gitme zorunlulukları olmadıkları için kendilerini virüsten koruyabilmiştir ve daha düşük ölüm oranları ile karşılaşmışlardır (Basco ve diğerleri, 2022). Ve 1918 grip salgını, işçiler arasında çok yüksek ölüm

oranlarına tanık olmuştur (Brainerd ve Siegler, 2003). Bu noktada, İspanyol gribinden ölen kişilerin sosyo-ekonomik durumu en düşük olanlar arasında en yüksek olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar olmuştur (Mamelund ve diğerleri, 2019). Bununla birlikte pandemi yoksulluk oranını artıran bir etki göstermiş (Karlsson ve diğerleri, 2014). Ve düşük sağlık ve yoksulluk düzeyi pandeminin olumsuz etkilerini şiddetlendirmiştir (Clay ve diğerleri, 2019).

Garrett, (2008)'in 1918 pandemisi ile ilgili Amerika için yapılan çalışmalar incelediğinde, ekonomik ekonomilerin kısa ömürlü olduğu ve pandeminin firmaları ve hane halklarını farklı şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır. Garrett'e göre, pandeminin en dikkat çekici etkisi, imalat sektöründeki arzını en aza indirmek ve kişi başına ölüm oranlarında yaşanan %10'luk bir değişim ABD eyaletlerinde ve ücret artışını yüzde 2 ila 3 oranında artırmaktır.

İstatistiki verilerin yokluğundan dolayı Garrett, ekonomik etkiyi analiz etmek için Amerika'daki tarihi gazeteleri incelemiş ve Arkansas gazetesinde Ekim 1918'te bir market satışlarında yüzde 30 düşüş ve büyük mağazalarda yüzde 40-70 düşüş yaşandığını ortaya koymuş ama aynı zamanda tıbbi ilaçlarda satışın arttığını ifade etmiştir. The Commercial Appeal adlı gazete işgücü kıtlığının sanayiye etkilediğini bildirmiştir (Bishop, 2020). Aynı şekilde Avusturya için gazete ve raporları inceleyen Bishop, gribin geçici olarak çalışan sayısını ciddi oranda azaltmakla kalmadığını aynı zamanda gribin yayılmasını önlemek amacıyla alınan önlemlerin alıcıların hareketini kısıtladığını vurgulamıştır, bununla birlikte ele alınan raporda, perakendicilerin özellikle de yüksek kaliteli mallar satanların çok iyi bir yıl geçirdiği belirtilmiştir (Bishop, 2020: 11). Ayrıca Industrial Gazetede gribin etkilerine karşı karışık bir tablo ortaya koyulmuştur. Buna göre, İspanyol gribinden bahsedilen birinci baskısında, kısmen yaklaşmakta olan salgının belirli endüstriler üzerindeki kısıtlayıcı etkisine bağlı olarak şubat ayında iş arama ve işe alma faaliyetlerinde bir düşüş olduğu bildirilmiştir. Aynı zamana denk gelen gazeteler ayrıca, yaya trafiğindeki düşüşten kaynaklı olarak bazı büyük perakendeciler için satış hacminin yüzde 25-40 düşmesiyle birlikte Sydne'deki perakende ticaretin kötü bir şekilde etkilendiğini bildirmişlerdir. Perakendeciler bu duruma, pandemi sebebi ile popüler olmaya başlayan posta siparişi tesislerini artırarak cevap vermiş (Bishop, 2020: 11).

İspanyol gribinde yaşanan ekonomik etkilere rağmen, Amerikan ekonomisi bir çöküş yaşamamıştır. Bunun temel olarak iki nedeni olduğu ileri sürülmüştür. İlk olarak 1. Dünya savaşı devam etmesi ve salgın geçene kadar Amerikan endüstrisini kapatmamanın mümkün olmaması gösterilmiştir. İkinci sebep olarak da o dönemde insanların çok azının servetlerinin olduğu ve yaşamak için çalışmaktan başka şanslarının olmadığı gösterilmiştir. İşsizlik sigortasının ancak 1932 de başladığı Amerika'da insanlar ya çalışmak ya da aç kalmak arasında seçim yapmak durumunda kalmışlardır. Bununla birlikte Amerika'da eyaletlerde de farklılıklar yaşanmıştır. Örneğin New York Boston'dan %30, Philadelphia'dan %40 daha az ölüm oranı ile bu süreci yaşamıştır. Bunu başarırken de şehirde bazı uygulamalar ortaya koyulmuş örneğin bütün ekonomiyi kapatmak yerine, farklı endüstriler için farklı çalışma saatleri ayarlanarak şehrin trafik yoğunluğu azaltılmaya çalışılmıştır. Toptancılar daha erken açılırken, tekstil üreticisi olmayanlar daha sonra açılmıştır. Kriz eylül ortasında başlamış ve en ölümcül zamanı Ekim ayında yaşamıştır ve Kasım'ın başlarında grip sebepli ölümler normal seviyelerine ulaştığında Amerikan ekonomisi büyük yara almadan kurtulmuştur (Gordon, 2020).

Carillo ve arkadaşları (2020), İtalya için pandeminin bölgesel dağılımının analizlerinde, pandeminin büyüme üzerinde güçlü ve olumsuz etkilere karşı ayakta durmaktadırlar. Buna göre, düşük ve yüksek ölüm oranlarını karşılaştırdıkları sistemlerde, yüksek ölüm oranlarına sahip bölgelerin negatif bir büyümede yakalandıklarını tespit ettikleri yerlerde (Carillo ve diğerleri, 2020). Brainerd ve Siegler'in (2003) kaydettiği başarı, 1918 yılında ABD'deki büyüme sonuçları ile pozitif bir ilişki olduğu ve yaşanan binde bir ölüm, takip eden yıl boyunca kişi düşen gelirin yıllık ortalama büyüme oranında %0.15'lik bir artışa neden olduğu bilgilere ulaşılmıştır. Araştırmacılar ayrıca, yüksek ölüm oranlarının olduğu pandemi sonrası işçi başına gelirden daha yüksek bir artış olduğunu savunmuşlardır (Brainerd ve Siegler, 2003).

Bazı çalışmalar, sosyal olarak dezavantajlı yerlerin pandemi ölümlerinden daha fazla etkilendiği sonucuna varmıştır. Çalışmalarda tipik olarak dikkate alınan sosyoekonomik göstergeler nüfus yoğunluğu, okuma yazma bilmeme oranları, ev

sahibi olma oranları, hane başına düşen oda sayısı, işsizlik oranı olmuştur (Grantz ve diğerleri, 2016; Mamelund, 2006).

Salgın bazı sektörler için işçilerin direnç göstermesine ve eyleme geçmesine neden olmuştur, üyeleri gemilerde yaşayan denizciler sendikası üyeleri yaşam koşullarını iyileştirmek için Avusturya tarihinin en uzun süreli grevlerinden birini yapmışlardır (McQueen, 1976). Bazı sahil işçileri hastalık kapma korkusunu öne sürerek gemileri boşaltmayı reddetmiş ve bazı kamu çalışanları salgın için salgın günü talebinde bulunmuştur (Curson ve McCracken, 2014).

Grip salgınından birçok sektör etkilenmiştir, ama her sektör aynı düzeyde bir etki ile karşılaşmamıştır. Eğlence sektörü de bu durumdan etkilenmiştir. Sydney de 5000-6000 sinema çalışanı zorunlu olarak sinemaların kapanmasından dolayı işsiz kalmıştır. Kısıtlamaların kaldırılmasından sonra dâhi, kişilerin gönüllü olarak uyguladıkları sosyal mesafe önlemleri tiyatroların yarısının boş kalmasına neden olmuştur (Bishop, 2020: 11-12). 1919'un ortalarında yemekhaneler, garsonlar, kuyumcular ve tiyatro çalışanlarının en çok etkilenilen yerler ve kişiler olduğu raporlarda bildirilmiştir. Bununla birlikte inşaat sektöründe ve kadınlar için ev hizmetlerinde emek talebi emek arzını geçmiştir. Çalışanların yetersiz kalması bazı firmaları işgücü sıkıntısı ile karşı karşıya bırakırken bazı sektörlerdeki işletmeler bu sıkıntıyı fazla mesai saatleri ile çözmüşlerdir (Bishop, 2020).

1919 da Avusturalya ulaşan pandemi, sağlık sonuçları olarak ülkenin yaşadığı en şiddetli pandemisi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca pandemiden işgücünün %2 sini etkilenmiştir (Bishop, 2020). İspanya da ise, ölüm oranlarında meslekler arasında ciddi farklılıklar yaşanmıştır. En yüksek ölüm oranı düşük gelirli işçiler arasında yaşanmıştır. Düşük gelir grupları ile iklim ve ekonomik koşullar ilişkilendirilirken, orta ve yüksek gelir gruplarında bu ilişkiye rastlanmamıştır. Bu sosyo-ekonomik ölüm farklılıkların arkasında da belirli sosyal grupların (orta ve yüksek gelire sahip olanlar) kendilerini sosyal temastan soyutlayabildikleri sonucuna varmışlar. (Basco ve diğerleri, 2022). Yapılan çalışmalarda gribe yakalanan meslek gruplarının daha çok yakın temasta çalışmak zorunda olanlar olduğu ortaya koyulmuştur Örneğin İspanya'da maden işçilerinin çalışma koşullarında (yakın temas, zayıf havalandırma) daha dezavantajlı durumda olduğu vurgulanmıştır (Brundage ve Shanks, 2008).

Garret (2008), 1918 İspanyol gribinin ve 1. Dünya savaşının imalat sektöründe, ücretlerde meydana getirdiği büyümeyi analiz ettiği çalışmasında, diğer şartlar sabitken, iki büyük olayın ciddi anlamda insanın ölümüne sebep olduğunu ve bu durumun imalat sektöründe işgücü arzında önemli bir negatif şoka sebep vermesi ile imalat sektöründeki ücretlerin artmasına neden olduğunu ortaya koymuştur.

İspanyol gribi salgını sırasında ölen bireylerin büyük bir kısmı, çalışma çağındaki yaş grubunu kapsamaktadır. Ölen bireylerin yaş profili, nüfusun yaş yapısı ve emekli maaşları gibi yaşa dayalı transfer sistemleri üzerinde kayda değer etkiler yaratabilir. Çalışma çağındaki nüfus arasında yüksek oranda ölümün gerçekleştiği ve bu oranın yaşlı nüfus arasındaki aşırı ölüm oranını (1918-1920 döneminde olduğu gibi) aştığı bir salgın, emeklilik ve sağlık hizmetleri finansman sistemlerinde önemli zorluklara yol açabilir (MacKellar, 2007: 441).

Almond ve diğerleri (2006), İspanyol gribi sırasında Amerika’da anne karnında bulunan neslin performansını analiz etmiş ve bu grubun diğerlerine kıyasla daha düşük eğitim düzeyine, daha düşük gelire, daha yüksek transfer ödemelerine ve daha düşük sosyoekonomik statüye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Diğer önemli bir gelişme ise pandeminin, sosyal güven değişkeni üzerinden uzun dönem ekonomik performansın nasıl farklılaştığını göstermesidir. Aassve ve diğerleri (2021), pandeminin uzun vadeli etkilerinden birinin sosyal güven üzerinde yarattığı değişim olduğunu ortaya koymuştur. Güven, uzun vadeli ekonomik kalkınma için kritik bir unsur olduğundan, araştırmacılar bu konuya yoğunlaşmışlardır. Çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri’ne göç eden ve İspanyol gribinden sağ kalan bireylerin torunlarına daha düşük düzeyde sosyal güven aktarıldığı tespit edilmiştir.

1.5.3. Sars’ın Sosyal ve Ekonomik Etkileri

SARS koronavirüs salgını, ölüm oranının düşüklüğü nedeniyle İspanyol gribi ve diğer grip türleriyle kıyaslandığında daha sınırlı bir ölüm sayısına sahip olsa da ekonomik etkileri bazı özel kanallar üzerinden küresel ölçekte hissedilmiştir. En büyük etki, hastalığın hızlı bulaşma riski ve enfeksiyon korkusunun tüketici davranışlarına olan etkisidir. Özellikle seyahat ve perakende sektörlerinde talep kayıpları yaşanmış, sosyal etkileşimlerden kaçınma yaygın hâle gelmiştir. Bu

davranış değişikliği sadece salgının görüldüğü ülkelerle sınırlı kalmamış, uluslararası seyahatler aracılığıyla diğer ülkelere de yayılmıştır (Lee ve McKibbin, 2004).

Salgının belirsiz doğası, özellikle yatırım için stratejik konumda olan Çin gibi ülkelerde yabancı yatırımcıların güvenini azaltmış, bu da ekonomik büyüme beklentilerine olumsuz yansımıştır. Yabancı yatırımcıların bu karar süreçlerindeki güven kaybı doğrudan ölçülemese de uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde yavaşlatıcı bir etki yaratabileceği öngörülmektedir. Ek olarak, SARS salgını hastalık önleme maliyetlerini yükseltmiş, bu maliyetler uluslararası boyutta, özellikle yakın insan teması kanalıyla sınırlı kalsa da salgının kargo gibi diğer uluslararası kanallar aracılığıyla bulaşabileceği düşünüldüğünde, küresel maliyetlerin çok daha yüksek olabileceği anlaşılmıştır (Lee ve McKibbin, 2004).

Lee ve McKibbin'in (2004) çalışmaları, SARS salgınının ekonomik maliyetini ve riskini artırarak tüketim ve yatırım kararları üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Çalışmada, artan küresel ekonomik bağımlılık nedeniyle, bu değişimlerin dünya ekonomisi üzerindeki etkisinin geleneksel tahminlerin ötesine geçtiği sonucuna varılmıştır.

SARS gibi ölüm ve vaka sayılarının az olduğu salgınlarda ekonomik etkilerin varlığı için, milyonlarca insanın enfekte olmaktan kaçınmak için koordine olmayan çabalarından kaynaklanması öne sürülmektedir. Önleme maliyetleri burada ön plana çıkmaktadır. Bu tür etkiler bazen hatalı kamu uygulamaları ve diğer ülkelerde hükümetler tarafından uygulanan ticaret ve seyahat kısıtlamaları, genellikle aşırı olan ancak uluslararası riskleri önleme ihtiyacıyla rasyonelleştirilen eylemler tarafından ağırlaştırılabileceği ifade edilmektedir (Brahmbhatt ve Dutta, 2008).

SARS salgını sektörel olarak incelendiğinde, en büyük ekonomik kayıpların turizm endüstrisinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum birçok ülkenin ekonomik zarara uğramasına yol açmıştır. Hai ve diğerleri (2004)'nin çalışmalarında, salgının Çin ekonomisi üzerindeki kısa vadeli etkileri analiz edilmiştir. Çalışmada, otel sektöründe misafirlerin %80'inin kaybedildiği, seyahat acentelerinin yerli ve yabancı turistlerden elde ettikleri gelirin sırasıyla %60 ve %50 oranında azaldığı belirtilmiştir. Benzer şekilde, Hanna ve Huang (2004), Çin'in GSYİH'sinin 2003'ün

ikinci çeyreğinde mevsimsellikten arındırılmış yıllık bazda %5'in üzerinde daraldığını ve 2003 yılı geneli için GSYİH'nın yaklaşık %0, 5'lik bir daralmaya işaret ettiğini tahmin etmişlerdir.

Tayvan'da da salgın nedeniyle havayolu ve turizm sektörleri büyük zarar görmüştür. Ülkede uluslararası uçuşların yaklaşık %30'u iptal edilmiş, 2003 yılının ikinci çeyreğinde günlük ortalama yolcu sayısı yaklaşık 122.000 azalmıştır. Mart ayında Tayvan'daki otellerin ortalama doluluk oranı %30 düşerken, eğlence sektöründe de ciddi zararlar gözlemlenmiştir. Hava taşımacılığı ve yeme-içme sektörleri, GSYİH'nın bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla sırasıyla %22, 7 ve %13, 1 oranında daralma göstermiştir (Chou ve diğerleri, 2003, s. 89). Hong Kong havayolu endüstrisi için Ming Pao gazetesinin Nisan 2003 istatistiklerine dayanan haberine göre, yolcu sayılarında Seul ve Singapur'da %40, Bangkok'ta %37, Kuala Lumpur'da %36 ve Hong Kong'da %60 oranında düşüş yaşanmıştır. Hong Kong'da ayrıca yaklaşık 6000 kişilik iş gücünden 1170 çalışanın, 1000 uçuş görevlisi, 70 pilot ve 100 yer personelini de kapsayan ücretsiz izin programına gönüllü olarak katıldığı bildirilmiştir (Akt. Lee ve Warner, 2005).

Sars virüsünün, genel olarak, en büyük ekonomik etkisinin GSYİH ya ve yatırımlara, sektörler içinde de otel, restoran ve turizm sektörüne olduğu ortaya konulmuştur. Kayıpların büyük çoğunluğu Çin ve Hong Kong'da; daha küçük etkiler ise, Kanada ve Singapur'da yaşanmıştır. Ancak bu kayıplar sadece bir çeyreğin verilerini etkilemiştir. Ayrıca çoğu durumda kayıpların yerini bir sonraki ay, üç aylık dönem veya yıldaki kazançların aldığı, öyle ki, bir yıldan sonra etkinin en iyi ihtimalle marjinal olduğu belirtilmiştir (Brown ve Smith, 2008). Brown ve Smith, Çin ve Hong Kong'un 2003 yılının ikinci çeyreğinde GSYİH'lerinde sırasıyla %3 ve %4, 75 oranında yaşanan düşüşün, turizm, gıda ve seyahat endüstrilerindeki kayıplardan ve ayrıca doğrudan yabancı yatırımdaki azalmadan kaynaklandığını ortaya koymuşlardır.

Göreceli olarak daha düşük ölüm oranlarına rağmen SARS gribinin neden bu kadar etkili olduğu, insanlar üzerinde sebep olduğu orantısız psikolojik etkiye bağlanmıştır. Ekonomik olarak en büyük etki talep noktasında yaşanmıştır, nitekim kişiler gönüllü veya gönüllü olmayan bir şekilde tüketici güveninde meydana gelen

düşmeden dolayı, özel tüketimlerini kısmak durumunda kalmıştır. Sars gripi toplam talebin bütün bileşenlerini etkilese de özellikle özel tüketim bu etkiyi artıran bir bileşen olmuştur. Yüz yüze teması gerekli kılan sektörler enfeksiyon korkusu nedeni ile en fazla darbeyi alan sektörler olmuştur. Bunlardan, tüketicilerin mağazalardan, restoranlardan ve eğlence mekanlarından kaçınması ve seyahat edenlerin seyahatlerini iptal etmesi nedeniyle turizm, ulaşım (özellikle havayolları) ve perakendecilik en fazla etkilenen sektörlerden olmuştur (Lee ve Warner, 2005).

Asya ülkelerinin ekonomileri büyük ölçüde turizme bağımlı olup, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içindeki turizm gelirlerinin payı yaklaşık %10 seviyesindedir. Özellikle Hong Kong ve Singapur gibi şehir devletler, emek yoğunluğu yüksek olan hizmet endüstrilerine ciddi derecede bağımlıdır. ILO tarafından yapılan analizde, SARS nedeniyle artan endişeler ve azalan seyahat faaliyetlerinin sonucunda dünya turizm sektöründe yaklaşık beş milyon kişinin işten çıkarıldığı bildirilmiştir (Belau, 2003).

SARS virüsünün de etkilediği yaş grubu, gençlerde (44 yaş altı) SARS ölüm oranı düşükken, yaşlı nüfusta, özellikle de kronik hastalık öyküsü olan yaşlı hastalarda ölüm oranları önemli ölçüde daha yüksek olmuştur (Siu ve Wong, 2004: 67).

COVID-19'un SARS virüsünden daha fazla ekonomik kayıp yaratması, salgının ekonomiyi hangi kanalla etkilediği ile yakından ilişkili, nitekim COVID-19 kapanma ve alınan parametrik olmayan önlemlerden dolayı daha büyük bir etki ile arz şokuna neden olurken, SARS virüsü talep şoku nedeni ile ekonomiyi ciddi bir şekilde etkilemiştir (Tanaka, 2022: 42).

1.5.4. COVID-19 ve Sosyo-Ekonomik Etkileri

İlk olarak 9 Ocak'ta Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan ve kısa sürede dünyaya yayılan virüs hükümetlerin meseleyi ciddiye almaması ile ciddi bir boyuta ulaştı ve bütün dünyada birçok insanın yaşamını kaybetmesine neden oldu. Virüsün azalması için alınan önlemlerle birlikte çalışanların işlerinden ve tüketicilerin tüketim aktivitesinden uzak kalması ekonomik aktivitenin azalmasına neden oldu. Baldwin

ve Weder di Mauro (2020) pandemi'nin üç tip ekonomik şoka neden olduğunu vurgulamaktadır. İlkini sağlık gerekçesi ile çalışamayan işçiler özelinde sağlık şoku olarak açıklamaktadır ve kısa vadede beşerî sermayenin yok edilmesinin istihdam ve ücretler üzerinde doğrudan büyük bir etkisinin olmasının olası olmadığını ancak ilerleyen zamanda virüs dolayısı ile ölen veya enfekte olan bireylerin işgücü arzını etkileyerek ekonomiyi doğrudan etkileyeceğini belirtmektedir. İkincisini alınan önlemlerin neden olduğu ekonomik etki ve sonucunu ise 2008 küresel krizinde olduğu gibi tüketicilerin ve firmaların geleceğin belirsiz olduğu böyle bir durumda tüketimlerini ve yatırımlarını durdurdukları bir şok olarak ifade etmektedirler. COVID-19'un ilk aylarında özellikle kredi kartı harcamaları ve gıda ürünlerinde meydana gelen keskin bir artış ve devam eden süreçte genel harcamalarda bir düşüşle devam etmesi bunun ilk göstergesi olarak gösterilmektedir (Baker ve diğerleri, 2020).

COVID-19 gibi büyük çapta yaşanan pandemilerde iki temel sebepten ötürü meydana gelen etkiler tüm ekonomilerde ve geniş bölgelerde hissediliyor. İlki, ya enfeksiyonun kendisi yaygın bir hâle gelmiştir ya da sermaye ve işgücü piyasalarındaki entegrasyonun boyutu ile birlikte ekonomik şok sınırların ötesine geçmiştir (Jorda ve diğerleri, 2020: 2). COVID-19 özelinde pandeminin çok kısa bir sürede yaygın hâle gelmesi ve yaşadığımız yüzyılda Entegrasyonun boyutunun yüksek olması bizi iki etkiyle de yüzleştirmektedir.

COVID-19 pandemisini diğer pandemilerden bu kadar farklı yapan, yaşadığımız bu yüzyılda dünyanın neredeyse her yerine bulaşmasıdır. Ölümcül olan bu salgının yayılma hızının yüksek olması ve aşılamanın yavaş olması enflasyonun artmasına ve diğer geçim kaynaklarının bozulmasına neden olmuştur. Salgının dünyanın her yerine yayılmasının yanı sıra sadece gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri değil aynı zamanda gelişmiş kapitalist ülkeleri de ciddi anlamda etkilemesi bu krizi diğer krizlerden ayrı bir noktaya taşımıştır. Nitekim dünyanın en büyük ekonomileri içerisinde yer alan Amerika, Çin, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya dünya arz ve talebinin %60'ını, dünya üretiminin %65'ini, dünya imalat ihracatının %41'ini oluşturmaktadır (Baldwin ve Mauro, 2020: 2). Buda yaşanan krizin etkilerini daha da ciddi boyutlara taşımıştır.

Tablo 1.1: Ekonomilerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Ekonomik Büyüme Oranları

	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Dünya	2.8	-3.0	6.0	3.2	2.7	3.2
Gelişmiş Ekonomiler	1.7	-4.4	5.2	2.4	1.1	1.7
Gelişmekte Olan Ekonomiler	3.6	-1.9	6.6	3.7	3.7	4.3
Gelişmemiş Ekonomiler	3.5	-2.2	6.8	3.6.	3.6	5.5

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, 2022: 125, World Economic Outlook 2025 Gelişmemiş Ekonomiler için Emerging Market and Middle Income Economies kategorisi seçilmiştir.

COVID-19 dolayısı ile Dünya ekonomisinde yaşanan değişim, büyüme verilerine bakıldığında, 2019 yılında %2,8'lik olarak gerçekleşen büyüme, 2020 yılına gelindiğinde Covid'in ve alınan önlemlerin etkisi ile %-3.0'lık bir negatif büyüme yaşanmıştır. Daha sonrasında aşı çalışmalarının sonuç vermesi ve kontrollü olarak tedbirlerin kaldırılması ile 2021 yılında %6, 0'lık bir pozitif bir büyüme yaşanmıştır. 2022 için %3, 2, 2023 için ise 2.7 büyüme beklenmektedir. Gelişmişlik düzeylerine göre ayırım yapılan ülkelerde, en fazla daralmanın %-4.4 ile Gelişmiş ekonomilerde yaşanmıştır.

Tablo 1.2: Bazı Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye'de Ekonomik Büyüme Oranları

	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Amerika	2.3	-3.4	5.7	1.6	1.0	2.8
Almanya	1.1	-4.6	2.6	1.5	-0.3	0.2
Fransa	1.8	-8.0	6.8	2.5	0.7	1.0
İtalya	0.3	-8.9	6.7	3.2	-0.2	0.7
İspanya	2.1	-10.8	5.1	4.3	1.2	3.2
Japonya	0.0	-4.6	1.7	1.6	1.6	0.1
Çin	6.0	2.3	8.1	3.2	4.4	5.0
Türkiye	0.8	1.7	8.9	3.2		3.2

Kaynak: IMF, World Economic Outlook: 2021 ve 2022, 2025

Tablo 1.2'ye baktığımızda, 2020 yılı itibariyle en fazla daralmanın yaşandığı ülke %-10.8 ile İspanya olmuş, Çin ise aynı dönem için %2,3 büyüme göstermiştir. Ülkelerin genelinde ise COVID'in etkisinden dolayı ciddi daralma yaşanmıştır. 2021 yılına gelindiğinde ise aşı çalışmalarının sonuç vermesi ve alınan önlemlerin

gevşemesinin etkisi ile ülkeler de büyüme rakamları toparlanmış ve en çok büyüme performansı gösteren ülke Türkiye, arkasından ise Çin olmuştur.

Pandemi'nin ilk olarak Çin'de çıkmasına rağmen, pandemi ile mücadele noktasında diğer ülkelere göre daha iyi bir mücadele verdiği ve pandeminin etkilerinin en fazla hissedildiği 2020 yılında pozitif büyüme gösterdiği görülmektedir. Trump yönetimindeki Amerika ise, COVID-19 mücadelesinde birçok sorun yaşamış ve 2020 yılı için %-3.4 büyüme rakamı ile kapatmıştır.

Tablo 1.3: Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye’de İşsizlik Oranları (%)

	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Kanada	5, 7	9, 6	7, 7	5, 6	6,3	6,7
Fransa	8, 4	7, 9	8, 1	8, 2	7,3	7,4
Almanya	3, 1	3, 8	3, 6	3, 5	5,7	6,0
İtalya	10	9, 3	10, 3	11, 6	7,2	6,2
Japonya	2, 3	2, 7	2, 7	2, 3	2,4	2,7
İngiltere	2, 8	4, 5	4, 9	5	4,0	4,1
ABD	3, 6	8, 1	5, 4	3, 5	3,7	4,1
Çin	3, 6	4, 2	3, 8	3, 7	5,2	5,0
Rusya	4, 8	4, 6	5, 6	5, 2	3,5	2,8
Türkiye	13, 7	13, 1	12, 1	10, 9	9,6	9,7

Kaynak: (IMF, 2021b). World Economic Outlook,2025

Ülke ekonomilerinde meydana gelen daralmalardan ve ortaya koyulan sokağa çıkma yasaklarından dolayı işsizlik oranlarında ciddi bir artış meydana gelmiştir. Uygulanan politikalar neticesinde ve alınan önlemlerle birlikte, 2020 yılının ikinci çeyreğinde, 2019’un 4. Çeyreğine göre, %17, 3 oranında çalışma saatlerinde düşüş gözlemlenmiştir (ILO, 2020: 1).

İşsizlik oranı gelişmekte olan ülkeler için en fazla Kanada ve ABD ‘de bulunmaktadır. Covid’in çıktığı ilk yer olan Çin’de ise işsizlik oranında ciddi bir artış gözlenmemiştir. Türkiye de ise COVID-19 önceki dönem içinde işsizlik yüksek seyretmekte ve Covid sürecinde de devam etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÜRETİM SÜRECİNDE EMEK VE EMEĞİN DÖNÜŞÜMÜ

Kapitalizm, sürekli değişen ve yeni koşullara uyum sağlayan bir sistemdir. Marx, Kapital adını taşıyan eserinde emek sürecini, insan ve doğanın etkileşiminde, insanın bu süreci şekillendirdiği bir süreç olarak tanımlar (Marx, 2011). Kapitalist üretim, önceki üretim biçimlerinden farklı olarak, insan ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade, kâr amacıyla yapılır (Marx, 2011: 197).

Emek sürecinin tarihsel dönüşümü, Michael Burawoy'un (1984, 1985) fabrika rejimleri üzerine yaptığı çalışmalarda açıklanmıştır. Bu çalışmada emek rejimlerinin nasıl inşa edildiği ve daha geniş politik araçlarla disiplini nasıl sağladığı araştırılmıştır (Steinberg, 2003: 445).

Emek süreci, sürekli değişen ve yeni koşullara uyum sağlayan bir sistemdir. Bu süreçte, emekçinin ne üreteceğini belirleyen üç temel bileşen vardır: insan eylemi, emek ve işin nesnesi, üretim araçları (Ansal, 1996: 8). Kapitalizmle birlikte emek süreci, üreticinin yaratıcı katkı yapabileceği bir hâle gelir ve sermaye kârını artırma amacıyla üretim süreçlerini yönlendirir.

Kapitalist sistemin devamlılığını sağlayabilmesi için iki temel sorun vardır: fiyatları belirleyen piyasalar ve emeğin kontrolü (Harvey, 1999: 144). Değişen çalışma biçimleri, sermayenin birikim ve örgütlenme biçimlerindeki değişikliklerle ilgilidir. Son 30 yılda sermaye daha esnek bir yapıya kavuşmuş ve bu da Post-Fordist üretim sürecine geçişi hızlandırmıştır (Castell, 2005: 211; Harvey, 1999: 147-164). Neo-liberalizm, esnek çalışmayı artırarak, tam zamanlı ve sürekli istihdam biçimlerinin yerine daha esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaşmasına yol açmıştır (Emirgil, 2010).

Teknolojik gelişmeler, 1970 sonrası emek sürecindeki önemli değişimlerden biridir. Küreselleşme ve neo-liberal politikalar, istihdamı sanayi sektöründen hizmetler sektörüne kaydırmış ve beyaz yakalı iş gücünü artırmıştır (Aksoy, 2012:

401). Teknoloji, üretimde esnekliği artırmış, birçok şirket üretim sürecinde teknolojiyi kullanarak esnek üretim yapmaya başlamıştır (Bilgin, 2001).

Harvey (1999) esnekliğin sömürü, sınıf ilişkileri ve kriz oluşumuna ciddi etkileri olduğunu belirtir. Yeni sistemler ve teknoloji, sermayenin işçiyi kontrol etmesini sağlar. Kapitalizm, Marx'a göre, işçilerin ürettiği artı değeri sermayenin el koyarak sömürmesidir (Marx, 2004: 106). Emeğin dönüşümü, üretim ve işçi adaptasyonunu sağlamayı hedefler ve kapitalist üretim ilişkilerinin temel parametresidir.

Kapitalist sistemin sürekliliğini sağlamak için, sermaye sürekli yeni piyasalar, teknolojiler ve organizasyonel süreçler geliştirir (Gençoğlu, 2012: 104). Bu süreç, toplumsal değişimlere neden olur ve büyüme arayışı beraberinde belirsizliklere yol açar. Kapitalizm, emeği vasıfsızlaştırmayı veya sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak nitelikli hâle getirmeyi seçebilir (Özdemir ve diğerleri, 2005).

2.1. Kapitalist Üretim Tarzının Doğuşu

XVIII. yüzyılda İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi, üretim sürecini köklü bir şekilde dönüştüren buluşlar getirmiştir. Bu devrimin en belirleyici buluşlarından biri, İskoç mühendis James Watt'ın buhar makinesidir (Mokyr, 1990; Crafts, 1985). Watt'ın bu buluşu, enerji verimliliğini artırarak sanayi üretimini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu süreç, sanayi kapitalizmi ve sonrasında post-fordist dönemin temelini oluşturmuştur (Harvey, 2010; Brenner, 2006).

Sanayi Devrimi ile birlikte makineler, emeğin verimliliğini artırarak ürün üretme süresini kısaltmış, sermayenin el koyabileceği fazladan değer oranını artırmıştır. Marx'a göre, nispi artı değer üretimi, emeğin üretkenliğinin artırılmasıyla işçilerin aynı sürede daha fazla üretim yapabilmesini sağlamakla ilgilidir (Marx, 2011: 392). Bu, işçilerin makinelerle ilişkisini köklü bir şekilde değiştirmiştir; Marx, 'Manüfaktürde işçi aletten yararlanırken, fabrikada makineye hizmet eder' demektedir (Marx, 2011: 404).

Sanayi Devrimi, aynı zamanda iş yerlerinin evlerden fabrikalara taşınmasına yol açmış, çalışma düzeni köklü bir şekilde değişmiştir (Parlak, 2010: 38). Önceleri

evde veya atölyelerde çalışan insanlar, fabrikalarda daha katı kurallar altında çalışmak zorunda kalmışlardır (Thompson, 1967). Toffler, sanayi devrimini, insanın doğanın sermayesini ilk kez sömürmeye başladığı bir süreç olarak tanımlamaktadır ve bu süreç, buhar makinesinin enerjiyi kömür, gaz ve petrol kullanarak tüketmesine dayanmaktadır (Toffler, 2008: 34).

Sanayi devrimiyle üretici ve tüketici kavramları arasındaki ayrım belirginleşmiş, üreticiler artık piyasa için üretmeye başlamıştır. Bu süreç, herkesin başkalarının ürettiği ürünlere ihtiyaç duyduğu bir hale gelmiştir (Toffler, 1990: 51). Sanayi kapitalizmine geçiş, ticari kapitalizm ve ev emeği sisteminden daha zorlu bir süreç olmuştur. Bu geçiş, pek çok insanın topraksız kalmasına ve kentlerde emek satmaya zorlanmasına neden olmuştur (Parlak, 2010: 63-64).

Sanayi devrimiyle birlikte üretimde insan gücünden teknolojiye dayalı enerji kullanımı (buhar makinesi) öne çıkmıştır (Volti, 2011). Çok sayıda işçinin birlikte çalıştığı üretim süreci, sermayedarın denetiminde derin bir iş bölümüne dayanarak işçilerin bağımsızlığını kaybetmesine yol açmıştır (Klein, 2021; Sennett, 2008). Bu durum, emek üzerindeki sermaye tahakkümünü derinleştirmiştir (Harvey, 2014; Standing, 2016).

Makineleşmenin artması, işçilerin kendi disiplinlerini kaybetmelerine ve makinelerle uyumlu çalışmaya zorlanmalarına yol açmıştır (Brenner, 2015). Bu, iş yoğunluğunu artırmış ve emek süreci üzerindeki kontrolü sıkılaştırmıştır (Marx, 2010; Piketty, 2014).

2.1.1. Taylorizm

Taylorizm, Frederick Winslow Taylor tarafından geliştirilen ve kapitalist iş yönetimi ile işgücü denetiminde kullanılan bir yaklaşımdır (Savran, 2007:140). 1880-1890 yıllarında ABD'de ortaya çıkmıştır. Demir-çelik fabrikasında mühendis olarak çalışan Taylor, işçilerin ve yöneticilerin verimsiz olduğunu gözlemlemiş, araştırmalarını “Bilimsel Yönetim” kitabında özetleyerek Taylorizm'i 1911'de literatüre kazandırmıştır. Taylorizm, iş bölümünü temel alarak işçiye üretim sürecinden soyutlar, verimliliği artırmayı amaçlar (Alkan, 2007:21).

Taylor, işçinin üretim sürecine dair bilgisini alıp, sadece fiziki iş gücü olarak görev yapmasını sağlamıştır. Üretim süreci her aşamada incelenmiş, gereksiz hareketler çıkarılarak, hızlı işçilere ödüller, yavaş işçilere cezalar verilmiştir. Bu yöntemle, işçiler pasifleştirilip makinelerin bir parçası haline getirilmiştir (Taylor, 1912:121; Ansal, 1996:9). Braverman'a göre, Taylorizm, sermayenin çıkarları doğrultusunda işgücünü yönlendiren bir sistemdir (Braverman, 1988: 8). Zaman ve hareket etütleri ile işin her adımı ayrıntılı olarak analiz edilmiştir (Savran, 2007: 142).

Taylorizm'in uygulamaları, başlangıçta yöneticiler arasında tereddütlerle karşılanmış, birçok şirket bu planları uygulamaktan kaçınmıştır (Braverman, 1974; Klein, 2021). Yönetimin verimlilik mühendislerine karşı direnç gösterdiği, eski yönetim anlayışını terk etmeye karşı isteksiz olduğu vurgulanmıştır (Piketty, 2014). Taylorizm, işyerinde verimliliği artırmaya yönelik öneriler sunmuş, ancak birçok işveren bu yöntemlere şüpheyile yaklaşmıştır (Sennett, 2008).

Taylorizm'in geniş bir kabul görmemesi, genellikle küçük ölçekli sanayi işletmeleriyle sınırlı kalması, daha geniş sanayi örgütlerine uygulanamaması nedeniyle eleştirilmiştir (Palmer, 2005). Taylor'un ölümünden önceki yıllarda, çeşitli sanayi işletmelerinde 63.000 işçi Taylorizm ile çalışmıştır (Nadworny, 1982). Ancak ABD (Amerika Birleşik Devletleri) Endüstriyel İlişkiler Komisyonu, Taylorizm'in önerdiği sistemin tamamen uygulanabildiği hiçbir atölye bulamamıştır (Hoxie, 1914).

2.1.2. Fordizm

Fordizm, 1914 yılında Henry Ford tarafından geliştirilen ve Tayloristik üretim sonrası gelen yeni bir üretim modelidir. Bu model, üretim işçilerini ve istasyonlarını hareketli bantlarla birleştirerek ürünlerin standardize edilmesini ve verimliliğin artırılmasını hedeflemiştir. Fordizm, üretim süresini kısaltarak maliyetleri düşürmeyi amaçlar. Ford'un modeli, işçilerin önünden geçen sabit bant sayesinde işlerin daha hızlı ve verimli yapılmasını sağlamıştır (Savran, 2007). Ford'un amacı, işçilerin daha kısa sürede daha fazla üretim yapmasını ve üretilen malların işçiler tarafından tüketilmesini sağlamaktı (Harvey, 1999).

Fordizm'in çöküşü, tedarik şokları, Bretton Woods sisteminin çökmesi, artan verimlilik düşüşleri ve işçi çatışmalarıyla ilişkilidir. Piore ve Sabel, işgücü, buğday ve petrol kıtlıklarının fiyatları artırdığını ve talebin azaldığını belirtmektedir (Pietrykowski, 1999). Bu durum, üretim sisteminin aksamasına yol açmıştır. Aynı dönemde, Fordizm'in kapitalist gelişmenin bir evresi olarak tanımlandığı görüşler de vardır. 1945-1970 arasındaki dönemde, kitlesel üretim ve tüketim arasında bir denge kurularak, işçi ücretlerinin artırılması ve sosyal düzenlemeler yapılmıştır (Wright, 1990).

Fordizm'i tanımlamak için kullanılan dört yaklaşım vardır. Bunlardan biri, Fordizm'i teknolojik yenilikler ve yönetim anlayışlarının birleşimi olarak tanımlar (Gordon, 1981). Diğerleri ise Fordizm'i, iş gücünü homojenleştiren ve işçilerin üretkenliklerini artırmaya çalışan bir sistem olarak ele alır (Braverman, 1974; Harvey, 1990). Fordizmin, Amerikan halkı tarafından, daha geniş bir küresel fenomen olarak görüldüğü ve bu bağlamda Amerikan değerleriyle ilişkilendirildiği de savunulmaktadır (Womack, 1990). Fordizm'in iş gücü üzerindeki etkisi, işçilerin işlerine olan ilgilerini kaybetmelerine yol açmıştır (Sennett, 2006; Braverman, 1974).

Ford'un hayatı ve Fordizm'in Amerikan toplumu ile olan bağlantıları, akademik biyografilerde ele alınmıştır. Nevins ve Hill, Ford'un endüstriyel başarılarını övmüş ve "Forditis" gibi sendikalizm karşıtı kavramları gündeme getirmiştir (Nevins ve Hill, 1950; Sennett, 2006). Ford'un sisteminin, Amerikan halkı tarafından büyük bir saygı gördüğü ve tüketim kapitalizminin şekillendiği vurgulanmıştır (Watts, 2005).

Taylorizm ve Fordizm arasındaki benzerlik ve farklar, verimlilik amacı taşıyan iki sistemin farklı stratejilerle çalıştığını gösterir. Taylorizm, işçilerin hareketlerini etkinleştirirken, Fordizm, üretimi makineleştirerek ve işçilerin bazı noktaları dışarıda bırakmasıyla verimlilik sağlamakta odaklanmıştır (Taylor, 1911; Hounshell, 1984; Friedman, 1977).

2.2. Üretimin Yeniden Esnekleşmesi (Neo-Fordizm, Post-Fordizm)

1980'lerin ilk yıllarından bugüne, uzmanlar geleneksel bürokratik çalışma hiyerarşisi kalıplarını geçerliliğini neredeyse kaybetmiş olarak değerlendirmeye başladıkça, “esneklik” kavramı sosyal bilimlerde ve yönetsel düşüncede gittikçe artan bir şekilde daha merkezi bir yer işgal etmeye başlamıştır. Bu varsayımsal dönüşümün nedenleri konusunda çok az görüş birliği olduğu görülmektedir; teorisyenler çeşitli şekillerde küresel rekabetin yükselişini, tüketici zevklerinin değişen kalıplarını ve yeni bilgi teknolojilerinin gerekliliklerini vurgulamaktadır. Ancak, çağdaş kapitalizmde “*pazarların, teknolojinin ve sanayi içi hiyerarşilerin çağlar boyunca süren bir şekilde tekrar tanımlandığı*” (Sabel 1996: 231) ve bunun da “*20. yüzyılın sonlarına doğru egemen olan teknoloji anlayışı olan kitle üretimin ikame edilmesiyle*” (Hirst ve Zeitlin 1991: 36) neticelendiği inancı görece değişmemiştir. Diğer bir ifadeyle, Post-Fordistler “*önceleri anti-kapitalist etki olarak yorumladıkları özgür ve doyurucu çalışma projesi 'nin artık kapitalist işletme yönetimi tarafından sahnelenebileceğini*” ileri sürmektedirler. Çok sayıda ülkede ve alanda büyüyen ve kökleşen entelektüel bir akımın bayraklarına nakşedilen Post-Fordist görüş, önemini yitirmeye başladığı Taylorist akım ile önem konusunda rekabete giren yeni bir kuramsal ortodoksinin unsurlarını sağlamıştır.

On dokuzuncu yüzyıl sanayi bölgeleri genellikle firmalar arası iş birliğinin temelini oluşturan, vasıflı işgücünün üretilmesine ve elde tutulmasına yardımcı olan ve kredi ve sosyal sigorta sağlayan belediye siyasi yapılarına dayanıyordu (Piore ve Sabel, 1984). Fordizm ayrıca, kitlesel olarak üretilen tüketim mallarına olan talebi koruyan, genellikle refah devletleri (Keynesyen politikalar ve endüstriyel ilişkiler sistemleri) şeklinde bir dış kurumsal düzenleme sistemine de ihtiyaç duymuştur (Esping-Andersen, 1990). Ancak, refah devletleri giderek sınırlarını aştıkça, Piore ve Sabel Fordizmin yeniden üretim koşullarının giderek daha sorunlu hale geldiği sonucuna varmışlardır (Sabel, 1996).

İktisadi temellerindeki sismik değişimlerle sarsılan gelişmiş kapitalist dünya, giderek artan bir şekilde “ikinci endüstriyel bölünme” ile karşı karşıya kalmaktadır

(Sorge ve Streeck, 1988). Bu gelişmenin altında en az üç faktör yatmaktadır. Birincisi, ticaretin uluslararasılaşmasıyla birlikte Keynesyen politikalar artık Fordist kurumları etkin bir şekilde yönetemiyor çünkü belirli bir ulus içindeki toplam talebi koruyan politikalar çoğu zaman yalnızca yabancı üreticilere fayda sağlamaktadır (Rodrik, 2018). Bunun sonucunda yerel firmalar, aşırı kapasite ve düşen pazar paylarıyla mücadele eden devasa, dikey bütünleşik yapılarla karşı karşıya kalmaktadır (Harvey, 2005). Kitlesel tüketim malları piyasaları doygunluk noktasına yaklaştıkça bu sorun daha da vahim hale gelmektedir.

İkincisi, kitlesel üretimin yaygınlaşması, tüketicilerin kitlesel beğeninin “bayağı” dünyasına olan mesafelerini ifade edebilecekleri kaliteli mallara olan talebin artmasını teşvik etmiştir (Pine ve Gilmore, 1999). Kitlesel üretim mantığıyla kolaylıkla bağdaşmayan bu kültürel dinamikler, üretimin dayandığı zemini değiştirmeye başlamıştır. Üçüncü bir gelişme, kaliteli “niş” malların üretiminde giriş engellerini azaltan ve küçük parti üretimini giderek daha karlı hale getiren sofistike bilgi teknolojilerinin yaygınlaşmasından kaynaklanmaktadır (Sorge ve Streeck, 1988). Bu son gelişmeler, çeşitlendirilmiş kaliteli mallar üretmek için neokraft modelleri kullanan küçük üreticilere fırsatlar sunmaktadır.

Tüm bunlar ışığında, büyük ve küçük ölçekli imalatçılar yeni imalat şekillerini kabul etmeleri yönünde giderek daha fazla baskıyla karşı karşıya kalmış, Sabel’in “çifte yakınsama” adını verdiği süreç ortaya çıkmıştır (Sabel, 1982). Bir taraftan, küçük firmalar, daha önce sadece büyük şirketlerin sahip olabildiği kaynakları sağlayan birleşik yapılar oluşturmaya başlamıştır. Öte yandan, büyük rakipleri, küçük şirketlerin geçmişte yararlandığı “*yan kuruluşları ve alt yüklenicileri arasında iş birliğine dayanan ilişkilerini tekrar oluşturarak*” küçük firmaların düşey entegre faaliyetlerini bölmeye çalışmıştır (Hirst ve Zeitlin, 1991: 4). Böylece büyük ve küçük ölçekli firmalar yeni ekonomik koşullara en uygun, güçlü ama esnek bir gelişme aracı olan esnek uzmanlaşma gibi yeni teknolojik modellere yönelmiştir.

Bunun önemli bir sonucu da söz konusu paradigma kök saldıkça, zanaat ve kitlesel imalat arasındaki geleneksel dikotominin ortadan kalkmaya başladığı inancıdır (Piore ve Sabel, 1984). Bu nedenle, işyerindeki değişikliklerin etkileri birden fazla analiz düzeyinde ortaya çıkmaktadır. Ürün piyasaları gittikçe daha

istikrarsız hale geldikçe, işverenler durağan sermaye ekipmanlarına yatırım yapmak yerine, bilgileri çeşitlendirilmiş üretim stratejilerinin başarısında hayati rol oynayan nitelikli saatlik çalışanların becerilerine ve girişimlerine daha fazla bel bağlamaya başlamıştır (Sorge ve Streeck, 1988).

Kern ve Schumann (1989)'ın vurguladığı üzere, “yeni imalat konseptleri” oluşmaya başlamış ve saatlik çalışanların iş yapılarını değiştirerek nitelikli el işçilerine eski Fordist modelin üretim sürecinde sağladığı merkezilikten daha fazlasını kazandırmıştır. Organizasyonel yapılarda değişmeye başlamış, pazardaki eğilimlerin değişkenliğine ve belirsizliklerine karşı daha hızlı tepki verebilecek merkezden uzak üretim birimleri giderek önem kazanmıştır. Nihayet, yeni sanayi bölgelerinde iş birliği ağlarının yerleşmesiyle, rekabet eden şirketler arasında sınırların bulanıklaşmaya başladığı görülmektedir. Bu tür eğilimlerin ortaya çıkardığı olanaklar konusunda heyecan duyan Hirst ve Zeitlin, “*esnek uzmanlaşmanın yirminci yüzyılın sonlarında hâkim teknolojik paradigma olarak kitlesel üretimin yerini alacağını*” öngörmektedir (Kern ve Schumann, 1989: 88).

Esneklik Ateş Altında Post-Fordist kuramın bu iki kolu istihdam ve ekonomik yapı çözümlemelerine ciddi katkı sağlamıştır. Onların sayesinde, artık üretim proseslerinin ürün pazarlarının yapısına, sermaye donanımının ekonomisinde yaşanan değişikliklere ve firmayı çevreleyen yönetim kurumlarının daha geniş yapısına bağımlı olduğu iyice kavranmıştır (Hirst ve Zeitlin, 1991; Piore ve Sabel, 1984). Ayrıca esneklik teorisi, teknolojik açıdan hızlı bir değişimle yüz yüze gelen organizasyonlarda yaşanabilecek ikilem ve çatışmaların bir kısmını da tanımlamıştır. Sonuç olarak söz konusu yaklaşımlar, çalışma ve organizasyonların gözden geçirilmesine ilişkin olarak ortaya konan stratejilerin dile getirilmesini sağlayarak işyeri yenilikçiliği hakkındaki söylemin biçimlenmesine katkıda bulunmuş ve böylece akademik teori ile idari uygulama arasındaki bağların yeniden kurulmasını sağlamıştır. Bu katkılar hiç de az değildir. Bununla birlikte, esneklik teorisini engelleyen ve temel kurumsal alanın haritasını oluşturma kapasitesini engelleyen ciddi gerilimler, sessizlikler ve belirsizlikler de bulunmaktadır (Harvey, 1990).

Keynesyen kapitalist büyüme modeli İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen süreçte uygulandığında ekonomiler hiç beklenmedik düzeyde bir refaha ulaşmıştır. Söz

konusu zenginliğin nedeni, geleneksel politik ekonomi ile işçi kesiminin ekonomi politiği arasında bir uzlaşma olarak gösterilebilmektedir (Buğra, 2004: 24). Ne var ki 1970'lerde enflasyonun yol açtığı bir krizle bu dönem son bulmuştur. Bu dönemde, daha önceki dönemde uygulamaya koydukları kalkınma modelinin en temel dengeleme mekanizması sayılan özelleştirme ile yeniden yapılanma sürecine girmişlerdir. 1974 ve 1979 yıllarında petrol fiyatlarındaki artış, enflasyonu kontrol edememe riskini de beraberinde getirmiştir. Söz konusu değişikliklerin 4 başlıca hedefi bulunmaktadır. Birincisi sermaye ve emek arasındaki kar odaklı kapitalist işleyişi derinleştirmek, ikincisi emek ve sermayenin verimliliğini artırmak, üçüncüsü ürün, dolaşım ve pazarı küreselleştirmek, dördüncüsü ise her yerde en avantajlı konumda karı maksimize etmek, verimliliği ve rekabet gücünü artırmak için kamu yararına aykırı düzenlemelere yol açan devlet desteği sağlamaktır.

Teknolojik gelişmeler ile esneklik ve değişimin gerektirdiği organizasyonel değişiklik de yeniden yapılandırmanın hızı ve etkinliği üzerinde belirleyici olmuştur (Harvey, 2005: 22-23).

Özellikle Taylorizm ve Fordizm döneminde görülen aşırı mekanizasyon bu olaylardan sonra yerini yeni bir evreye bırakmıştır (Piore ve Sabel, 1984). Zira yaşanan düşüş sermayeyi yeni arayışlara itmiş ve Neo-fordizm, post-fordizm, esnek uzmanlaşma, esnek imalat gibi isimlerle anılan bir evreye girilmiştir (Sabel, 1989; Harvey, 1990).

Lash ve Urry'e göre organize kapitalizm olarak adlandırdıkları ve organize kapitalizmin sonu şeklinde karakterize ettikleri bu süreç, kitlesel üretim krizinden kaynaklanmıştı. Organize kapitalizm, ulus-devlet çatısı altında iktisadi girişimlerin yoğunlaştırılması, merkezileşmesi ve denetlenmesi olarak tanımlanmaktadır (Kumar, 1999: 65). Tam zıttı olan organize olmayan kapitalizm ise uluslararası iş bölümündeki artış ve küçük şehirlerde ve taşrada sanayinin ve hizmetler sektörünün gelişmesi ile karakterize edilmektedir (Belek, 1999: 172).

Bu üretimin kendini yenileme süreci içerisinde değişen şartlara bir an önce yanıt vermek, talep değişikliklerine adapte olmak ve kişisel eğilimleri ön plana çıkarmak amaçlanmıştır. Diğer bir ifadeyle, esnek ilişkilerden oluşan bir üretim

biçimi, geçmişin sorunlarını çözmek amacıyla ortaya çıkmıştır. İmalat teknolojilerinde meydana yaşanan ilerlemeler sayesinde küçük çapta üretmek ve üretimi değişen koşullara göre şekillendirmek mümkün hâle gelmiştir. Özellikle teknolojik gelişmelerin uygulanamadığı alanlarda emeğin üretim sürecindeki konumu ve esneklik ortaya çıkmaktadır (Eraydın, 2000: 95). Çalışma şeklindeki bu değişimi Martin Carnoy çalışma esnekliğinde dört ana unsuru dikkate alarak ortaya koymaktadır (Carnoy, 1991). Mesai süresi, esnek çalışmada mesai, tam zamanlı çalışma gibi haftada 35-40 saat ile sınırlandırılmaz, geleneksel mesai şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. İş güvencesi, sadece yapılan işe odaklanan bir çalışma biçimidir ve ileriki dönemler için bir iş güvencesi içermemektedir (Carnoy, 1991; Kalleberg, 2009).

2.2.1. Esneklik Kavramı

Esneklik, ekonomik aktörlerin dışsal şoklara, dalgalanmalara veya yapısal dönüşümlere hızlı ve etkili biçimde uyum sağlama kapasitesini ifade eder. Alternatif olarak esneklik, bir sistemin veya alt sistemin, kendisine yöneltilen çeşitli etkenlere doğru tepki verebilme yeteneğini ifade etmektedir. Bu durumda sistemi etki altına alan değişkenler ve dış faktörlere bağlı olarak esnekliği farklı şekillerde tanımlamak mümkündür. Bununla birlikte esneklik kavramında esas olan unsur değişebilirliktir. Dolayısıyla özellikle köklü değişim yaşanan dönemlerde esneklik belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak esneklik, kuralsızlaşma ve yasal düzenlemelerin etkisizleştirilmesi şeklinde değerlendirilmektedir. Buna karşılık esnekliğin kuralsızlaştırma ile eş anlamlı olmadığını savunanlar ve esnekliği kanun, tüzük ve yönetmelik hükümlerinin bireysel ya da toplu iş sözleşmesi hükümleriyle değiştirilmesi, böylece kamu ile toplumsal ortaklar arasında hüküm koyma işlevinin kamudan ziyade toplumsal ortakların yetki alanını genişletmesi olarak görenler de bulunmaktadır (Sennett, 1998; Beck, 1992; Kalleberg, 2009).

Bu anlayışa göre, esneklik kuralsızlaştırma olmadığı gibi, iş ilişkisine esas olan istihdam ilişkisinin düzenlenmesinin kamu ve sendika gibi koruyucu aktörlerden işçi ve işletme seviyesine kaymasını da anlatmaktadır. Çalışmamak ya da işverenin belirlediği koşullarda çalışmak seçenekleri arasında seçim yapmak durumunda olan

işçi, çalışma şartlarının her türünü üstlenmek zorunda bırakılmaktadır. Yapılan hukuki düzenlemelerle “aşırı koruma” yerine “yeterli korumanın” kabul edilmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Bu korumanın çerçevesini uygulanan iktisadi ve toplumsal politikalar belirlemektedir (Kalleberg, 2009; Standing, 2011).

En yalın ifadeyle esneklik, çalışma saatleri, çalışma ilişkileri, sosyal güvenlik uygulamaları gibi geçmişteki geleneksel düzenlemelerin dışına çıkılması ve esnek uzmanlaşmanın iş örgütlenmesi ile topluma yansıyan değişimlere yansımasıdır. Diğer bir ifadeyle esnekliği, endüstri ilişkilerinin iktisadi performansla ayrılmasına neden olan kurumsal bariyerlerin azalması veya farklılıkların ortadan kalkması olarak değerlendirmek mümkündür. Esnekliği, üretim sisteminin ve iş ilişkilerinin çoğunlukla işverenin istediği yönde ya da sözleşmedeki maddelere uygun şekilde değiştirilmesi ve ani değişimlere, kurallara bağlanmadan işletmenin tedarik ve talep değişikliklerinden etkilenmeden adapte olabilmesi ve böylece işletmenin arz ve talebe ve rekabet şartlarına adapte olabilmesi olarak tanımlamak da olasıdır. Esneklik işletme odaklıdır ve işletmenin çıkarları ön plandadır. İstihdamın korunması işletmenin devamlılığına bağlı olduğundan, işletmenin zorlu rekabet koşullarından olumsuz etkilenmesini önlemek amacıyla esnek çalışmanın mümkün olduğu kabul edilmektedir. Buna göre işsizliğin azaltılması ve iş güvencesinin sağlanması açısından bakıldığında esnek çalışmanın önemli bir etken olduğu görülmektedir. Bununla birlikte geçtiğimiz çeyrek yüzyılda çok konuşulan bir konu haline gelmiş esneklik, değişik boyutları, değişik uygulama biçimleri ve farklı kavramlar için farklı türleri bulunan bir paradigmayı ifade etmektedir. Uygulamalar ise şu şekilde sıralanabilir: Üretimde esneklik ya da üretim sistemlerinde esneklik; teknoloji kullanımında esneklik ve yönetimde esneklik, istihdamda esneklik ve işgücünde esneklik (Sorge ve Streeck, 1988; Piore ve Sabel, 1984; Kalleberg, 2009).

Esas çalışma konumuz olan esnekliğin çalışma hayatı ile ilgili boyutudur. Zira özellikle üretim sürecine yeni makinelerin girmesiyle esnek çalışma biçimlerine olan ihtiyaç, işçi ve işverenin ortak hareket etmesini sağlayacak ve her iki tarafın da ihtiyaçlarını giderecek düzenlemelerin endüstriyel ilişkiler sisteminde yer bulmasını gerektirmektedir. İzlenecek bu yöndeki politika ile önce çalışma yaşamı, ardından da

toplumsal huzur büyük oranda sağlanmış ve korunmuş olacaktır (Kalleberg, 2009; Piore ve Sabel, 1984; Sorge ve Streeck, 1988).

Esneklik, iş ve çalışma şartlarının değişen piyasa koşulları doğrultusunda devamlı olarak değişmesini ifade etmektedir. Esnekliğin bu bağlamda asıl hedefi, iş gücü çalıştırmak için geçerli olan kuralların esnetilmesi ve işverene bu kapsamda kolaylık sağlanması olarak açıklanabilmektedir. Nitekim Dünya Bankası'na göre, istihdamın büyümeye karşın artmamış olmasının sebebi emek piyasası kurum ve kurallarının katılığıdır (Mütevellioglu ve Işık, 2009: 20). Esnek çalışmayı TİSK gibi kapitalist kuruluşlar da bir tercih olmaktan çıkarıp bir zorunluluk olarak tanımlamakta, bunu da rekabet gücünü artırmak, istihdam olanaklarını desteklemek, işgücü verimliliğini ve istihdamı artırmak gibi argümanlarla yapmaktadırlar (TİSK, 2022).

Çalışma hayatında esnek çalışmanın gelişim sürecine göz attığımızda, bu durum 1970 sonrasında ekonomik kriz ve düşen kâr oranları karşısında yaşanan istihdam kayıplarını gidermek için yapılan yasal düzenlemelerle gerçekleşmiştir. Krizle gelen iktisadi daralma, işveren için geleneksel tam zamanlı çalışma yerine seçenek oluşturabilecek yeni çalışma şekillerini gündeme taşımıştır. Söz konusu çalışma süreci işçi çıkarmalarının engellenmesi, yeni istihdam yaratılması ve işsizliğin çözülmesi şeklinde değerlendirilmiştir (Doğru, 2015). Fakat bu süreçte teknolojik alanda yaşanan gelişmeler, iş yapış şekillerinde yeniden yapılanmayı gerekli kılmıştır. İstihdamın hizmet sektöründe toplandığı bu süreçte işgücünün zihinsel önemi daha da artarak beyaz yakalılar gündeme gelmiştir (Aksoy, 2012). Esnek çalışma biçimlerinin ön plana geçtiği yeni iş yapma biçimlerini dönemin ekonomik yapısı, sektörün ve küreselleşmenin ön plana çıkmasından ayrı düşünmek bu açıdan mümkün değildir (TİSK, 2022).

Çalışanlara ve işverenlere sağladığı avantajlar ve dezavantajlar açısından esnek çalışma biçimleri farklılık göstermektedir. Esasen işverenlerin esnek çalışmayı tercih etmelerinin başlıca gerekçeleri arasında sermayenin verimli kullanılması, talepteki değişimler doğrultusunda üretim yapılması, verimliliğin artırılması, çekirdek işçi yerine yarı zamanlı işçi çalıştırılması yer alırken, işveren açısından en önemli etkisi ise farklı çalışma saatlerine sahip işçileri dayanışma ve örgütlenme

gücünden mahrum bırakmasıdır. Çalışan için daha uygun mesai saatlerini tayin etme serbestisi avantaj olarak değerlendirilirken, sendika güçlerinin zayıflatılması, ücretli iznin kısa süreli olması ve fazla mesainin azaltılması olumsuz etkilerdir (Şen, 2000). Belirsizlik içeren ve tam zamanlı istihdam, günümüzde temel istihdam şeklinde isimlendirilmekte ve bu durum ciddi bir imtiyaz olarak görülmektedir. Aslında bu tür istihdam edilen çalışanlar iş garantisi olan ve kolektif sözleşme hakkına sahiptirler (Aksoy, 2012: 403).

2.2.2. Esnek Çalışma Biçimleri

Genel bir tanımla esnek çalışma, çalışma hayatına esneklik kavramının uygulanması ve çalışma koşullarında katılık ve sertlikten daha yumuşak ya da diğer bir deyişle değişken koşullara geçilmesi anlamına gelmektedir. Esnek çalışma, *“işletmelerin değişken koşullara uyum sağlayabilmesi için çalışanın ve işverenin gereksinimlerine uygun şekilde iş koşullarını ve türlerini belirleyebilme özgürlüğü”* olarak da tanımlanabilmektedir (Kalleberg, 2009; Bessant ve Tidd, 2007). Esnek çalışmanın uygulama alanına girenler, bir iş sözleşmesine dayalı olarak çalışan kişilerdir. Bununla birlikte, her türlü iş sözleşmesine tabi çalışanların esnek çalışmanın kapsamına dahil olduklarını söylemek olanaklı değildir. Zira esnek çalışmanın tanımlanmasında, genellikle esnek çalışma için düzenlilik ve süreklilik arandığı belirtilmektedir. Bu nedenle bir işçinin işinin çok kısa süreli ya da geçici olmaması gerekir. Esnek çalışmanın kapsamından ise kural itibarıyla düzenli ve sürekli olarak iş sözleşmesi ile çalışanlar anlaşılmalıdır (Brewster ve diğerleri, 2007; Gallie, 2003).

Bu konu 1990'lardan itibaren başta Birleşik Krallık olmak üzere Avrupa Birliği ülkelerinde de önemli bir konu haline gelmiştir. Bu gündem, başta motivasyon uzmanları ve karar vericiler olmak üzere, iş ile aile dengesinin geliştirilmesi için konunun daha fazla ele alınması konusunda görüş birliğine varan farklı tarafların dikkatini çekmiştir (Hill ve diğerleri, 2001; Kossek ve Lambert, 2005). Gerçekten de esnek iş düzenlemeleri başta çalışan anneler için iş yükümlülükleri ile çocukların evdeki güvenliğinin arasında bir dengeleme sağlamaktadır (Bakker ve Demerouti, 2007; Kelliher ve Anderson, 2010). Ayrıca

araştırmalar, esnek çalışma sürelerinin iş tatmini, motivasyonu ve çalışanların işe katılımlarını artırdığını kanıtlamıştır (Friedman ve Greenhaus, 2000; Allen ve diğerleri, 2013). Sonuç olarak, vizyon ve misyona ilişkin motivasyonu arttırmak amacıyla her organizasyonun kendi çalışanlarının refahını gözetmesi gerekmektedir (Wright ve Nishii, 2007).

Çalışanların esnek çalışma saatlerinin hayata geçirilmesinden sağladıkları faydalar arasında devamsızlıkların ve stresin azaltılması, çalışan moral ve motivasyonunun artırılması yer almaktadır (Kelliher ve Anderson, 2010; Hill ve diğerleri, 2001). Özetle, esnek çalışma saatlerinin Avrupa'da hem kamu hem de özel sektörde hayata geçirilmesi, iş ve aile sorumluluklarının dengelenmesine katkı sağlamıştır (Bakker ve Demerouti, 2007; Allen ve diğerleri, 2013). Böylece personel, yemek hazırlama, ocuk güvenliği ve stressiz bir alışveriş gibi ailevi yükümlülüklerini karşılamak üzere daha fazla zaman bulabilmiştir.

2.2.2.1. Kısmı Süreli (Part Time)

Kısmi süreli alışma, ILO'ya göre “*normal çalışma sresinden daha az olan ve işçi ile işveren arasında karşılıklı anlaşma ile gerçekleşen çalışma*” olarak tanımlanmaktadır (ILO, 2018). İş Kanunu'nun 13. Maddesi'nin 1. Fıkrasına göre ise, kısmi süreli çalışma, “*işçinin normal haftalık çalışma süresinin, tam süreli iş sözleşmesiyle çalışan emsal işçiye göre önemli ölçüde daha az belirlenmesi*” durumunu ifade etmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Resm Gazete, 2003). Kısmi süreli çalışmaları diğerlerinden ayıran en temel özellik, çalışma sürelerinin kısalmasıdır (Kırca, 2015; Sönmez, 2020).

Kısmi süreli çalışma kavramının özellikleri arasında, çalışma sürelerinin kısalığı, çalışmanın sürekli ve düzenli olması ve gönüllü olması yer almaktadır (Sağlam, 2009). Kısmi süreli çalışma tanımı, tam zamanlı çalışan ve normal çalışma süresine sahip işçiler esas alınarak yapılmıştır ve bu tanım, tam zamanlı eşdeğer işçinin çalışma süresinin altındaki süreyi kapsamaktadır. İrade ilkesi, işçi ve işveren arasındaki ilişkinin zgr iradeye dayandığını belirtmektedir. Ayrıca, alışma süresinin kesintisiz ve düzenli olması, çalışma süresi boyunca kısa çalışma döneminin sürdüğü anlamına gelmektedir (stner, 2013; Aktaş, 2017).

Kısmi süreli çalışma gerek işveren gerekse çalışan açısından çok sayıda avantajı barındırmaktadır. Kısmi süreli çalışma, işveren açısından *“işverenin belirli bir işi belirli sayıda günde veya haftada belirli sayıda günde veya günde belirli sayıda saatte yapması için bir kişiyi işe almasına olanak tanır. Bu da işverene şirket içinde uzmanlaşmış işler yapan çok sayıda çalışana sahip olma esnekliği sağlar.”* şeklinde tanımlanmaktadır. Söz gelimi, bir kütüphanenin veri girişi yapan bir memura ve bir muhasebeciye ihtiyacı olduğunu farz edelim. Ancak bu iki kişiye tam zamanlı olarak ödeme yapacak yeterli bütçe yoksa, bu konularda uzmanlaşmış yarı zamanlı iki çalışan bulmak mümkün bir seçenek olabilir. Diğer yandan, çalışan açısından yarı zamanlı çalışma 'iş ve aile hayatı arasında daha iyi bir denge' sağlayabilir (ILO 2004: 3). Örneğin, öğrencilerin hem tam zamanlı çalışıp hem de eğitimlerini devam ettirmeleri veya annelerin çocuklarıyla bizzat ilgilenmeleri mümkün değildir. Kısmi zamanlı işler, iş gücü pazarına iyi bir giriş noktası oldukları ve dolayısıyla iş yaratmayı kolaylaştırdıkları için de çok caziptir. Ayrıca, kısmi zamanlı bir iş, bir tam zamanlı geliri tamamlamak için kullanılabilir.

2.2.2.2. Vardiyalı Çalışma

Vardiyalı çalışma, iş gününün gündüz, akşam ve gece olarak uygulandığı, belirli mal ve hizmet üretiminin devamlılığını sağlamak amacıyla yapılan nöbetleşe bir çalışma biçimidir (Eroğlu, 2000:324). Buna göre mesai saatleri yirmi dört saatlik süreye yayılmış olup, belli zamanlarda değişmek suretiyle kesintisiz devam etmektedir (İncir, 1998). Genel olarak uygulanan bu istihdam biçimi, bir kurumun haftanın 7 günü, günde 24 saat boyunca çalışmasını sağlamak amacıyla düzenlenmiştir. Mesai 24 saatlik bir çalışma süresi gerektirdiğinde ya da günün 24 saat olarak belirlenmesi iş çıktısı ve üretkenliği açısından en iyi sonucu verdiğinde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu tanımlamalara uygun olarak mesai çalışanları, gece vardiyası, dönüşümlü vardiya, bölünmüş vardiya ya da hafta içi ve hafta sonu düzensiz veya çağrı üzerine çalışan herkesi kapsamaktadır (IWH, 2005: 1).

İki farklı vardiyalı çalışma biçimi de bulunmaktadır: Dönüşümlü ya da sabit vardiyalar. *“Dönüşümlü vardiya programları, çalışanların sürekli başka bir*

vardiyaya geçmeleri ile ifade edilir.” (Oliver ve Capshaw, 2012). Bunlara örnek birkaç uygulama aşağıda verilmiştir:

- Gelenekçi dönüşümlü vardiya programları: Her bir ekip her hafta bir vardiyadan diğer vardiyaya geçmektedir.
- Yavaş dönüşümlü programlar: Her hafta otomatik olarak dönüşüm yapılmaz. Takımların her ay, belki de her yıl yeni vardiyaya geçmeleri gerekebilmektedir.
- Kısmî dönüşüm programları: Ekiplerin sadece bir bölümü dönüşümlüdür. Diğer ekipler her daim mevcut vardiyalarında kalmaktadır.
- Dalgalı vardiya programları: Bu programlar genellikle üçüncü vardiya sabit kalırken ileri geri dönen iki vardiyadan oluşmaktadır.

Bir sabit vardiya programında, tüm ekipler veya çalışanlar işe her gün çalışmak üzere programlandıkları zamanda gelmektedir. 'Sabit vardiya programları, çalışanların her zaman aynı vardiyada (örneğin gündüz vardiyası) çalıştığı anlamına gelir. Her hafta farklı günlerde çalışabilirler, ancak her zaman aynı vardiyada çalışırlar' (Oliver ve Capshaw, 2012). Bazı değişiklikler, haftanın boş günleri ya da değişen vardiya uzunlukları arasında dönüşümlü çalışmayı kapsayabilir.

Vardiyalı çalışmanın çalışanlar açısından birtakım dezavantajları bulunmaktadır. Öncelikle, çalışanlar kendi normal çalışma saatlerinden oldukça farklı ve rahatsız edici saatlerde çalışmak durumunda kalmaktadır. Bunun da çalışanların iş-özel hayat dengesi üzerinde ciddi bir olumsuz etki yaratması mümkündür (özellikle gece vardiyasında çalışanlar için). Göz önünde tutulması gerek bir diğer nokta da vardiyalar farklıdır ve dolayısıyla vardiyalar arasında bir eşitsizlik söz konusu olabilecektir. Genellikle gece çalışanları bu farklılıklara karşın yüksek ücret almayı kabul etmektedir. Çalışanlar vardiya ve molalar için genellikle bazı düzenlemeler yapabilmektedir.

a) Vardiya Düzenlemeleri: Çalışanlara kendi işverenleri aracılığıyla vardiya atanması halinde, bu çalışanlar işverenleriyle vardiyalarında daha fazla esneklik sağlayan düzenlemeler yapmaktadır. Örnek olarak, beraber çalışmakta olan bir eş,

çocuklarıyla ilgilenebilmek için vardiyalarını kademeli olarak ayarlamak amacıyla düzenleme yapılabilir.

b) Mola Düzenlemeleri: Çoğunlukla yalnızca belirli molaları verebilen çalışanların işverenleriyle yaptıkları düzenlemeler, onlara mola zamanları açısından daha çok esneklik sağlamaktadır. Örneğin, şeker hastası olan bir çalışan vardiyasını kendisi planlayabilmektedir.

2.2.2.3. Çağrı Usulü Çalışma

Çağrı usulü çalışma, çağdaş iş dünyasının sunduğu en etkili ve verimli çalışma yöntemlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Bu çalışma modelinde bireyler belirli bir hedefe ulaşmak amacıyla çeşitli işleri tamamlamakta ve belli bir zaman çerçevesinde işlerini yürütmektedir. Çağrı usulü çalışma yöntemi, özellikle müşteri hizmetleri, çağrı merkezleri ve proje bazlı işlerde yaygın olarak kullanılmaktadır (Olsen ve Kalleberg, 2004). Bu model, iş gücünün daha verimli kullanılması ve iş süreçlerinin iyileştirilmesi bakımından çeşitli avantajlar sunmakla birlikte, çalışanlar açısından esneklik ve gelir belirsizliği gibi bazı zorluklar ve kısıtlamalar da getirmektedir (Messenger, 2019).

Çağrı usulü çalışma, çalışanların spesifik bir göreve ya da çalışmaya çağrıldığı ve belli bir süre boyunca bu çağrıyla birlikte çalıştıkları sistemdir. Söz konusu çağrı usulü istihdam, işverenlere esneklik ve verimlilik sunarken, aynı zamanda çalışanlara daha elverişli çalışma saatleri ve farklı görevlerde çalışma imkânı sağlamaktadır (Smith, 2021: 45). Çağrı usulüyle çalışma, bu tür çalışma koşullarında iş yükünün sıklıkla değişkenlik gösterebilmesi ve iş gücünün etkin bir şekilde idare edilmesi gerekliliği sebebiyle çağrı merkezleri gibi sektörlerde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Çağrı usulü çalışmanın sağladığı avantajlardan başlıcası, iş gücünün dinamik olarak isteğe göre düzenlenebilmesidir. Söz konusu sistem, işverenlerin iş yükünün yüksek seyrettiği zamanlarda daha fazla çalışan istihdam etmesine ve iş yükünün daha düşük olduğu zamanlarda iş gücünü azaltmasına imkân tanımaktadır (Jones, 2020: 67). Dahası, çalışanların belirli işleri tamamlamak üzere çağrılması ve

ardından işlerinden ayrılmaları sağlandığından, bu sistem çalışanların çalışma saatleri ve iş yüklerini daha iyi yönetebilmelerine olanak tanır. Bu sayede, iş ve özel hayat arasında daha iyi bir denge kurulmasına katkı sağlayabilmektedir (Smith ve Jackson, 2018).

Çağrı usulü çalışmanın avantajlarına ek olarak, bazı kısıtlamaları ve güçlükleri mevcuttur. Herşeyden evvel, iyi bir planlama ve örgütlenme bu çalışma modelinin etkin bir biçimde uygulanabilmesi için gerekmektedir. İşverenlerin iş gücünü etkin bir biçimde yönetmesi ve çağrılarının vaktinde gerçekleşmesini temin etmesi önem taşımaktadır. Dahası, belirsiz çalışma süreleri ve çalışanlar açısından belirsiz gelirler, motivasyon kaybı ve kimi durumlarda iş tatminsizliğine yol açabilir (Brown ve Lee, 2022: 123). Çağrı üzerine çalışma, özellikle uzun süreli iş güvenliği arayışında bulunan bireyler açısından elverişsiz olabilir ve iş gücünün stabilitesini olumsuz etkileyebilir.

Çağrı usulü çalışma sisteminin etkili bir şekilde uygulanması için bazı stratejiler önerilmektedir. İlk olarak, işverenlerin çağrı usulü çalışmaları uygun biçimde planlaması ve iş gücünü etkin bir şekilde idare etmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra, çalışanlara çağrı zamanları, işler ve talepler konusunda açık ve net bilgiler verilmelidir. Bu sayede çalışanlar işlerini daha etkili bir biçimde yapabilir ve iş memnuniyeti artırılabilir (Taylor, 2019: 89). Çalışanların performansını değerlendirme ve onlara yönelik olarak geri bildirim sağlama sistemleri de işveren açısından son derece önemlidir. Çalışanın sürekli işyerinde bulunmasını gerektirmeyen bu çalışma biçiminde, çalışma saatlerini gönüllü olarak taraflar belirler. Bu istihdam biçiminde çalışan, işveren çağrısı üzerine iş başında olur (Centel, 2021: 41).

Çağrı usulü çalışma yöntemi, taleplerin düşük olduğu dönemlerde çalışma saatlerinin düşürülmesi veya taleplerin arttığı dönemlerde daha uzun sürelerle çalışma olanağı sağlamaktadır. Bu yöntem, işverene yalnızca gerektiğinde çalışan istihdam etme esnekliği sunduğundan, maliyetleri düşürme açısından oldukça önemlidir (Erdut, 2018: 145). Çağrı usulü çalışma, iki şekilde uygulanmaktadır: İlkinde, belirli bir zaman diliminde yapılacak iş miktarı çalışan ile işveren arasında

yapılacak sözleşmeyle önceden belirlenir ve çalışan bu doğrultuda çalışır. İkinci türde ise işçinin hangi sürelerde çalışacağına işveren karar verir (Şakar, 2020: 88).

Bu yöntemde, işverenin çalışma süresinin belirlenmesinde karar sahibi olması bazı pratik sorunlar doğurabilir; örneğin, günlük, haftalık ya da aylık çalışma saatlerinin belirlenmesi ve çalışanlara yapılacak bildirim süreleri gibi konularda anlaşmazlıklar yaşanabilir (Akın, 2017: 212). İş Kanunu'na göre çağrı üzerine çalışma sözleşmesinin yazılı olarak yapılması zorunludur ve eğer çalışma süresi belirtilmemişse haftalık 20 saatlik bir çalışma süresi varsayılmaktadır (İş Kanunu md. 14/3). Ayrıca, sözleşmede günlük çalışma süresi belirtilmemişse, işverenin çalışanı her çağrıda kesintisiz dört saat çalıştırması gerekmektedir.

2.2.2.4. Kayan İş Süreleri

Kayan çalışma saatlerinde çalışan işin başlangıç ve bitiş zamanlarını kendisi belirleyebilmektedir. Bu durumda çalışanın çalışma saatleri toplam olarak değişmemekte, yalnızca başlangıç ve bitiş saatleri değişebilmektedir (Aydoğdu, 2012: 20).

Kayan (esnek) çalışma süresi yöntemi, en eski uygulanan esnek çalışma süresi yöntemlerinden birisidir. İlk olarak 1960'lı yıllardan sonra Almanya'da ve ardından İsviçre'de uygulanan çalışma modeli, Fransa, İtalya, İskandinav ülkeleri ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerinde, aynı zamanda ABD, Kanada ve Japonya'daki birçok firmada yaygınlaşarak kullanılmaya başlamıştır (Blyton ve Jenkins, 2007: 65). Kayan çalışma süresi, işçilerin işe başlama ve bitiş saatlerini, gündelik çalışma süresi aynı kalmak şartıyla veya gündelik çalışma süresinin, ortalama gündelik çalışma süresini belirli bir zaman dilimi (hafta, ay) içinde geçmemek şartıyla belirleyebildiği çalışma modelidir. Söz konusu çalışma sistemi içinde işçinin çalıştırılması öngörülen sürenin tamamı için çalıştırılıp çalıştırılmadığı bir takım kontrol araçlarıyla tespit edilecektir (Stavrou, 2005: 82).

Söz konusu çalışma modelinde çalışan, “blok dönem” olarak tabir edilen dönemde mecburi olarak görev yapmaktadır. Günlük çalışmanın geri kalan kısmında ise işçi haftalık ya da aylık zaman dilimlerinde farklı şekillerde çalışmaya başlama,

dinlenme, işi bitirme ve hatta çalışma süresinin uzunluğunu kendi belirleme imkanına kavuşmaktadır (Golden, 2001: 45). İşverenlerden bu sistemin yararına inananlar, bu modelin çalışanların işe yoğun bir trafik yüzünden yorgun olarak gelmesini veya evde istediği şekilde çalışmalarına zaman ayıramamasını önlediği için üretimin arttığını ve devamsızlıkların düştüğünü belirtmektedirler (Edwards ve Robinson, 2004: 129). Esnek çalışma saatlerinin iş yerlerinde uygulanması, çalışanlarda sadakati ve çalışma hayatına olan bağlılığı artırdığı, morali yükselttiği ve böylece iş gücü devir oranını düşürdüğü görülmüştür. Bununla beraber, mesai saatlerine dair diğer çalışma arkadaşları ile yaşanabilecek anlaşmazlıklar, işyerindeki çalışanlar arası ilişkileri zedeleyerek iş yeri organizasyonunu olumsuz etkileyebilmektedir (Krausz ve diğerleri, 2000: 97).

2.2.2.5. Yoğunlaştırılmış İş Haftası

Yoğunlaştırılmış iş haftası modeli, haftada çalışılması gerekli olan klasik süre dışında, çalışma gün sayısının kısaltılarak daha yoğun çalışılmasıdır. Örnek olarak haftanın 5 ya da 6 günü çalışma yerine 3-4 gün daha yoğun çalışılarak gerçekleştirilmektedir. Buradaki asıl mesele çalışanın yoğun bir şekilde çalıştırılarak haftanın bir gününü çalışma saatleri dışına çıkarmasıdır (Aydoğdu, 2012:20). Yoğunlaştırılmış çalışma haftası, haftalık çalışma süresinin yoğunlaştırılmış günlere dengeli şekilde dağıtılması dışında, günlük çalışma sürelerinin esnetilerek 15-30 günlük toplam çalışma süresinin örneğin 10-20 güne toplanması ile farklılaşmaktadır (Turan, 2020: 57). Çalışan açısından bu model, daha fazla serbest zaman, işe daha az gidip gelme ve mesleki eğitim olanaklarının artması gibi avantajlar sağlamaktadır. İşveren açısından ise işletme giderlerini azaltma ve iş akışını aksatmadan bakım-onarım çalışmaları yapma olanağı sunmaktadır (Yılmaz ve Demir, 2019: 243). Ancak yoğunlaştırılmış iş haftasında günlük çalışma sürelerinin artması, çalışanların yorgunluk düzeyini yükselterek iş sağlığı açısından riskler yaratabilmektedir (Eren, 2021: 112).

Türkiye’de, 4857 sayılı İş Kanunu yoğunlaştırılmış iş haftasına ilişkin düzenlemeler içermektedir. Azami haftalık çalışma süresi 45 saat olup (md. 63/1), günlük çalışma süresi 11 saati geçmemelidir (md. 63/2). Ayrıca, her yedi günlük

periyotta çalışanlara en az 24 saat ara dinlenmesi verilmesi zorunludur (md. 46/1). İşverenin iş yükünü yoğun günlere dağıtmasına olanak tanıyan eşitleme dönemlerinde iki aylık süre içinde haftalık ortalama çalışma süresi, normal haftalık çalışma süresini aşmamalıdır (md. 63/2). 45 saatin üzerindeki çalışma, fazla çalışma olarak sayılmasa da yıllık fazla çalışma süresi 270 saat ile sınırlandırılmıştır (md. 41/8).

2.2.2.6. İş Paylaşımı

Tam zamanlı çalışmayı sağlayacak olan işin gereğinden fazla çalışan tarafından yerine getirilmesidir. İlk olarak 1960'larda ABD tarafından uygulanmıştır (Tokol, 2003: 127). *“İş paylaşımı, tam zamanlı bir iş için sorumluluğu iki kişinin paylaştığı bir tür yarı zamanlı çalışma türüdür. Çalışılan saatle bağlantılı ücret ve yan hakları paylaşmaktadırlar. Paylaşımlı çalışanlar ayrı günlerde, haftada ya da dönüşümlü olarak çalışabilmektedir”* (Acas, 2024). İş paylaşımı, çalışma ve sorumlulukların iş süreçlerinin iyileştirilmesi, üretkenliğin artırılması ve iş gücünün daha etkili kullanılması için çeşitli bireyler ya da programlar arasındaki paylaşımını içermektedir. İş paylaşımı, çeşitli sorumlulukların üstlenilmesinde örgütsel yapıyı güçlendirmek ve daha dengeli bir yük dağılımı sağlamak amacıyla başvuru alan önemli stratejilerden biri konumundadır.

İş paylaşımı, sanayi devriminden itibaren çağdaş iş hayatının vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Başlangıçta iş paylaşımı anlayışı, çalışma süreçlerini daha düzenli hale getirmek ve iş gücünü etkin kullanmak hedefiyle doğmuştur. Sanayi devrimi ile birlikte iş paylaşımının altyapısı atılmış, iş paylaşımı süreci ile üretim süreçlerinin standartlaştırılması ve iş bölümü gerçekleştirilmiştir. İşçilerin spesifik işlerde veya kademelerde uzmanlaşmasını mümkün kılan iş paylaşımı, aynı zamanda iş süreçlerinde verimliliği de artırmıştır (Smith, 2018: 112).

İş paylaşımı, iş gücünün verimli kullanımını sağlayarak kurum içi süreçlerin daha etkin şekilde yönetilmesine katkıda bulunmaktadır. Belirli görevlerin ve sorumlulukların paylaşımı, her çalışanın kendi yetenek ve ilgi alanlarına uygun işlerde yer almasına imkân tanır, bu da süreçlerin daha hızlı ve etkin tamamlanmasını sağlar (Jones, 2021: 87; Yılmaz ve Çetin, 2022: 45). Ayrıca, iş paylaşımı çalışanların

uzmanlaşmasına olanak tanıyarak bireylerin belirli alanlarda yüksek bilgi ve beceri geliştirmelerine katkı sunar. Bu uzmanlık düzeyi, çalışma kalitesini artırırken hata oranlarının düşürülmesine yardımcı olmaktadır (Gül ve Kaya, 2020: 123).

İş paylaşımına dayalı çalışan bireyler, iş ve yaşam dengesini daha iyi kurduklarından, daha yüksek bir yaşam kalitesine erişmektedir. İş dışında serbest zaman aktivitelerine de yer vererek, hayattan daha fazla tatmin sağlama eğilimindedirler (Eren, 2021: 77). İşveren açısından bakıldığında, iş paylaşımı sayesinde çalışanların becerilerini geliştirme, verimliliği artırma ve yenilikçiliği teşvik etme gibi avantajlar bulunmaktadır. Bu nedenle iş paylaşımı, sadece bireysel değil, kurumsal düzeyde de önemli kazanımlar sunmaktadır (Karaca ve Demir, 2019: 254).

İş paylaşımı kurumsal esnekliği sağlamaktadır. Görevlerin farklı bireyler ya da farklı ekipler tarafından paylaşılması, özellikle yüksek kapasiteli işlerde ve büyük projelerde iş yükünü eşitlemeye ve zamanında tamamlanmasını güvence altına almaya katkıda bulunmaktadır (Brown ve Lee, 2020: 95). Söz konusu esneklik, iş gücü eksikliği ya da ekonomik kriz zamanlarında iş süreçlerinin kesintiye uğramasını engellemeye katkıda bulunabilmektedir.

İş paylaşımının aynı zamanda dezavantajları da mevcuttur. Süreçte iş paylaşımı, işlerin ve yükümlülüklerin doğru tanımlanması ve eşgüdümlü hale getirilmesini gerektirmektedir. Uygun olmayan iş paylaşımı, üst üste binen görevlere ya da kimi çalışanlara gereğinden fazla yük yüklenmesine yol açabilmektedir (Taylor, 2019: 78). Bunun yanı sıra iş paylaşımı esnasında haberleşme problemleri de yaşanabilmektedir. Eğer birbirinden farklı bireyler ya da ekipler arasındaki eşgüdüm ve enformasyon paylaşımı sağlanamazsa, çalışma süreçlerinde aksaklıklar yaşanabilir ve üretkenlik azalabilir.

İş paylaşımının etkili uygulanması amacıyla önerilen bazı stratejiler bulunmaktadır. İlk olarak, işlerin ve yükümlülüklerin net olarak belirlenmesi ve dokümanite edilmesi gerekmektedir. Bireylerin ya da ekiplerin her birinin görev ve yükümlülükleri net bir şekilde belirlenmeli aynı zamanda bütün ilgili taraflarla paylaşılmalıdır (Smith, 2018: 115). Buna ek olarak, düzenli aralıklarla yapılan

performans değerlendirmeleri gerçekleştirilmeli ve çalışanlara geri bildirimde bulunulmalıdır. Böylece hem çalışanların görevlerini daha verimli yapmaları sağlanabilir hem de iş paylaşımının verimliliği arttırılabilir.

Haberleşme ve eşgüdüm iş paylaşımında önemli bir rol oynamaktadır. Çalışma sürecinin düzgün bir şekilde işlemesi açısından çalışanların arasında devamlı ve net bir iletişimin bulunması gerekmektedir. Böylece işlerin doğru yapılması ve süreçlerin verimli yönetilmesi sağlanmaktadır (Jones, 2021: 92). Dahası, iş paylaşımı aşamasında kullanılan teknoloji, görev takibinin kolaylaşmasını ve iş akışının daha etkin bir biçimde yürütülmesini sağlayabilmektedir. İş paylaşımı etkinliğini arttırmak için, iş takip ve proje yönetim araçlarından faydalanmak mümkündür.

2.2.2.7. Evde alışma

Ev eksenli çalışma, çalışanın iş yerinde gerçekleştirmesi beklenen çalışmaların işverence ev eksenli çalışanlara evlerinde gerçekleştirmesi olarak değerlendirilmektedir (akır, 2015: 38). Öte yandan, ILO, ev-eksenli çalışmayı “*bir işveren veya aracı için, işçinin kendi seçtiği bir yerde, genellikle işçinin kendi evinde, işveren veya aracının denetimi olmaksızın bir sözleşme kapsamında mal veya hizmet sağlanması*” olarak tanımlamaktadır (ILO, 2021). Ev eksenli çalışan tüm işçilerin yarısı, evlerinde geçirdikleri süre için kendilerine ödeme yapılmadığını açıkça belirten ücretli çalışanlar ve aile şirketlerinin çalışanlarından oluşurken, üçte biri ise kendi hesabına çalışan ev eksenli çalışanlardan oluşmaktadır (Kaya, 2020: 152). Bununla beraber, evde çalışmaları karşılığında ücret alan ücretlilerin oranı geçtiğimiz on yılda ikiye katlanmış ve yaklaşık dört milyona ulaşarak tüm ev-eksenli çalışanların yüzde on yedisini oluşturmuştur (elik, 2022: 58).

Ev eksenli çalışanların sayısındaki söz konusu artışın büyük kısmı Oettinger (2004) tarafından bilişim teknolojisindeki gelişmelere ve pek çok büro, meslek ve yönetici pozisyonunda evden çalışma olanağı sağlayan yüksek hızlı veri aktarım altyapısının yaygınlaşmasına dayandırılmıştır. Ev-eksenli çalışanlar son dönemde özel koruyucu mevzuat için kendileri adına mücadele eden sendika aktivistlerinin ve iş yeri güvenlik savunucularının ilgisini çekmektedir. Böyle bir koruma için ortaya

konan temel argüman, ev eksenli çalışmanın yalıtılmış niteliğinin çalışanların elde ettiği ücret ve çalışma koşullarının düzey ve bileşimini olumsuz yönde etkilediğidir (Oettinger, 2004: 233).

Ev-eksenli çalışanların fabrika ya da ofis çalışanlarına kıyasla daha az ücret almalarını gerektirecek en azından iki neden bulunmaktadır. İlk olarak, ücret farklılıklarını dengeleme teorisi, ev eksenli çalışanların, belirli bir dizi görevi gerçekleştirmek için daha düşük ücret almayı evde çalışmanın daha rahat ve esnek olması nedeniyle kabule eğilimli olduklarını tahmin etmektedir. Söz gelimi, evden çalışma sayesinde işe gidip gelme masrafları azalmakta ya da ortadan kalkmakta ve çocuk bakımı ile evdeki diğer üretken faaliyetleri işle ilgili sorumluluklarla birleştirme fırsatları ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda, Edwards ve Field-Henry (2002) ev eksenli çalışan kadın çalışanların, dışarıda çalışmaya göre daha düşük ücret önerileri ile karşılaştığını ve maaşlarının daha az olduğunu savunmaktadır. İkinci husus, ev eksenli çalışan kadınların iş yerinde daha az verimli olduğu düşünüldüğünden, firmaların ev eksenli çalışan kadınlara daha az ücret teklifi yapması beklenmektedir. Bilhassa, ev-eksenli çalışanların denetlenmesi ve gözetimi daha maliyetli olmakta ve verimli, çağdaş çalışma yerlerini tanımlayan takım çalışmasına daha az dahil edilmektedirler (Osnabrueck ve Warren, 2005).

Ampirik literatürde yer alan çalışmaların ulaştığı genel sonuç, ev eksenli çalışma biçiminin ücret üzerinde yarattığı olumsuz etki öngörüsüyle uyumludur. Christensen (1988), ev eksenli çalışan kadınların, aynı işi ofis ya da fabrikada çalışan kadınlardan daha az ücret aldığını tespit etmiştir. İşverenlerin, evde çalışanların ücretlerinden yüzde otuz ila elli oranında bir tasarruf sağladığı tespit edilmiştir. Ayrıca, firmalar ev eksenli çalışanların yeteneklerini geliştirmeleri ya da teşvik edilmeleri için aynı olanakları sunmamaktadır (Edwards ve Field-Henry, 2002; Osnabrueck ve Warren, 2005).

Evde çalışmanın tam anlamıyla uygulandığı sektörler belli değildir. Firmaların evde çalışma sağlayarak hem vergi ve sigorta sorumluluklarını hafifletme hem de pazarlık haklarını kısıtlayarak çalışanları sendikadan ayrı tutmaya yönelik çabaları bunun temel nedenidir (Birleşik Metal-İş, 2003: 19).

Evde çalışmanın üretimin modernleşmesiyle birlikte sona ereceği ve zaman içinde ortadan kalkacağı öngörüsüne rağmen, gelişen teknoloji ve küreselleşmeyle şirketler çalışmalarını işyeri dışarısına taşımış buna bağlı olarak da ev eksenli çalışmaya başlamış, böylece evde çalışma ortadan kalkacağı düşünülen geleneksel bir iş alanı olarak kalmaktan çıkmıştır (Birleşik Metal-İş, 2003: 14).

Kadınlar evden çalışan kesim arasında en yüksek orana sahiptir. Özellikle ülkemizde 1980'li yıllara kadar kırsal alanda 'ücretsiz aile işçisi' statüsünde görev yapan kadınların kente gelip ev işi yaparak ve aynı zamanda çalışarak ailelerine destek olmaları için fırsat olarak görülmüştür (Kaya ve Doğan, 2016: 1071).

Yaşanan şartlarla birlikte sermaye sahibi olan kapitalist yönetim tarzının anında kullanıma aldığı ev eksenli çalışma modeli, her tür hukuki güvenceden yoksun ve çok düşük ücretlerle gerçekleştirilen istihdam olanağı sağlamaktadır. Aslında bu noktada temel sorun ev eksenli çalışan kişilerin görünürlüğünün olmayışından kaynaklanmaktadır. Evde yapılan işler, genelde dokunulamayan mekânlarda yapıldığı için kontrolü diğer çalışma ilişkileriyle kıyaslandığında daha zor, sağlıksız ve güvencesiz bir çalışma türüdür (Keskin, 2012).

2.2.2.8. Tele Çalışma

Tele-çalışma kavramının genel olarak benimsenmiş herhangi bir tanımı bulunmamaktadır. Bunun nedeni, tele-çalışmanın farklı çalışma biçimlerini kapsaması ve bu çalışma biçimlerinin devamlı değişiklik göstermesidir. Dolayısıyla halen yapılmış bir resmiyet kazanmış tanım bulunmamaktadır. Örneğin, 'evden çalışma', 'e-çalışma', 'tele-çalışma', 'uzaktan çalışma', 'esnek çalışma' terimlerinin hepsi tele-çalışmayı belirtmektedir. Farklı tanımlar yapılmış olmasına karşın tele-çalışmanın üç temel kavram üzerine biçimlendiği anlaşılmaktadır. Bu kavramlar, organizasyon, mekân ve teknoloji olarak ifade edilmektedir. Tanımların çoğu bu kavramlardan en az ikisinin kombinasyonuna dayanmaktadır. Bunlardan ilki işverenin işyeri olarak değerlendirilen bina ve tesislerin dışında tele çalışma, diğeri ise evden tele çalışmadır (Görmüş, 2020). Dolayısıyla tele çalışma ve yeni teknolojinin kullanılması örgütsel açıdan da değişim anlamına gelmektedir (Tokol, 2003). Tele-çalışma aynı zamanda 'sanal çalışma' olarak da adlandırılır ve tüm işin

işyerinden uzakta bilgisayar teknolojileri kullanılarak gerçekleştirilmesi anlamına gelir (Golden, 2009).

Tele-çalışma uygulaması ilk kez Nilles (1975) tarafında gündeme getirilmiş olup, 1970'lerdeki petrol krizinde evle işyeri arasında ulaşımın azaltılması suretiyle enerjiden tasarruf sağlanacağı düşüncesinden hareketle ortaya çıkmıştır. Burada bahsedilen Nilles'in telekomünikasyon değil, ofis çalışanlarının ana ofise gitmek yerine kendi evlerine yakın olan ofislerde çalışmasıydı. Bu düşüncenin temelinde *“işe gidip gelen her 7 kişiden sadece 1'i evden çalışsa, ABD'nin petrol ithal etmesine gerek kalmayacağı”* düşüncesi yatmaktaydı (Mann ve Holdsworth, 2003: 197).

Tele-çalışma, iş gücü istihdamında önemli bir noktaya gelmiştir. Buna neden olan unsurlar, enformasyon toplumu ile birlikte örgütsel yapının gelişimi, gelişen teknoloji, kamu politikaları, işçi ve işveren davranışları olarak sıralanmaktadır (Tokol, 2003). Bilgi ve İletişim Teknolojileri ile birlikte gündeme gelmiş bulunan tele çalışma kavramının avantajları ve dezavantajları da Çalışan ve İşverenler ile kurumlar noktasında farklılaşmaktadır.

Tele-çalışmanın çalışanlar açısından avantajları:

- Esneklik ve özerklik,
- İşsizliğe bir alternatif,
- Kişisel Özgürlük,
- Bireysel çalışma,
- Masrafların azaltılması,
- İş problemlerinin azalması,
- Yolculuk zamanının ve maliyetlerinin azalması,
- İş problemlerinin azalması,
- Geliştirilmiş iş fırsatları,
- Yerel faaliyetlere daha fazla katılım,
- İş ve aile yaşamı arasındaki dengenin kurulması gösterilmiştir.
- İşverenler ve Kurumlar açısından ise:
- Artan verimlilik, yaşam kalitesinin artması,
- Ofis-mekân tasarrufu, çalışma veriminin artması,

- İş ilişkilerinde esneklik,
- Daha iyi müşteri hizmeti,
- Motivasyonun artması,
- Maliyetin azalması,
- Daha az devamsızlık,
- Nitelikli işgücü olarak sıralanmıştır (Alkan- Meşhur, 2007: 267).

Dezavantajları noktasında ise;

- Çalışanlar noktasında,
- Kurumsal zorluklar,
- Takım çalışmasının zorlaşması,
- Statü kaybı korkusu,
- Terfi sorunları,
- Psikolojik problemler gösterilmiştir.

İşverenler ve kurumlar açısından ise;

- Kurumsal yapı değişiklikleri,
- Donanım maliyetleri,
- Görev tahsis hataları,
- Çalışan motivasyonu,
- Teknolojiye erişim problemleri sıralanmıştır (Alkan- Meşhur, 2007:267).

Baruch ve Nicholson (1997) Tele çalışmanın etkili bir şekilde gerçekleşebilmesi için şu faktörlerin gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır:

- İş- İşin doğasının tele çalışmaya uygunluğu,
- Organizasyon- Düzenlemelerin ve işyeri bazlı yönetimin, iş kültüründe evden çalışma istekliliği de dahil olmak üzere uzaktan çalışanlara güvenme yeteneği,
- Ev- çok çeşitli faktörlerin yer aldığı fiziksel alan ve aile ilişkileri,
- Bireysel – uzaktan çalışmanın uyumu, kişisel tutum, normlar ve nitelikler.

Bütün bu faktörlerin zorunluluğu düşünüldüğünde tele çalışma oranının pek yüksek bir düzeye çıkması öngörülmemektedir. Bununla birlikte, enerji veya ulaşım

alanında meydana gelebilecek bir afet ya da kriz tele-çalışmayı tekrar artırabilir ve yaşanan enerji krizleri bu sürece ivme kazandırmaktadır.

2.2.2.9. Evden Tele Çalışma

İşe gidiş-geliş sürelerini kısaltmak için ortaya çıkan çalışma biçimi, tele-çalışmanın ilk adımı sayılmakta ve iş evden yapılmaktadır (Messenger, 2019). Evden çalışma, günümüzde yaşanan gelişmeler ve işgücü dinamiklerinin değişmesiyle birlikte çağdaş iş dünyasında kendine önemli bir yer edinmiştir. Evden çalışma, işin evde yapılması ve fiziki çalışma ortamından bağımsız olarak gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir.

Uygulamanın ana kuramsal temeli esneklik, verimlilik, iş-yaşam dengesi ve teknolojik altyapı kavramları çerçevesinde biçimlenmektedir. Esneklik, tele çalışma yoluyla mesai saatleri ve çalışma yerinin esnekliğini sağlamaktadır. Çalışanlar işlerini fiziksel bir ofisin kısıtlamaları olmaksızın kişisel takvimlerine göre organize edebilmekte ve çalışma çevresini kendi kişisel ihtiyaçlarına göre biçimlendirebilmektedir (Golden ve Veiga, 2005: 415). Söz konusu özgürlük, iş ve özel yaşamın birbiriyle dengelenmesinde önemli bir rol üstlenmektedir (Hill, ve diğerleri, 2001: 230).

Üretkenlik, ev ortamında çalışmanın iş gücünün verimini yükseltme olasılığı bulunduğunu ortaya koymaktadır. Daha sessiz bir ortamda ve daha az kesinti ile çalışarak daha iyi performans gösterebilmektedirler (Gajendran ve Harrison, 2007:153). Ayrıca evden çalışmanın iş gücü maliyetlerini azaltabileceği ve işletme verimliliğini arttırabileceği ileri sürülmektedir (Bloom, 2015: 164).

İş ve özel yaşam arasındaki uyum, evden çalışma yoluyla iş ve özel yaşam arasında dengeyi daha iyi sağlama olanağı vermektedir. Çalışanlar ailevi görevleri ve kişisel ihtiyaçları ile iş görevlerini daha kolay bir şekilde idare edebilmektedir (Kossek ve Ozeki, 1998: 115). Bu durum iş memnuniyetini ve yaşam kalitesini arttırabilmektedir.

Teknoloji altyapısı, evden çalışmanın etkili bir şekilde hayata geçirilebilmesi için güçlü bir teknik altyapıya gereksinim duyulmaktadır. Evden çalışmanın olmazsa

olmaz unsurları internet bağlantısı, uzaktan erişim yazılımı ve dijital iletişim araçları olarak sıralanabilir (Castells, 1996: 250).

COVID-19 salgını, evden çalışmanın yaygınlaşması için önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Bu salgın sonucunda çok sayıda şirket ve çalışan evden çalışma modeline geçmek zorunda kalmıştır. Söz konusu süreç, evden çalışmanın avantajlarını ve zorluklarını daha büyük ölçüde netleştirmiştir (Choudhury ve diğerleri, 2020: 80). Örneğin evden çalışma, uluslararası işgücünün daha verimli kullanılmasını ve şirketlerin coğrafi sınırların ötesindeki bir yetenek havuzu erişimini mümkün kıldığını göstermekte ve bu küresel pazarda rekabetçi kalmalarına yardımcı olabilirliğini sağlamaktadır (Bloom ve diğerleri, 2015: 175). Ancak çalışma ortamında yaşanan değişim, evden çalışmanın geleneksel rolleri ve iş yapma biçimlerini dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Azalan yüz yüze etkileşimler ekip dinamiklerini ve iş birliğini olumsuz etkileyebilmektedir. Bununla birlikte, bu boşluğu bir dereceye kadar doldurabilecek dijital iletişim araçları bulunmaktadır (Gajendran ve Harrison, 2007: 160).

2.3. Salgınlar ve Emek Piyasası

Emek piyasasında denge, emek arzı ve talebinin karşılıklı etkileşimi ile belirlenmektedir. Kurumsal katılıkların, örneğin asgari ücret uygulamalarının olmadığı varsayıldığında, emek arzı esnek bir biçimde nominal ücretteki artışa yanıt verir. Nominal ücretteki artış, boş zamanın fiyatını yükselterek haneleri daha fazla saat çalışmaya teşvik eder. Kar maksimizasyonu hedefleyen firmalar, işgücü maliyetlerindeki artışa karşılık taleplerini azaltma yoluna gidebilir. Ancak, firma ürün talebinde bir artış veya emek verimliliğinde bir iyileşme gözlemler ise daha fazla işçi kiralama isteği duyabilir (Hicks, 2020).

Pandeminin emek piyasasına etkileri hem emek arzında hem de emek talebinde meydana gelen değişimlerle incelenebilir. Emek arzında bir azalma yaşanması muhtemeldir. Pandemi gibi olağanüstü koşullarda, işçilerin virüsten ölmesi, hastalanmaları veya hastalığa yakalanma korkusu nedeniyle işe gitmeme isteksizlikleri arzda azalmaya neden olabilir. Bunun yanında, yüksek ölüm oranları ve işsizlik korkusu, hanelerin tüketim alışkanlıklarını değiştirmesine ve tasarruflarını

artırmasına yol açarak emek talebini de azaltabilir (Basco ve diğerleri, 2021: 56; McKibbin ve Fernando, 2020).

Ücretler üzerindeki etkiler ise, pandeminin yaşandığı dönemde ölen nüfusun oranı, yaş aralığı ve ölen kişilerin vasıflı olup olmaması gibi faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Örneğin, nitelikli iş gücünün kaybı, sektörel bazda belirli alanlarda ücret artışlarına yol açabilirken, genel iş gücündeki azalma, işverenlerin maliyetleri düşürmek amacıyla ücretleri baskı altında tutmasına neden olabilir (ILO, 2021).

Her türlü hastalık, çeşitli maliyetler doğurmakta ve bu maliyetlerin niteliği ile yükü, büyük ölçüde iki faktöre bağlıdır: Birincisi, hastalığın birey için ölümcül olup olmaması, ikincisi ise bulaşıcı olup olmadığıdır (Ruhm, 2000).

Farklı etkilerin değerlendirilmesi açısından iki aşırı durumu ele almak faydalı olacaktır. Örneğin, genç ve bekar bir kadının ayak bileğini şiddetli bir şekilde burkması sonucu bir hafta boyunca yatağa mahkûm kalması, fakat ardından hızlı bir şekilde iyileşmesi durumunda ortaya çıkan maliyetler üç ana kategoriye ayrılabilir. Birincisi, işten uzak kaldığı süre nedeniyle üretim kaybı (output loss) yaşanmasıdır. İkincisi, yaralanmanın tedavisi için gereken maliyetlerdir; bu, acil serviste röntgen çekilmesi ve ağrı kesici alımı gibi doğrudan kaynak talebini artırır (Chatterji, 2003). Üçüncü olarak, maddi olmayan unsurlar (non-material costs) olarak adlandırılan, ağrının neden olduğu rahatsızlık ve sosyal etkinliklerin kaybı gibi unsurlar ortaya çıkar.

Bu maliyetlerin kimin üstleneceği ise bireyin kamu ve özel kaynaklardan aldığı sigorta kapsamına bağlıdır. Gelişmiş ekonomilerin çoğunda, çalışanlar ücretli hastalık izni alarak işverene haftalık üretim kaybı yaşatırken, tedavi masraflarının büyük bir kısmı genellikle özel veya kamu sigortaları tarafından karşılanmaktadır. Ancak, hastalık ve sakatlığın maddi olmayan etkileri bireyler tarafından karşılanmak zorundadır (Baker ve diğerleri, 1995; Harberger, 1971).

Karşılaştırma yapmak gerekirse, otuzlu yaşlarının ortasında evli ve iki küçük çocuğu olan bir adamın durumu üzerinde duralım. İkinci ve ölümcül bir kalp krizine yenik düşmeden önce, ilk kalp krizi sonrasında çalışmaya devam edemeyecek kadar

ağır bir kriz geçirir. Bu süreç, emekliliğine kadar beklenen tüm olumlu sonuçların kaybolması anlamına gelir. İlk kriz sonrası yoğun bakım ünitesinde geçirdiği uzun tedavi süreci ve ardından gelen kapsamlı rehabilitasyon çabaları, ikinci krizden sonra yaşamına devam edebilmesi için yapılan masraflar da dikkate alındığında oldukça pahalıdır (Katz ve diğerleri, 2013).

Bu bağlamda, tek bir 'tasarruf' kalemi, yaşlılık döneminde tedavi ve bakım masraflarının yanı sıra, emeklilikte alınan sosyal güvenlik ödemeleri olarak görülebilir. Ancak maddi olmayan maliyetler de önemli ölçüde etkilidir. Bu durum, fiziksel acı, erken ölüm riski ve bu durumun eşi ve çocukları üzerindeki olumsuz etkileri gibi içsel mücadelelerle birlikte gelir (Kossovsky ve diğerleri, 2009). Aile üyeleri için yalnızca ölümün getirdiği acı değil, aynı zamanda kişinin sevgisinin, dostluğunun ve çocuk yetiştirmeye yaptığı katkının kalıcı kaybı da söz konusudur.

Sigorta düzenlemeleri, genellikle fiziksel tedavi ve bakım masraflarını karşılamakta yeterli olabilir; ancak, duygusal kayıplar ve maddi olmayan unsurlarla başa çıkmakta yetersiz kalmaktadır (Buchanan, 2000; Dyer, 2015).

Bu örnekler, kaynakların bir araya getirilmesi açısından ailenin önemini vurgulamaktadır. Refah devletinde bile, aile üyeliği, daha geniş toplumun telafi edemeyeceği avantajlar ve yükler taşımaktadır. Kaybedilen kazançlar ve tıbbi tedavi maliyetleri, mevcut sigorta düzenlemeleri tarafından tam olarak karşılanmadığında, bireyin hastalığı diğer aile üyelerinin, özellikle de resmi eğitimleri zarar görebilecek çocukların refahını doğrudan ve olumsuz yönde etkileyebilir (Rothstein, 2011; Gauthier, 2013).

Mevcut sigorta düzenlemeleri, belirli doğrudan etkileri aile düzeyinde ortadan kaldırılabile de maddi olmayan maliyetler her zaman kalacaktır. İkinci örnekte, en çok etkilenecek olanlar çocuklardır. Bu durum, annenin erken ölmesi halinde de geçerlidir ve nesiller arası etkiler doğurur. Ebeveynlerin erken ölümü, kendi kayıp kazançlarını ve son hastalıklarının tedavi maliyetlerini aşan, potansiyel olarak uzun vadeli hasara yol açan bir durumu ima eder (Burgard ve Lin, 2013; Geller, 2015).

Bu bağlamda, ebeveyn kaybının çocuklar üzerindeki etkileri, sadece maddi kayıplarla sınırlı kalmayıp, duygusal ve psikolojik boyutları da içermektedir.

Çocuklar, ebeveynlerinin erken kaybıyla birlikte hem ekonomik açıdan zorluklar yaşayabilir hem de duygusal destekten yoksun kalabilirler.

Bir bireyin ideal yaşam döngüsü, sorunsuz bir çocukluk, uzun ve verimli bir çalışma hayatı, dolu dolu bir yaşlılık dönemi ve ardından huzur içinde bir koltukta aniden ölmesi şeklinde düşünülebilir. Ancak, her hastalık dönemi bu ideal yörüngeyi bir ölçüde, bazen feci bir şekilde bozmaktadır. Hastalığın kalıcı bir etkisi olmayabileceği gibi, bireyin sağlığına ciddi zararlar vererek gelecekte ölümle sonuçlanabilecek hastalıkların ortaya çıkma olasılığını artırabilir; ya da hastalık kendisi ölümcül sonuçlar doğurabilir (Marmot, 2005; Lantz ve diğerleri, 2001).

Hastalıkların doğası gereği, anlık etkilerin yanı sıra, çocukluk hastalıklarının bir organın gelişimini durdurması gibi mevcut olayların gelecekte hastalık olasılığını artırması durumu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bulaşıcı hastalıklar söz konusu olduğunda, ek hususlar devreye girer. En belirgin sonuç, hasta bireyin hastalığı başkalarına bulaştırması ve bunun devamında hastalığın yayılması riskidir. Bu nedenle, hastalığın her bireye verdiği zararın yanı sıra bulaşma olasılığına bağlı olan beklenen maliyetler zinciri önem kazanmaktadır (Friedman ve diğerleri, 1994; Smith, 2006).

Eğer bulaşma olasılığı az da olsa pozitif ise, hastalık, enfekte birey ve ortak ekonomik serveti paylaşan aile üyeleri için tamamen özel bir mesele olmaktan çıkar. Bulaşıcı hastalıklar, enfekte kişinin bilerek ya da bilmeyerek hastalığı başkalarına bulaştırabilmesi nedeniyle kamusal bir karakter kazanır. Dolayısıyla, her bulaşıcı hastalık vakası, en azından potansiyel olarak, negatif dışsallıklar yaratmaktadır (Arrow, 1963; Cutler & Summers, 1999). Bulaşma gerçekleştiğinde, enfekte olan taraflar bu gerçeğin ancak olaydan sonra farkına varacaklardır ve o sırada bulaşma riskini göz önünde bulundurmuş olsalardı işlemi reddedeceklerdir.

Bulaşma tehdidinin varlığı, bunu önlemek için alınan tedbirlerin maliyetlerine yol açmaktadır. Bulaşıcı hastalıkların önlenmesi ve kontrolü, sadece bireylerin değil, toplumların da sağlık ve ekonomik refahını doğrudan etkileyen önemli bir meseledir (WHO, 2020).

Tek bir komorbidite vakası, ekonomik modelde yalnızca çok küçük bir bozulmaya neden olur ve bu nedenle mevcut ve gelecekteki fiyatlar üzerinde ihmal edilebilir bir etki yapar. Göreli fiyatların yapısı üzerindeki etkiler, yalnızca hastalığın süresine değil, aynı zamanda hangi yaş gruplarının en çok etkilendiğine de bağlıdır (Ruhm, 2000; Cutler ve Lleras-Muney, 2010). Örneğin, çocuklar arasındaki bir salgının ekonomik çıktı üzerinde hemen bir etkisi olmasa da bu durum kaynakların tedavi ve bakım için yeniden yönlendirilmesine neden olur. Ebeveynler hasta çocuklarına daha fazla zaman ve enerji harcadıklarında, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) kısa vadede düşebilir (Miller ve diğerleri, 2011).

Eğer salgın uzun sürerse ve doğurganlık oranı, ölen çocukların yerini dolduracak şekilde artmazsa, ya da hayatta kalan çocuklar zihinsel veya fiziksel olarak zayıflarsa, toplam işgücü ve beceri arzı üzerinde uzun vadeli etkiler ortaya çıkabilir (Bell ve Lewis, 2004). Genç yetişkinler arasındaki bir salgının etkileri ise daha geniş ve derindir. Hastalık ilerledikçe, işgücü arzında ani bir azalma meydana gelir; ancak fiziksel sermaye stoku üzerinde ek bir etki gözlemlenmez. Dolayısıyla, yeterince büyük bir işsiz işçi havuzu yoksa, ücret oranları yükselme eğiliminde olacaktır (Blanchard ve Katz, 1999). Sakatlık veya ölüm, işgücü arzındaki azalmaları kalıcı hale getirebilir; bu gruptaki ölüm oranındaki bir artış, doğurganlığın düşmesine ve gelecekte daha küçük bir işgücü oluşumuna yol açma olasılığını artırmaktadır (Boserup, 1986; Schultz, 1997).

Bir salgının uzun vadeli işgücü arzını veya kalitesini etkileyebileceği bir diğer önemli kanal, çocukların beşerî sermayesinin oluşumu üzerindeki etkisidir. Sonuç, gelecekteki işgücünün büyüklüğünde değil, ancak kalitesinde bir azalma şeklinde ortaya çıkabilir (Wang ve Hu, 2020). Genç yetişkinler arasındaki yüksek ölüm oranları ve buna bağlı olarak yaşanan düşük doğurganlık, işgücünün büyüme oranını azaltacak faktörlerdir. Ayrıca, hastalıklardaki belirgin ve uzun süreli artış, tasarrufları sermaye yatırımlarından hastaların tedavisine kaydıracak ve yaşam boyu aile gelirindeki kayıplar tasarrufları azaltacaktır (Horton, 2017). Bu nedenle, bir salgının işçi başına düşen fiziksel sermaye seviyesinde bir artışa mı yoksa bir düşüşe mi yol açacağı net bir şekilde belirlenemez. Yaşlılar arasındaki bir salgının işgücü arzı üzerindeki doğrudan etkisi, yaşlı bireylerin çalışmaları veya torunlarına bakmak için

zaman ayırmalarıyla sınırlı olacaktır. Dolayısıyla, yaşlılar arasındaki hastalık ve ölüm oranlarının işgücü arzı ve kalitesi üzerindeki uzun vadeli etkilerinin büyüklüğü, iki zıt faktörün gücüne bağlıdır: genç hanelere yapılan katkıların doğurganlık ve beşerî sermaye oluşumunu artırma kapasitesi ve yaşlıların beşerî ve fiziksel sermayeye yapılan yatırımlarla rekabet eden kaynak talepleri (Baird ve diğerleri, 2016; McCulloch ve diğerleri, 2018).

Salgın hastalıkların ekonomi üzerindeki etkilerini tam olarak değerlendirebilmek için iki husus dikkatle ele alınmalıdır. Bir salgının ölçeği ve şiddeti büyük ve süreklilik arz ediyorsa, mevcut sigorta düzenlemelerinin sürdürülebilirliği ciddi şekilde tehlikeye girebilir. Bu durum, sağlık sisteminin hasta ve ölenlerin yakınıyla başa çıkma kapasitesi için olduğu kadar, kamu hizmetleri ve sağlık sigortası sağlayan diğer kurumlar için de geçerlidir (Fuchs, 2004). Yeterli kamu gelirine sahip zengin toplumlar, zor zamanlarda geniş aile ve yerel topluluklara güvenen yoksul toplumlara kıyasla bu tür bir şokla başa çıkma konusunda daha avantajlı bir konumda olabilirler. Ancak, bu tür kurumların çökmesi, büyük ekonomik ve sosyal maliyetler doğurabilir (Bennett ve Rourke, 2020).

Buna ek olarak, bulaşıcı hastalık salgınlarının büyük ekonomik etkileri, mutlaka büyük ölçekte meydana gelmesini gerektirmez. Ekonomik faaliyetler, büyük ölçüde beklentilere ve psikolojik duyarlılığa bağlıdır ve bu beklentiler, bir hastalık salgınına dair raporlara karşı oldukça hassastır (Güven ve Ünlü, 2021). Hastalığın niteliği ve salgının konumu, tehdidin gerçek boyutunun netleşmesini zaman alabilir; bu süreçte aradaki beklentiler her iki yönde de sapmalar gösterebilir. Yeni bir hastalığın veya eski bir hastalığın yeni bir varyantının ortaya çıkması, toplumdaki hastalık ve ölüm oranları üzerinde ciddi ve kalıcı sonuçlara yol açabilir. Bu durumda, ilgili riskler zamanla toplumun beklentilerine ve dolayısıyla bireylerin kaynak tahsisine ilişkin kararlarına yansımacaktır. Hatalı ya da doğru olsun, beklentilerin merkezi bir rol oynadığı açıktır (Thunström ve diğerleri, 2020).

Malthusçu (endüstri öncesi) bir ekonomide, kişi başına düşen kaynakların (toprak gibi) artması, nüfus azalması ile birleşince reel ücretlerin artması beklentisini doğurmaktadır (Basco ve diğerleri, 2022). Ancak modern ekonomilerde, pandemi kaynaklı alınan önlemler ve bireylerin davranış kalıplarındaki değişim, tüketimi

azaltarak reel ücretler üzerinde aşağı yönlü baskılar oluşturabilir. Örneğin, İspanyol Gribi sırasında İspanya’da reel ücretlerde bir azalma gözlemlenmiştir. Temel olmayan mal endüstrisindeki mesleklerde ve kentleşmiş illerde yaşanan daralma, işgücü piyasasının pandemi şokuna olan tepkisinin talep faktörleri tarafından yönlendirildiğini göstermektedir (Basco ve diğerleri, 2021).

Malthusçu bir dünyada, teknolojik ilerlemeler sonucunda nüfus artışı yaşanıyorsa, bu durum nüfus artışının (en azından geçici olarak) reel ücretlerdeki artışla ilişkilendirileceği anlamına gelir. Büyüme evresinin sonunda bile reel ücretlerin eski düzeylerin altına düşmesi beklenmez. Ancak, nüfus artışı sadece demografik faktörler (örneğin, artan doğum oranları veya azalan ölüm oranları) tarafından yönlendiriliyorsa, bu durumda nüfus artışı daha düşük reel ücretlerle ilişkilendirilebilmektedir (Clark, 2016).

Endüstri öncesi bir ekonomide, genellikle tarımın baskın olduğu bir ortamda, üretim fonksiyonu esasen iki temel faktörle belirlenmektedir: toprak ve emek. Salgının ilk etkilerini analiz ederken, endüstri öncesi dönemde teknolojinin yavaş ilerlediği göz önüne alındığında teknoloji sabit kabul edilmiştir. Reel ücretler, emeğin marjinal ürünü tarafından belirlenmektedir. Sabit toprak ve teknoloji koşullarında, arazi stoğunun sabit kaldığı bir senaryoda, çıktı her ek işçi için azalan bir oranla artmakta ve bu nedenle reel ücretler emeğin marjinal ürününe göre yükselmektedir (Alfanı, 2022). Bu durum kısa vadeli bir analiz niteliğindedir. Uzun vadede, işgücü piyasasında yaşanan gelişmeler, Avrupa’nın düşük ücretli ekonomiden yüksek ücretli ekonomiye geçişiyle ilişkilendirilmiştir. Hayatta kalan işçiler, pandemiden en çok kazanç sağlayanlar olmuş ve bu dönemde ücretler önemli ölçüde artmıştır; ancak bu durum tüm ülkeler için geçerli olmamıştır (Basco ve diğerleri, 2021).

Pandemi etkisiyle ortaya çıkan emek arzı daralmasının ücretleri artırması ve bu bağlamda pozitif bir etki yapması argümanına karşı, bazı araştırmacılar emek arzındaki daralmanın emek verimliliğindeki azalmayla birlikte pozitif bir etki yaratmayacağını öne sürmüşlerdir. Emek verimliliğindeki azalma, emek talebinde de daralmayı beraberinde getirecektir. Burada net etkinin, üretkenlik şokuna göre emek arzı şokunun boyutuna bağlı olduğu ifade edilmektedir. Alfanı ve Percoco (2019),

İtalya'daki bazı şehirlerde 1629-30 döneminde yaşanan pandemi üzerine yaptıkları analizde, emek arzındaki daralmanın olumsuz etkilerini ortaya koymuşlar ve bunun temel nedenini emek verimliliğindeki azalmaya bağlamışlardır. Pandemi'nin emek verimliliğini etkilemesinin sebepleri arasında, ölen işçilerin genellikle vasıflı işçiler olması gösterilmektedir. Ayrıca, sadece vasıflı işçilerin değil, zengin elitlerin de hayatını kaybetmesi, emek talebinde bir azalmaya neden olmuştur.

2.4. COVID-19 ve Alınan Önlemlerin Ekonomiye ve Emek Piyasasına Etkisi

COVID-19 salgınının küresel çapta yayılması, ekonomik ve sosyal hayatın derinden dönüştüğü tarihi bir olay olmuştur. Başlangıçta bir sağlık krizi olarak ortaya çıkan bu durum, hızla ekonomik bir felakete dönüşerek dünya genelinde üretim süreçlerini, girişimci davranışlarını ve iş gücü piyasalarını büyük ölçüde etkilemiştir. Pandeminin ilk döneminde uygulanan yasaklar, sosyal mesafe kuralları, seyahat kısıtlamaları ve iş yerlerinin kapanması gibi önlemler, ekonomik büyüme oranlarını ve iş gücü piyasasını ciddi şekilde sekteye uğratmıştır.

Bu süreçte hükümetler, ekonomik yapıyı koruyabilmek adına geniş kapsamlı mali ve parasal destek politikalarını devreye sokmuş, ancak bu önlemler uzun vadede ekonomik yapıyı yeniden şekillendiren önemli dönüşümlere yol açmıştır. Özellikle esnek çalışma modellerinin yaygınlaşması, dijitalleşmenin hızlanması ve uzaktan çalışma düzenlemelerinin kurumsallaşması, iş gücü piyasasında kalıcı etkiler bırakmıştır. Ayrıca, pandeminin ekonomik etkileri farklı sektörlerde asimetrik bir biçimde hissedilmiş, hizmet sektörü en fazla zarar gören alanlardan biri olmuştur.

Pandeminin etkileri, özellikle düşük üretkenlik gösteren hizmet sektörlerinde Avrupa'daki farklı çalışan gruplarını derinden etkilemiştir. Restoranlar, perakende ve kişisel hizmetler gibi sektörler, krizden en fazla etkilenen alanlar arasında yer almaktadır. Bu sektörlerde çalışan bireylerin iş kayıplarına karşı daha hassas olduğu ve orta düzeyde yüksek performans baskılarıyla karşı karşıya kaldığı öngörülmektedir. Orta vadeli etkiler, otomotiv gibi büyük üretim sektörlerinde de olumsuzlukların devam edebileceğini göstermektedir. Avrupa'nın bazı ülkelerinde

ekonomik yapı, düşük verimli hizmet sektörlerine doğru kaymakta olup, bu da ekonomik zorlukların derinleşmesine neden olmaktadır.

Ekonomik toparlanma süreci, ulusal ve uluslararası düzeyde alınan ekonomik politikalara bağlı olarak belirsizliğini korumaktadır. Derin krizler sonrası ekonomik yeniden yapılanma kaçınılmaz olup, Avrupa ülkelerinin ekonomik yapılarında önemli değişiklikler meydana gelebileceği öngörülmektedir. COVID-19'un iş gücü piyasasına etkileri, her ülkenin ekonomik yapısına, sosyal koruma sistemlerine ve iş gücü düzenlemelerine göre farklılık göstermektedir. Özellikle endüstriyel çeşitliliğin düşük olduğu bölgelerde yerel tüketim talebi ciddi şekilde azalmış, iş gücü kayıpları artmıştır. Buna karşın, ekonomik çeşitliliğin yüksek olduğu bölgelerde, istihdam kayıpları daha sınırlı kalmış ve yeni iş fırsatları doğmuştur (Dahl ve diğerleri, 2021).

Geçmişte yaşanan büyük salgınlar incelendiğinde, özellikle vasıfsız ve yarı vasıflı iş gücünün yoğun olduğu sektörlerde üretimin daha fazla azaldığı görülmektedir. Bu durum, hastalıkla ilişkili morbiditenin iş gücü piyasasında dengesizlikler yaratmasıyla açıklanabilir (Ferguson ve diğerleri, 2020; Acemoglu ve Restrepo, 2020). COVID-19 ile ilgili işgücü piyasasında evden çalışma daha da gündeme gelmiştir. Dingel ve Neiman'ın 2020'de yaptığı bir araştırma ise, ABD'de COVID-19 sırasında finansal işler, işletme yönetimi ve profesyonel hizmetlerin %37'sinin evden yapılabileceğini göstermektedir. Ancak sağlık, çiftçilik ve misafirperverlik gibi bazı işler evden yapılması mümkün olmayan sektörlerde yer almaktadır. Evden çalışma'nın kabulü dünya çapında arttıkça, akademisyenler bu uygulamanın artılarını ve eksilerini tartışmaya devam etmektedirler (Zhang ve diğerleri, 2022).

COVID-19 öncesinde de uzaktan çalışma uygulaması vardı ama bu çalışma sürekli değil, ara sıra olarak tanımlanıyordu. Bu oranlardan bazıları Avrupa Birliği ülkeleri için, Danimarka, Hollanda %30'ların üzerinde seyrederken Yunanistan, İtalya gibi Avrupa Birliği ülkeleri için %10 ve altında seyredebilmekte idi. Amerika için bu oran işgücünün %20'si iken Arjantin'de %1, 6'ydı. Türkiye için ise %1'ler seviyesinde idi (Eurofound ve ILO, 2017). Uzaktan çalışma işin doğası ile yakından ilişkilidir. İşin herhangi bir makine aracılığı ile yapılıyor olması veya diğer iş arkadaşları veya müşteri ile etkileşimi ve bir arada olmayı gerektiriyorsa uzaktan

yapılmasının mümkün olmadığı vurgulanmaktadır (Kuznets 1973; Gollin 2008; Herrendorf ve diğerleri, 2014; Duernecker ve Herrendorf, 2016).

COVID-19 salgını, dünya genelinde işgücü piyasaları üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde işgücü istatistiklerinin ana kaynağı olan Mevcut Nüfus Anketi verileri kullanılarak yapılan araştırmalar, salgının ilk aşamalarında farklı meslekler ve çalışanlar üzerindeki heterojen etkileri ortaya koymuştur. Araştırmalar, düşük ücretli mesleklerde istihdam ve çalışma saatlerinin orantısız bir şekilde azaldığını gösterirken, hasta bakıcılar ve bina temizlikçileri gibi bazı mesleklerde istihdamın Şubat-Mart 2020 arasında keskin bir şekilde arttığını vurgulamaktadır (Cajner ve diğerleri, 2020).

Özellikle düşük ücretli işlerde çalışanların, salgının başlangıcından itibaren iki ay içinde yüksek ücretli mesleklerde çalışanlara kıyasla daha fazla iş kaybına uğradığı tespit edilmiştir (Cajner ve diğerleri, 2020). Salgın karşısında ekonomilerin tepkisini inceleyen çalışmalar, hane halklarının tüketimi kısıtıldığını, çalışma saatlerini azalttığını ve evden çalışmaya yöneldiğini, böylece hastalığın yayılımını yavaşlattığını göstermektedir (Goolsbee ve Syverson, 2021). Evden çalışma, hem öğrenerek adapte olunan bir süreç hem de sağlık sisteminin kapasitesini artıran bir faktör olarak değerlendirilmiştir (Baker ve diğerleri, 2020).

Pandemi sürecindeki işgücü piyasası dinamiklerinden biri de cinsiyet eşitsizliğindeki değişimdir. Önceki ekonomik durgunluklarda erkeklerin iş kaybı daha yüksek olurken, bu kez tam tersi bir durum yaşanmış ve kadınların işsizlik oranlarının daha fazla arttığı görülmüştür (Cajner ve diğerleri, 2020). Bunun temel sebeplerinden biri, okul ve anaokullarının kapanmasıyla artan çocuk bakımı sorumluluklarının kadınlara daha fazla yüklenmesidir.

Cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili benzer bulgular, İsrail'de yapılan araştırmalarda da ortaya konmuştur. Çalışmalar, koronavirüs salgınının toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmadığını, aksine kadınları ekonomik olarak daha şiddetli etkilediğini göstermektedir (Yaish ve diğerleri, 2022). Bu durum, kadınların hem istihdam hem de çalışma saatleri açısından erkeklere kıyasla daha büyük kayıplar yaşamasına neden olmuştur. Kadınlar üzerindeki ekonomik etkilerin en belirgin

olduğu grup ise genç çalışanlardır. Salgının genç çalışanlar arasında büyük bir ekonomik belirsizlik yarattığı, ancak bu yaş grubundaki kadın ve erkeklerin eşit derecede karamsar olduğu görülmüştür (Dahl ve diğerleri, 2021).

COVID-19'un küresel işgücü piyasalarına etkisi, hükümetlerin sosyal mesafe önlemleri ve zorunlu olmayan işletmeleri kapatma çağrılılarıyla daha da belirgin hale gelmiştir. Bu önlemler hem yaşam koşulları hem de geçim kaynakları açısından büyük bir belirsizlik yaratmıştır (Chetty ve diğerleri, 2020). Bu süreçte, üretim sürecini yeniden kurgulayan uygulama önerileri de ortaya atılmıştır. Örneğin MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İş adamları Derneği) ve MESS (Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası)'ın ortak projesi olan çalışma kampları önerisi işçilerin yaşam koşulları ve çalışma şartları üzerine şekillenmiştir. Projeye göre, işçilerin boyunlarına takılan cihaz ile çevresindeki insanlarla olan sosyal mesafeyi koruma önlemleri alınmaya çalışılacağı ve olası bir salgın durumunda çalışma kamplarında izole üretim tesislerinde üretimi gerçekleştirme projeleri ortaya konma planı ortaya atılmıştır ki, böylece pandemi döneminde bile üretim de bir aksama ile karşılaşılmanın önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Kanada'da yapılan bir araştırma, COVID-19'un işgücü piyasasındaki ilk etkilerini inceleyerek, çalışan saatlerinde %32'lik bir azalma, 20-64 yaş arasındaki işçiler arasında ise %15'lik bir istihdam düşüşü tespit etmiştir (Picot ve Savage, 2020). İş kayıplarının büyük kısmı, düşük gelirli çalışanlara yönelik olmuştur.

Bölgesel gelir farklılıkları açısından bakıldığında, düşük ücretli işçilerin istihdam kayıplarının, en zengin bölgelerde %70'in üzerinde, en yoksul bölgelerde ise %30 seviyelerinde olduğu belirlenmiştir (Fukui ve diğerleri, 2020). Vasıfsız işgücü açısından, yüksek kira maliyetine sahip bölgelerde iş kayıplarının daha fazla olduğu ve düşük gelirli işçilerin bu tür bölgelerde işlerini kaybetme olasılığının çok daha yüksek olduğu görülmüştür.

Pandemi sonrası istihdamda ciddi kayıplar yaşanmış ve yaklaşık 20 milyon kişinin işini kaybettiği tespit edilmiştir. Ancak işsizlik oranlarındaki artışın beklendiği kadar yüksek olmaması, iş aramaktan vazgeçen bireylerin sayısının fazla olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Ayrıca, pandemi sürecinde erken emeklilik eğiliminin arttığı da gözlemlenmiştir (Kahn ve diğerleri, 2020; Alon, 2021).

Pandemiden en çok etkilenen ülkeler arasında İspanya, İtalya ve Birleşik Krallık yer almaktadır. Bu ülkelerde hizmet sektörünün kapanma riski yüksek olduğu gibi, istihdam kayıpları da yoğun şekilde yaşanmıştır. Ayrıca, bu ülkeler kriz öncesinde de yüksek işsizlik oranları, güvencesiz çalışma koşulları ve ekonomik eşitsizlik gibi yapısal sorunlarla mücadele etmekteydi. COVID-19 krizi, Avrupa'daki ekonomik eşitsizlikleri daha da derinleştirme potansiyeline sahiptir. Eurofound (2020) tarafından yapılan bir ankete göre, 27 Avrupa Birliği (AB) üye devletinde ekonomik zorluklar ve bireylerin mali gelecekleri konusunda büyük kaygılar yaşandığı tespit edilmiştir. Kriz nedeniyle AB ve ulusal hükümetlere duyulan güvenin azaldığı, bu durumun kısa ve orta vadede siyasi sonuçlar doğurabileceği belirtilmiştir.

Dijitalleşme, pandeminin tetiklediği en önemli dönüşümlerden biri olmuştur. Uzaktan çalışma sistemleri yaygınlaşmış, ancak dijital altyapı eksiklikleri nedeniyle gelişmekte olan ülkelerde bu süreç daha zor ilerlemiştir. Gelişmekte olan ülkeler, pandemi nedeniyle ekonomik ve sağlık krizlerini bir arada yaşamıştır. Örneğin, Brezilya, kısa vadeli gelir destekleri sağlasa da geniş kapsamlı bir sosyal güvenlik sisteminin eksikliği nedeniyle bu destekler yetersiz kalmıştır. İş gücünün büyük bir kısmının geçici ve güvencesiz işlerde çalışması nedeniyle ekonomik toparlanma süreci daha uzun ve zorlu olmuştur. Küçük işletmeler için verilen destekler kısa vadede etkili olsa da uzun vadeli ekonomik iyileşme için yapısal reformlara ihtiyaç duyulmuştur (Stalmachova ve diğerleri, 2021).

Dijitalleşme ve iş gücü piyasasındaki dönüşüm, pandeminin önemli sonuçlarından biri olmuştur. Güney Kore, pandeminin başlarında hızlı test ve takip yöntemleriyle sağlık alanında başarı sağlamış, aynı zamanda kamu hizmetlerinden eğitime kadar birçok alanda dijitalleşmeye odaklanmıştır. Ancak, dijitalleşmenin sunduğu avantajlardan genellikle yüksek eğitilmiş ve dijital becerilere sahip olan bireyler faydalanmıştır. Düşük gelirli gruplar, dijital altyapıya erişim eksikliği nedeniyle bu dönüşümden daha az yararlanmış ve iş gücü piyasasında daha kırılgan hale gelmiştir (Lee ve Lee, 2020).

Küresel tedarik zincirlerindeki aksaklıklar, özellikle üretim sektörü ve lojistik alanındaki işletmeleri zor duruma sokarken, talep tarafında da ciddi düşüşler

yaşanmıştır. Tüketici harcamalarındaki değişimler, başta hizmet sektörü olmak üzere birçok ekonomik faaliyetin sektöre uğramasına yol açmıştır. Örneğin, turizm ve konaklama sektörlerinde önemli değişimler yaşanırken, eğlence sektörüne yönelik işletmelerin büyük bir kısmı kapanmak zorunda kalmıştır. Bu durum, iş kaybına ve gelir kaybına yol açarak sosyal güvencesi olmayan, düşük gelirli bireyleri daha da olumsuz etkilemiştir.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) verilerine göre, 2020 yılında küresel iş gücü kaybı 255 milyon tam zamanlı işe eşdeğer bir seviyeye ulaşmıştır. Bu süreç, iş gücü kaybı ve işgücüne katılımda yaşanan zorlukların uzun vadeli ve derin ekonomik şoklara neden olacağını göstermektedir. Pandeminin istihdam ve gelir üzerindeki etkilerinin, önceki durgunluklarla kıyaslandığında çok daha uzun süreli olacağı öngörülmektedir. Örneğin, Davis ve von Wachter, işlerini kaybeden bireylerin kazançlarındaki kaybın ortalama 2, 5 yıl sürdüğünü belirtirken, Song ve von Wachter ise iş kaybı sonrası bireylerin yaşam boyu daha düşük gelirlerle karşılaşabileceğini öne sürmüştür. Bu kayıpların özellikle küçük ölçekli işletmelerde çalışanlar, düşük gelirli sektörlerde yer alan bireyler ve kariyerlerinin başındaki çalışanlar için daha büyük olması muhtemeldir. Ancak mevcut gelişmeler, krizlerin iş kaybının çok geniş bir iş gücü kitlesi için kalıcı ve olumsuz sonuçlar doğurduğunu ortaya koymaktadır. Yaş, sektör ve mesleki beceri seviyesine bağlı olarak birçok çalışan, ekonomik durgunluk sonrasında kalıcı iş ve gelir kayıplarıyla karşı karşıya kalmaktadır (Davis ve Von Wachter, 2011; Song ve Von Wachter, 2014).

Pandeminin başında en büyük değişim, iş gücünün uzaktan faaliyet taşımasıdır. Bu geçiş, birçok sonuç iş yapma biçimlerini değiştirmiş ve dijital dönüşüm süreçlerini hızlandırmıştır. Ancak bu dönüşümün hızı aynı hızda gerçekleşmemiştir. Özellikle bilgi ve teknoloji sektörlerinde uzaktan erişime hızla uyum sağlarken, üretim ve perakende gibi sektörlerdeki parçaların kaybettiği ve bu durum, özellikle düşük gelirli kullanıcılar için daha büyük sorunlar yaratmıştır. Dünya Bankası'nın 2021 yılına ait raporuna göre, düşük gelirli olabilecek büyük bir kısım, internet altyapı eksiklikleri ya da dijital kesintiler gibi sebeplerle uzaktan çalışma olanaklarından faydalanamamış ve ciddi gelir kayıpları yaşanmıştır (Garrote ve diğerleri, 2021).

Sektörel bazda değerlendirildiğinde, bazı sektörlerin dijitalleşmeye ayak uydurarak ekonomik büyümeyi sürdürdüğü, bazı sektörlerin ise pandemiden ciddi şekilde etkilendiği görülmektedir. E-ticaret ve dijital ödeme sistemleri gibi dijital alanlar hızla büyürken, Amazon ve Alibaba gibi büyük şirketler pandemi döneminde gelir artışı sağladı. İtalya'daki verilere göre, robot teknolojilerinin daha yaygın olduğu sektörlerde üretimin daha az kesintiye uğradığı görülmektedir (Caselli ve diğerleri, 2020). Uzaktan çalışma ve otomasyon gibi dönüşümler, pandeminin uzun vadeli ekonomik etkilerini hafifletmeye yönelik önemli stratejiler arasında yer almaktadır. Öte yandan perakende ve turizm gibi geleneksel sektörler de büyük kayıplar yaşamışlar. Dijital dönüşüm seçenekleri, yazılımlar, bulut teknolojileri ve teknoloji sektörlerinde büyük değişikliklere yol açmıştır. Bu dönemde dijital altyapı yatırımları, uzaktan erişim uyum sağlamayı artırmış ve birçok şirket dijitalleşmeye daha fazla yatırım yapmıştır.

Ülkelerin krizle mücadele yöntemleri iş gücü piyasalarını doğrudan etkilemiştir. Örneğin, Birleşik Krallık, pandeminin başlangıcında sürü bağışıklığı yaklaşımını benimsemiş ve virüsü serbest bırakma yoluna gitmiştir (Ellyatt, 2021). Ancak, geçmiş ekonomik krizlerden edinilen tecrübeler, ekonomik toparlanma sürecinde bölgesel direnç faktörlerinin önemli olduğunu göstermektedir (Bailey ve diğerleri, 2021).

Çin ise, Wuhan'da katı karantina önlemleri uygularken, ekonomik toparlanmayı teşvik etmek amacıyla büyük teşvik paketleri açıklamıştır. Küçük işletmeler ve geçici çalışanlar için kısa çalışma ödenekleri, düşük faizli krediler ve vergi ertelemeleri gibi destekler kritik rol oynamıştır. Bununla birlikte, ABD, pandeminin başlangıcında hızla sağlık altyapısını güçlendirmek için büyük bütçeler ayırmış, ancak ekonomik anlamda en büyük sorunlardan biri düşük gelirli ve geçici işlerde çalışanların daha fazla mağdur olması olmuştur. İşsizlik ödeneğinin artırılması, faizsiz krediler ve doğrudan nakit yardımları gibi önlemler alınsa da özellikle restoran, turizm ve perakende sektörlerinde kalıcı iş kayıpları yaşanmıştır. Bu durum, emek piyasasında eşitsizlikleri daha da derinleştirmiştir (Vyas ve Butakhieo, 2021).

Avrupa ülkeleri, ekonomik daralmaya karşı farklı stratejiler geliştirmiştir. Almanya, “Kurzarbeit” olarak bilinen kısa çalışma ödeneği uygulamasıyla iş gücü kaybını en aza indirmeye çalışmıştır. Çalışanların maaşlarının belirli bir kısmı devlet tarafından karşılanmış ve bu sayede şirketler işten çıkarmaları minimuma indirmiştir. Fransa da benzer şekilde kısa çalışma ödenekleri ve küçük işletmelere yönelik doğrudan mali desteklerle ekonomik etkileri hafifletmeye çalışmıştır. Birleşik Krallık, “furlough scheme” adlı programla iş gücü piyasasını koruma yoluna gitmiş ve çalışanların maaşlarını devlet karşılamıştır. Ancak, bu tür desteklerin süresinin sınırlı olması nedeniyle bazı sektörlerde kalıcı iş kayıpları yaşanmış ve dijitalleşmeye geçiş hızlanmıştı (Baldwin ve Weder di Mauro, 2020).

Japonya, 16 Nisan 2020’de olağanüstü hâl ilan etmiş ve bu durum mayıs ayında kaldırılmıştır. Ancak salgının seyrine bağlı olarak, 2021 yılı boyunca çeşitli bölgelerde tekrar olağanüstü hâl ilan edilmiştir (Japonya Hükümeti, 2021). Japonya’daki önlemler Avrupa ve ABD’ye kıyasla daha esnek olmakla birlikte, birçok şirket çalışanlarını uzaktan çalışmaya yönlendirmiştir. Pandemi öncesinde çalışanların yalnızca %8, 4’ü uzaktan çalışma deneyimine sahipken (İçişleri ve Haberleşme Bakanlığı, 2019), pandeminin ilk dalgasında bu oran %34, 6’ya yükselmiştir (Cabinet Office, 2020). Uzaktan çalışma uygulamalarının yaygınlaşması, iş piyasasında ve tüketim alışkanlıklarında değişikliklere yol açmıştır. Şirketler, uzaktan çalışmaya uygun çalışanları tercih ederken, bazı işletmeler merkezî şehirlerden banliyölere taşınmıştır. Bu durum, tüketici harcamalarında değişime neden olmuş; öğle yemeği ve perakende harcamaları şehir merkezlerinden daha çok yerleşim alanlarına kaymıştır (Baker ve diğerleri, 2020; Fana ve diğerleri, 2020).

Türkiye, pandemiye karşı “bastırma stratejisi” uygulayan ülkelerden biri olmuştur. Oxford Üniversitesi’nin yaptığı bir araştırmada, Türkiye’nin COVID-19 ile mücadelede katı tedbirler aldığı belirtilmiştir (Oxford, 2023). Devletlerin ortak stratejisi, hareketliliği kısıtlayarak virüsün yayılmasını önlemek olmuştur. Bu kapsamda, eğitim kurumlarının kapatılması ve işyerlerinin faaliyetlerine ara vermesi gibi önlemler hayata geçirilmiştir (ECDC Report, 2020). 15-18 Mart tarihleri arasında birçok işletme geçici olarak kapanmış ve ülke genelinde sıkı kısıtlamalar uygulanmıştır (www.istanbul.gov.tr). COVID-19 sürecinde ekonomik toparlanmayı

desteklemek amacıyla çeşitli teşvik paketleri ve sosyal yardım programları açıklamıştır. 18 Mart 2020'de duyurulan “Ekonomik İstikrar Kalkanı” kapsamında, birçok sektör için KDV ödemeleri ve SGK primleri ertelenmiş, küçük işletmelere kredi desteği sağlanmış ve dijitalleşme süreci hızlandırılmıştır. Ücretli izin, kısa çalışma ödeneği ve nakdi destekler gibi önlemler, iş gücü kayıplarını sınırlamaya yönelik önemli adımlar olmuştur. Bununla birlikte, özellikle düşük gelirli gruplar ve kayıt dışı çalışanlar, ekonomik etkileri daha derinden hissetmiştir. Ancak Türkiye’de dijitalleşme ve uzaktan çalışma uygulamaları, gelişmiş ülkeler kadar yaygın hale gelememiştir. Bu durum, bazı sektörlerde iş gücü kayıplarının daha belirgin hâle gelmesine neden olmuştur.

Sonuç olarak, COVID-19 pandemisi küresel iş gücü piyasalarında kalıcı değişikliklere yol açmıştır. Uzaktan çalışma ve otomasyonun hızlanması, iş gücü piyasasında dönüşümlere neden olmuş, tüketici taleplerinde ve iş modellerinde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Hükümetlerin aldığı ekonomik ve sosyal önlemler, iş gücü piyasasının yeniden yapılanmasında kritik bir rol oynarken, gelecekte iş gücü politikalarının ve sosyal güvenlik mekanizmalarının bu yeni dinamiklere uyum sağlaması gerekecektir. Pandemi sonrası dönemde, ülkelerin ekonomik toparlanma süreçleri farklı hızlarda ilerlerken, iş gücü piyasalarının esneklik kazanması ve dijital dönüşüm süreçlerine uyum sağlaması büyük önem taşımaktadır.

2.5. COVID-19 ve Çalışma Hayatına Etkisi: Evden Çalışma

COVID-19 pandemisinin çalışma hayatına en büyük etkilerinden biri, alınan sosyal mesafe önlemleri sonucunda yaygınlaşan “evden çalışma” uygulaması olmuştur (Eurofound ve ILO, 2017). Birçok şirket, hastalıkların yayılmasını önlemek ve kayıpları azaltmak amacıyla esnek çalışma modelleri, özellikle de evden çalışma (WFH) gibi uygulamalara yöneldi. COVID-19 krizinin başlangıcında, birçok kişi zaten dijital ticaret, evden çalışma ve çevrimiçi iş yapma sistemlerini kullanıyordu. Ancak, kriz aniden patlak verdiğinde, çalışma düzenleri hızla değişti ve WFH modeli daha da yaygınlaştı. Evden çalışmanın en önemli avantajlarından biri, işe gidip gelme süresinin ortadan kalkmasıdır. Bu durum, çalışanlara hem zaman kazandırmakta hem de fiziksel yorgunluğu azaltmaktadır. Yapılan araştırmalara göre, evden çalışan

bireyler, ofiste çalışanlara kıyasla yıllık ortalama 4, 523 ABD doları yakıt tasarrufu yapmakta ve işe gitmedikleri günlerde yılda fazladan 17 gün boş zamana sahip olmaktadır (Airtasker, 2021). Global Workplace Analytics raporuna göre ise, Amerikan çalışanlarının haftada iki-üç gün evden çalışması, kişi başına yıllık 11, 000 dolarlık tasarruf sağlamaktadır. Bu tasarruf, artan verimlilik, azalan ofis maliyetleri ve düşen devamsızlık oranları ile ilişkilendirilmektedir. Bunun yanı sıra, evden çalışma iş-yaşam dengesinin kurulmasına katkı sağlamaktadır. Çocuk sahibi olanlar veya yaşlı yakınlarının bakımıyla ilgilenen çalışanlar için uzaktan çalışma, ailevi sorumlulukların daha rahat yerine getirilmesine olanak tanımaktadır (Özcan, 2018: 6). Ayrıca, çalışanlar iş ortamındaki dikkat dağıtıcı unsurlardan uzak, daha verimli bir çalışma düzeni oluşturabilmektedir (Özcan, 2018: 18). Evde çalışma, sessiz ve kontrol edilebilir bir çalışma alanı sunarak çalışanların işlerini daha rahat ve verimli bir şekilde gerçekleştirmelerine imkân tanımaktadır (Akyaz, 2019: 27).

Evden çalışmanın işverenler için de çeşitli faydaları bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi maliyetlerin azalmasıdır. İşverenler, gayrimenkul giderlerini minimize ederek büyük ölçüde tasarruf sağlamakta, aynı zamanda ofis mobilyaları, ofis malzemeleri, su ve kahve gibi yan giderlerden de kurtulmaktadır (Özcan, 2018: 14). Uzaktan çalışma, işletmelere operasyonel giderleri düşürme imkânı sunarak uzun vadede finansal verimlilik sağlamaktadır.

Evden çalışmanın çalışanlar açısından bazı olumsuz yönleri de bulunmaktadır. Bunlardan biri, sosyal etkileşim eksikliği nedeniyle yalnızlık hissinin artmasıdır. Bu durum, özellikle COVID-19 pandemisi sürecinde yaygın olarak gözlemlenmiştir (Buffer, 2020). Ayrıca, evden çalışma modeli, çalışanların yaşam alanlarının bir bölümünü iş alanına dönüştürmesini gerektirdiğinden, evdeki konfor alanının daralmasına yol açabilmektedir. Bunun yanı sıra, uzaktan çalışmak, teknik altyapı ve donanım gereksinimlerini karşılamayı zorunlu hale getirmekte ve çalışanlara ek maliyetler yükleyebilmektedir (Brown, 2020).

İşverenler açısından bakıldığında, evden çalışma iş süreçlerinde kriz anlarında organize olma konusunda zorluk yaratabilmektedir (Özcan, 2018: 16). Geleneksel ofis ortamından farklı olarak, iş süreçlerinin takibi ve yönetimi uzaktan çalışma modelinde daha fazla planlama gerektirebilmektedir. Ayrıca, işverenlerin bilgi

gizliliğini sağlamak amacıyla ek güvenlik önlemleri ve dijital sistemler geliştirmesi gerekmekte olup, bu durum ek maliyetlere neden olmaktadır (Özcan, 2018: 17).

Evden çalışma, iş ve yaşam dengesini sağlamada önemli zorluklar barındırır; özellikle çevresel faktörleri ve dikkat dağıtıcı unsurları kontrol etmek bu süreçte kritik bir meseledir. Çalışma sürekliliğini koruyabilmek için işe başlama ve bitiş saatlerini planlamak büyük önem taşır. Daha yüksek verimlilik elde edebilmek ve kişisel/familial meselelere zaman ayırabilmek için iş ile özel yaşam arasındaki sınırları net bir şekilde belirlemek gerekmektedir (Chen, 2021).

Evden çalışma, iş ve özel hayat arasındaki dengeyi zorlaştırabilse de işe gidip gelmek için harcanan zamanın kişisel işler için değerlendirilmesi bir avantaj olarak görülebilir. Ayrıca, evde belirli bir çalışma alanı oluşturmak, düzenli ve verimli bir çalışma ortamı sağlamak açısından faydalı olacaktır.

Geleneksel ofis ortamlarının aksine, uzaktan çalışma modeli, çalışanların dijital becerilerini geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Sanal iletişim araçlarının etkin kullanımı, veri güvenliği ve dijital ortamda iş birliği gibi konular, çalışanların adapte olması gereken temel unsurlar arasında yer almaktadır. Özellikle plansız sanal toplantılar ve beklenmedik iş talepleri, çalışanların iş organizasyonlarını daha esnek hale getirmelerini gerektirmektedir. Ancak, bu sürecin yönetimi, bireyler için çeşitli zorlukları da beraberinde getirmektedir. Evden çalışma, çalışanların fiziksel olarak meslektaşlarıyla etkileşimde bulunma imkânını kısıtladığı için, iş süreçlerindeki koordinasyonu ve hızlı problem çözme yeteneğini de doğrudan etkilemektedir (Chen, 2021; Vyas ve Butakhieo, 2021).

Psikolojik açıdan değerlendirildiğinde, uzaktan çalışma modelinin bireyler üzerinde çeşitli baskılara yol açtığı görülmektedir. Yüz yüze etkileşimin azalması, çalışanların yalnızlık hissini artırmakta ve sosyal destek mekanizmalarına erişimini sınırlamaktadır. Bu durum, iş yerinde sağlanan psikolojik dayanışmanın eksikliğini doğurabilir ve uzun vadede çalışanların motivasyonlarını olumsuz etkileyebilir. Özellikle iş ve özel yaşam arasındaki sınırların bulanıklaşması, çalışanların profesyonel ve kişisel sorumluluklarını dengelemesini zorlaştırmaktadır. Evden çalışırken bireyler, iş görevleri ile ev içi sorumlulukları arasında denge kurmaya

çalışırken ek stres faktörleriyle karşılaşabilmektedir. Çocuk bakımı, ev işleri ve diğer ailevi yükümlülükler, çalışanların iş verimliliğini düşürebilecek unsurlar arasında yer almaktadır (Vyas ve Butakhieo, 2021).

Uzaktan çalışma, organizasyon kültürünün korunması açısından da önemli zorluklar barındırmaktadır. Şirket kültürü, çalışanların kurumsal aidiyet duygusunu besleyen ve iş yerine bağlılığını artıran önemli bir unsurdur. Ancak, sanal ortamda yürütülen iş süreçleri, çalışanların şirket değerlerini içselleştirme sürecini zorlaştırabilmektedir. Kriz dönemlerinde organizasyon kültürünün motivasyon üzerindeki etkisi daha da kritik hale gelmektedir. Bu bağlamda, insan kaynakları birimlerinin, çalışanların kurumsal kimliğe olan bağlılığını artırmak için yeni stratejiler geliştirmesi gerekmektedir (Chen, 2021).

COVID-19 pandemisinin küresel ekonomiye etkileri, şirketlerin kriz yönetim stratejilerini yeniden gözden geçirmelerini zorunlu kılmıştır. Hem büyük hem de küçük ölçekli işletmeler, değişen koşullara hızla adapte olmak adına iş süreçlerinde köklü değişikliklere gitmiştir. Uzaktan çalışma modeli, organizasyonların dijital dönüşümünü hızlandırmış, ancak aynı zamanda yeni yönetsel ve operasyonel zorlukları da beraberinde getirmiştir. Özellikle çalışanların uzaktan çalışma becerilerine sahip olmaması, işletmelerin verimlilik hedeflerine ulaşmasını zorlaştırmıştır. Geleneksel ofis ortamında edinilen becerilerin uzaktan çalışmaya tam olarak uyum sağlamaması, şirketlerin iş süreçlerini yeniden tasarlamalarını gerektirmiştir (Chen, 2021; Vyas ve Butakhieo, 2021).

Bu dönüşüm sürecinde, organizasyonlar esnek insan kaynakları politikaları geliştirerek çalışanlarının yeni çalışma düzenine uyum sağlamalarını desteklemeye çalışmıştır. Ancak, kısa vadeli çözümler uzun vadeli sürdürülebilirliği garanti etmemektedir. Pandemi sonrası dönemde, şirketlerin sadece esnek çalışma politikalarına değil, aynı zamanda çalışanlarının psikolojik iyi oluşunu destekleyen önlemlere de odaklanmaları gerekmektedir. Çalışanların evden çalışma sürecinde karşılaştıkları stres faktörleriyle başa çıkabilmeleri için şirketlerin destek mekanizmaları geliştirmesi kritik bir önem taşımaktadır. Ayrıca, iş-yaşam dengesinin korunması için kurumsal politikaların, çalışanların bireysel ihtiyaçlarını göz önünde bulunduracak şekilde yapılandırılması gerekmektedir (Chen, 2021).

Araştırmalar, uzaktan çalışma modelinin çalışanların işten ayrılma oranlarını azaltabileceğini, iş tatminini ve verimliliğini artırabileceğini ortaya koymaktadır (Collins ve Moschler, 2008; Delanoeije ve Verbruggen, 2020). Çalışma ortamının kişiselleştirilmesi, ergonomik düzenlemeler ve uygun ekipman gibi faktörlerin çalışanların üretkenliğini doğrudan etkilediği gösterilmiştir (Moretti ve diğerleri, 2020). Bu doğrultuda, çalışanların fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılayan bir uzaktan çalışma düzeni, iş performansı açısından kritik bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

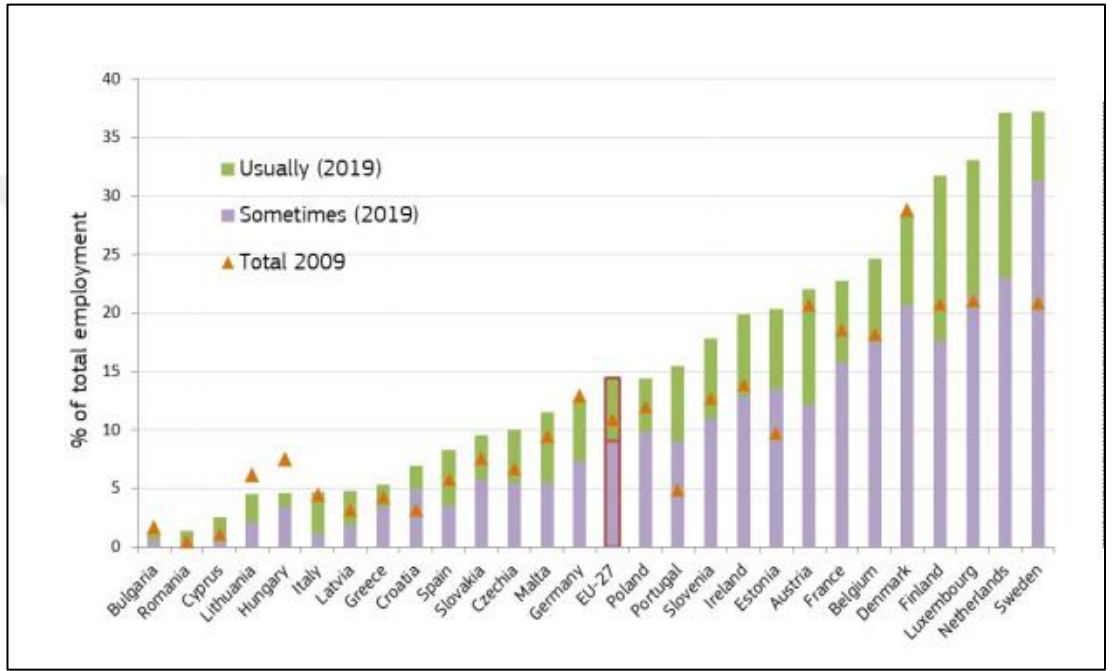
Uzaktan alışma uygulamaları, bilgi ve iletişim teknolojilerine (BİT) erişimin yaygın olduğu ülkelerde daha etkin bir şekilde uygulanmaktadır. BİT altyapısı güçlü olan ekonomilerde çalışanlar, işlerini dijital araçlar aracılığıyla sürdürebilmekte ve uzaktan çalışma daha yaygın bir hal almaktadır. Ancak, iş gücünün büyük lde geleneksel sektörlerde istihdam edildiği ve teknolojik altyapının sınırlı olduğu ülkelerde, uzaktan çalışma oranlarının düşük kaldığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, gelişmiş ülkelerde uzaktan çalışmaya uygun işlerin oranının daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Hatayama ve diğerleri, 2020). Diğer yandan, gelişmekte olan ülkelerde serbest meslek sahiplerinin fazlalığı ve müşteri ile doğrudan etkileşim gerektiren işlerin yoğunluğu nedeniyle uzaktan çalışmanın daha sınırlı olduğu belirtilmektedir (Gottlieb ve diğerleri, 2020).

COVID-19 salgını, küresel iş gücü piyasalarında önemli değişimlere yol açmış ve ülkeler arasındaki uzaktan çalışma eğilimlerini belirgin hale getirmiştir. Eurofound'un (2020) araştırmasına göre, pandemi sürecinde çalışma sürelerinin azaldığını bildiren bireylerin oranı Akdeniz lkelerinde Avrupa Birliği (AB) ortalamasının üzerinde seyretmiştir. Bu bulgular, Fana ve diğerleri (2020) tarafından yürütülen çalışmalarla paralellik göstermekte olup, salgının en fazla iş gücü kaybına yol açtığı ülkeler arasında Malta, Kıbrıs, İşpanya, Yunanistan, İtalya ve İrlanda'nın ne çıktığını göstermektedir. Buna karşılık, İskandinavya ve Orta Avrupa lkelerinde uzaktan çalışma oranlarının daha yüksek olduğu ve istihdam kayıplarının daha sınırlı kaldığı gözlemlenmiştir. Bu farklılıkların temelinde, endüstriyel yapının ve dijitalleşme düzeyinin etkili olduğu ifade edilmektedir. Örneğin, İsveç, Finlandiya ve Danimarka gibi ülkelerde bilgi ve iletişim teknolojileri sektörünün güçlü olması,

uzaktan çalışmanın yaygınlaşmasını destekleyen bir unsur olarak değerlendirilmektedir (JRC, 2020).

Nitekim Avrupa Birliği içinde, 2019 yılı evden çalışma ülkeler bazında ayrışırken şu şekilde ortaya çıkmaktadır.

Grafik 2.1: 2019 Yılı Avrupa Birliği Ülkeleri Bazında Evden Çalışma (%)

Kaynak: Joint Research Centre (Eurostat, LFS. Variable code : ifsa ehomp.)

Dünya Bankası ve ILO'nun 2019 yılı için hesaplamalarına göre, dünyada istihdam edilen insanların %50, 58'i hizmetler sektöründe istihdam edilirken, %26, 75'i tarım ve %22, 66'sı sanayii sektöründe istihdam edilmekte ve ILO pandemi dönemi öncesinde dünya işgücünün %7, 9'unun (260 milyon işçi) sürekli olarak evden çalıştığını tahmin etmektedir, ama bu oran içinde ev merkezli çalışan olarak ifade edilen zanaatkarlar ve serbest çalışanlar gibi çalışanlarda yer almaktadır. Dünya genelinde evden çalışanlar bu kategoride 5'te biri oluştururken, yüksek gelirli ülkelerde 2 kişiden 1'ini oluşturmaktadır. Bu ayrım göz önüne alındığında evden çalışanların oranı küresel olarak %2, 9 olarak hesaplanmaktadır (Berg ve diğerleri, 2020).

Uzaktan çalışma ile ilgili COVID-19 bağlantılı temel tartışma, uzaktan çalışmanın işyerinin dışında bir mekân olarak tanımlanmasına rağmen, pandemi ile

birlikte yaşanan bu zorunlu çalışma biçiminin insanları kafe ve restaurant gibi çalışılabilecek alanların yokluğu ile birlikte insanları sadece evde çalışmaya zorlaması olmuştur. Dolayısı ile pandemi sürecinde gerçekleşen uzaktan çalışma yöntemi alınan önlemler ve hastalık riski nedeniyle evden çalışma yöntemi olarak kendini gerçekleştirmiştir.

Bu noktada, evden çalışma esas itibariyle uzaktan çalışmanın bir alt türü olarak kabul görmektedir ve İş Kanunun 14. Fıkrasında, uzaktan çalışma; *“işçinin, işveren tarafından oluşturulan iş organizasyonun kapsamında iş görme edinimi evinde ya da teknolojik iletişim araçları ile işyeri dışında yerine getirmesi esasına dayalı yazılı olarak kurulan iş ilişkisi”* olarak tanımlanmıştır (Hekimler, 2022:12).

Yapılan bir diğer araştırmaya göre, uzaktan çalışma 1997-2017 yılları arasında, işgücünün geri kalan kısmından 10 kat daha hızlı büyüyerek %115’lik bir artış yakalamış ve uzaktan çalışan çoğu kişinin ortalama gelirinin uzaktan çalışmayanlara göre daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur (Global Workplace Analytics ve Flexjobs, 2017: 2).

Kriz zamanları, kaynaklar sınırlı olduğundan ve insanlar korku içinde yaşadığından, genellikle eşitsizlikleri şiddetlendirir. Bu durum işsizliğe ve ekonomik kayıplara sebep olan COVID-19 dönemi içinde de gerçekleşmiştir. Alınan önlemler neticesinde uygulanmak zorunda kalınan “evden çalışma” uygulaması her sektör ve iş kolu için gerçekleşmemiştir ve bu durum birçok eşitsizliğe sebep olmuştur. Evden çalışmaya imkân veren işlerde çalışanlar kendilerini virüsten koruyabilirken, evden çalışmaya imkân vermeyen mesleklerde çalışanlar bunu gerçekleştirememiştir ve hatta birçoğu zor koşullarda çalışmak zorunda kalmıştır. Örneğin DİSK-AR tarafından yapılan raporlamalarda da DİSK üyesi işçiler arasında COVID-19 vaka oranı, Türkiye’deki toplam vaka oranının 3, 2 katı olarak tespit edilmiştir. Bu araştırmalar COVID-19’un işçiler arasında genel nüfusa göre daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği (İSİG) meclisinin raporuna göre, işçi ölümleri içinde en sık sebep yüzde 47 ile COVID-19 olmuştur (Disk/Genel-İş, 2020).

Pandemi “frontline workers” kavramını da tartışılır bir hale getirmiştir. Bu çalışanlar pandemi döneminde en ihtiyaç duyulan çalışanlar olarak isimlendirilmiştir.

Örneğin market çalışanları. Washington Post'ta yayınlanan bir makalede, virüse karşı yeterli ekipmanların sağlanamadığı market çalışanlarının, işe gitme ve virüse yakalanma endişesi, bazı çalışanların evde kalmasına veya işlerini bırakmasına sebep olmuştur (Bhattarai, 2023). Bu durum hangi mesleklerin daha önemli olduğu tartışmasını da gündeme getirmiştir. En başta sağlık çalışanları olmak üzere, kurye, kargo ve market çalışanları Covid sürecinde en fazla ihtiyaç duyduğumuz mesleklerden olmuştur.

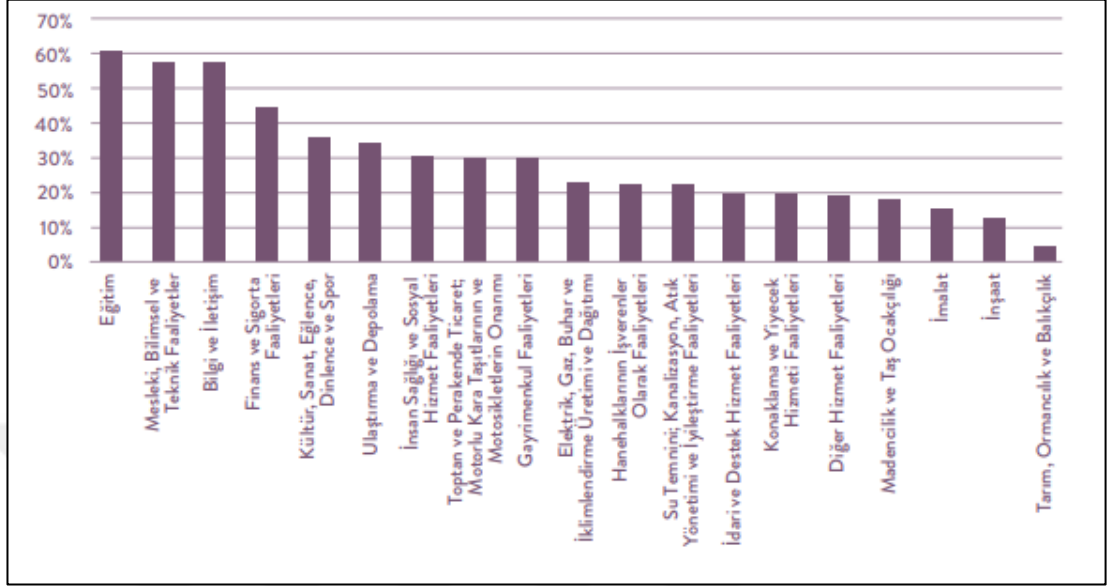
Sonuç olarak, COVID-19 pandemisi ile uzaktan çalışma, zorunlu olarak benimsenmiş ve çalışma hayatında köklü değişimlere yol açmıştır. Bu modelin avantajları olduğu gibi, çalışanlar ve işverenler açısından bazı zorluklar da beraberinde getirdiği görülmektedir. Pandemi sonrası dönemde, hibrit çalışma modellerinin yaygınlaşması beklenmekte olup, iş dünyasının bu yeni düzene uyum sağlamak için uzun vadeli stratejiler geliştirmesi gerekmektedir

2.5.1. Evden Çalışabilenler ve Çalışamayanlar ve Bu Etkinin Sonuçları

Virüsün ilk anda patlak verdiği süreçte, aşının da olmamasından dolayı, ilk tepki üretime ara verilmesi şeklinde ortaya konulmuştur. Ama bu her sektör için mümkün olmamıştır. Zorunlu üretim alanları dışında üretime ara verilmesi ve evden yapılabilecek olan işlerin “evden çalışma” şeklinde kendini gerçekleştirilmesi şeklinde önlemler alınmıştır. Bu bağlamda Aytun ve Özgüzel (2020b) ‘in Dingel ve Neiman’ın Amerika için uyguladığı metodolojiyi TÜİK’in hane halkı işgücü anketi verilerine uyarlayarak yaptıkları çalışmada, evden çalışabilirliğin ana sektörler itibarıyla dağılımı ve ücret payları şu şekilde hesaplanmıştır.

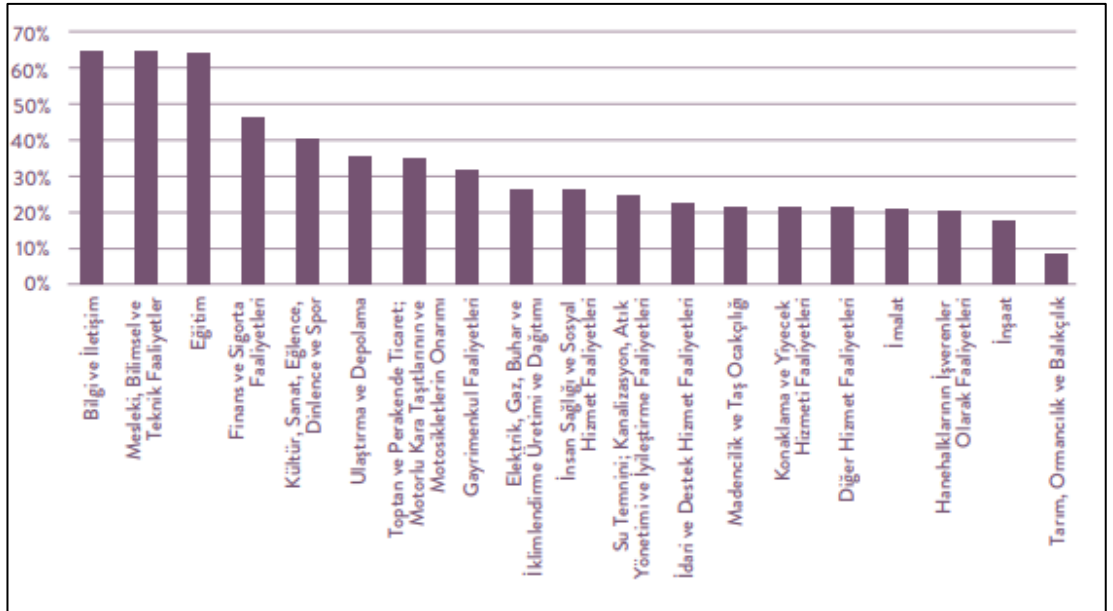
Buna göre, ana sektörler itibarıyla evden çalışmanın sektörler itibarıyla dağılımı sırası.

Grafik 2.2: Evden Çalışmanın Sektörler İtibariyle Dağılımı

Ücret dağılımına baktığımız zaman ise; yine aynı sektörlerin üst sıralarda olduğunu görmekteyiz.

Grafik 2.3: Evden Çalışmanın Sektörler İtibariyle Ücret Dağılımı

Deloitte (2020) uzaktan çalışmaya elverişli sektörleri ele aldıkları çalışmada, medya, hizmet, e-ticaret, eğitim reklam sektörlerinin uzaktan

çalışmaya elverişli olan sektörler arasında yer aldığını; yine aynı şekilde sermaye yoğun sektörlerin (finans, sigortacılık, bilişim gibi) uzaktan çalışmaya en elverişli sektörler arasında yer aldığını buna karşın emek yoğun olan tarım, perakendecilik, sağlık sektörü gibi sektörlerin uzaktan çalışmaya elverişli olmadığını vurgulamışlardır.

Sektörlerin COVID-19 Krizinden etkilenen Üretim Miktarlarına bakıldığında: (ILO, 2020):

En Yüksek: Toptan ve perakende ticaret, İmalat, Emlak; idari ve destek hizmet faaliyetleri, konaklama ve yiyecek hizmetleri en yüksek

Orta: Sanat, Eğlence, dinlence, spor, ve diğer hizmetler, Ulaştırma, depolama ve haberleşme Orta Yüksek, İnşaat, Finans ve Sigorta Hizmetleri, Madencilik ve Taş Ocakçılığı

Düşük -Orta: Tarım, ormancılık ve balıkçılık

Düşük: İnsan Sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri, Eğitim, Kamu Yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik, Kamu hizmetleri (Elektrik, gaz vb. üretimi ve dağıtımı).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMAÇ VE KAPSAM

Yaşanan salgınları ele alan birçok çalışma, ortaya çıkan etmenlerin ve sosyo-ekonomik etkilerini ortaya koymaktadır. Salgın etkilerini açıklamak için “savunmasızlık” fikrinin ortaya çıkmasına kadar, hiçbiri toplumun insanların tehlikelerle farklı şekilde karşılaştığı koşulları nasıl yarattığı meselesi ile ilgilenmeyen bir dizi görüş sergilenmiştir. Hassasiyet kavramı ise, bir kişinin veya grubun özelliklerini ve doğal bir tehlike ile başa çıkma, direnme ve bu etkiden kurtulma kapasitelerini etkileyen durumlar olarak tanımlanıyor. Doğada ve toplumda bir kişinin hayatının, geçim kaynağının, mülkünün ve diğer varlıklarının münferit ve tanımlanabilir bir olay tarafından riske atılma derecesini belirleyen faktörlerin kombinasyonunu içerir. Bazı gruplar, farklı tehlikeler göz önüne alındığında, hasar görmeye daha yakındır. Etki varyasyonlarını açıklayan anahtar değişkenler arasında sınıf (servet farklılıklarını içerir) meslek, kast, etnik köken, cinsiyet, engellilik ve sağlık durumu, yaş ve göçmenlik durumu ve sosyal ağlar belirler (Blaike ve diğerleri, 1994: 11). Yaklaşım, salgın gibi felaketlerin, salgına fiziksel maruz kalma ile ekonomik sistemdeki yapısal sorunlardan kaynaklanan savunmasızlığı birleştirerek bazı bireyler üzerinde daha büyük bir etkiye yol açtığını da ileri sürüyor.

ILO’ya göre kadın, genç, göçmen ve yaşlı işçiler COVID-19 kaynaklı etkilerden en ağır darbeyi almış sektörlerde ve düşük vasıflılar arasında çoğunlukla aşırı temsil edilen gruplar olduğundan yaşanan ekonomik daralmada işlerini kaybetme riski ile karşı karşıya kalacağı kesimler olarak vurgulanıyor. Örneğin bu grupta yer alan gençler sadece iş bulmada değil, aynı zamanda öğretim ve eğitim noktasında da bir şok yaşamaktadır.

Yeterli ve kaliteli eğitime erişim eksikliği, kişinin mevcut ve gelecekteki yaşam fırsatlarını sınırlayan ana faktörlerden birisidir (Moore, 2005). Bu nedenle, kaliteli eğitim yoluyla insan sermayesine yatırım yapmak, nesiller arası yoksulluk döngülerini kırmak için önemli bir stratejidir (Pogge ve diğerleri, 2019). Uzaktan eğitimin hayata geçirildiği dönemde, uzaktan eğitim hizmetlerine erişmek için

gerekli fiziksel ve teknik koşullardan yoksun olan çocuklar, eğitim haklarından ve ihtiyaçlarından mahrum kalmıştır.

COVID-19 salgını sonucunda ekonomi küçölmekte ve küçölen ekonominin bir sonucu olarak işsizlik oranları artmıştır. COVID-19 sonrası işgücü piyasalarının mevcut durumunu belirlemek için TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), İŞKUR (Türkiye İş Kurumu), OECD ve Dünya Bankası gibi yerel ve küresel veri merkezlerinden elde edilen geleneksel ve geleneksel olmayan veriler kullanılmıştır. TÜİK verilerine göre işsizlik oranı salgının en yaygın olduğu Ağustos 2020'de %13, 2, Nisan ayında ise %12, 8 olarak gerçekleşmiştir. Araştırma, koronavirüs salgınının Türkiye'de ağustos sonu ve Nisan karşılaştırılması oranlarında bir işsizlik krizinin varolduğunu doğrulamıştır. Pandemi krizinin ortaya çıkışı ve seyri klasik krizlerden farklı olduğu için genişletici politikalar ya da daraltıcı politikalar ile krizi önlemek mümkün değildir. Pandemi kontrol altına alınmadan uygulanan politikalar sadece günü kurtarmaya yönelik politiklardır. Özellikle istihdam teşvikleri (kısa çalışma ödenekleri ve işten çıkarmalar gibi) ve kamuya personel alımları ile işsizliğin artması önlenmeye çalışılmaktadır. Nisan-Ağustos 2020 döneminde işsizlik 0, 4 puan artmıştır. COVID-19'un bir sonucu olarak, iş deneyimi az ve eğitim seviyesi düşük kişiler pandemiden daha fazla etkilenmektedir.

Bu durum, COVID-19'un ardından açık iş pozisyonlarında doğrudan bir azalmanın yaşandığı değişikliklerden de çıkarılabilir. Aynı zamanda, ekonomik faaliyet ve tüketici harcamalarındaki düşüşün bir sonucu olarak ekonomik daralmanın oldukça muhtemel olduğu görölmektedir ve bu durum esas olarak 'konaklama', 'perakende ve ticaret' ve 'tekstil sektörleri' için geçerlidir. İşgücüne katılım konusunda da COVID sonrası dönemde ekonomik durgunluğu teyit eden mutlak bir bozulma olduğu ileri sürülebilir. Bu süreçte, hizmet akdiyle çalışanlar, serbest meslek sahipleri ve memurlar da dahil olmak üzere toplam sigortalı sayısında negatif bir bozulma söz konusudur ki bu da insanların korona günlerinden bu yana işsiz ya da kayıtsız olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, işsizlik sigortasından yararlananlar "işten çıkarma yasakları" nedeniyle düşerken, kısa çalışma ödeneğinden yararlananlar önemli ölçüde artmıştır.

Ülkemizde, sınıfsal eşitsizliği ortaya koyan bir veri yok. Ancak işçi şehri olan Kocaeli, COVID-19'un en çok görüldüğü ilk 5 şehir arasında yer alıyor. DİSK-AR tarafından yapılan raporlamalarda da DİSK üyesi işçiler arasında COVID-19 vaka oranı, Türkiye'deki toplam vaka oranının 3, 2 katıdır. Bu araştırmalar COVID-19'un işçiler arasında genel nüfusa göre daha yüksek olduğunu ortaya koyuyor. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği (İSİG) meclisinin raporuna göre, işçi ölümleri içinde en sık sebep yüzde 47 ile COVID-19 olmuştur (Disk/Genel-İş, 2020).

3.1. Literatür Taraması

COVID-19 ve emek piyasası üzerine yapılan birçok çalışma, COVID-19'un yarattığı istihdam kayıplarına ve emek piyasasındaki çalışma saatlerine yoğunlaşmaktadır.

Adams-Prassl (2020'a), ABD, Birleşik Krallık ve Almanya'yı kapsayan karşılaştırmalı bir analizde, En Küçük Kareler Yöntemi'ni kullanarak COVID-19'un emek piyasası üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırma, bu etkinin ülkeler arasında eşitsiz olduğunu ve var olan eşitsizlikleri daha da derinleştirdiğini ortaya koymuştur. Özellikle daha düşük eğitim seviyesine sahip bireylerin ve kadınların bu süreçten daha fazla etkilendiği tespit edilmiştir. Çalışmada Mart ve Nisan aylarında yapılan bir anketle 20.910 katılımcıdan elde edilen veriler kullanılmıştır.

Betcherman ve diğerleri (2020), Yunanistan'ın iş piyasasının COVID-19 ve karantina sürecinden nasıl etkilendiğini incelemiştir. Araştırmacılar, idari veriler, anket verileri ve iş ilanı web siteleri gibi çeşitli kaynaklardan yararlanmıştır. Yunanistan'daki ilk aylarda (Mart, Nisan, Mayıs), diğer OECD ülkelerinde olduğu gibi istihdamda büyük bir düşüş gözlemlenmemiştir. Bunun nedeni olarak, hükümetin uygulamaya koyduğu maaş sübvansiyonları ve regülasyonlar gösterilmiştir. Araştırma, OECD ülkelerindeki iş gücü piyasası üzerindeki politika seçimlerinin etkilerini de incelemiştir. Bu çalışmada, araştırmacılar, COVID-19 dönemi öncesi ve sonrasındaki gelişmeleri devletin aldığı tedbirler çerçevesinde değerlendirirken, farkların farkı (Difference-in-Differences) modelinden yararlanmışlardır. Deneysel grup olarak COVID-19 sürecine ait veriler kullanılmış ve aynı zamanda COVID-19 öncesi dönem denetim grubu olarak incelenmiştir.

Hoehn-Velasco ve diğerlerinin (2021), Meksika üzerine yaptıkları çalışmada, koronavirüs pandemisi ve karantina uygulamalarının kayıtlı iş gücü üzerindeki etkisini farkların farkı (Difference-in-Differences) modeli kullanarak analiz etmişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre, pandeminin ilk dokuz ayında Meksika iş gücü piyasasında %5, 4 oranında bir daralma gözlemlenmiştir. Pandemi sürecinden en fazla etkilenen gruplar, genç çalışanlar, yaşlı çalışanlar ve düşük gelir grubunda yer alanlar olmuştur. Bununla birlikte, 250’den fazla işçi çalıştıran büyük firmalar pandemi döneminde en hızlı toparlanan işletmeler arasında yer almıştır. Çalışmada veri değerlendirmesi yapılırken, pandemi öncesi dönem olarak şubat ayı esas alınmış ve devletin “evden çalışma” politikasının yürürlüğe girdiği 23 Mart 2020 tarihi, karantina sürecinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Mayıs ayı itibarıyla karantina sürecinin sona erdiği kabul edilerek, pandemi dönemi ile karşılaştırmalar yapılmıştır.

Gupta ve diğerlerinin (2021) Amerika Birleşik Devletleri üzerine yaptıkları çalışmada, sosyal mesafe tedbirlerinin iş gücü piyasası üzerindeki kısa vadeli etkileri analiz edilmiştir. Eyalet bazında yapılan ölçümler ve elde edilen bulgular, en olumsuz etkilenen grupların “temel olmayan” sektörlerde çalışanlar, yükseköğrenim diploması olmayanlar ve kariyerinin başlangıcındaki bireyler olduğunu göstermektedir. Ayrıca, araştırmacılar sosyal mesafe politikasının çalışma saatleri ve gelirler üzerinde belirgin bir değişikliğe yol açmadığı sonucuna varmışlardır. İş gücü piyasasındaki mobilitayı ölçmek amacıyla, araştırma ekibi bu çalışmada daha önce iş gücü analizlerinde kullanılmamış olan “Google Mobility” verilerini kullanmıştır.

Juranek ve diğerleri (2020), COVID-19 kapsamında alınan non-parametrik tedbirlerin emek piyasası üzerindeki etkilerini Kuzey Avrupa örneklerinde (İsveç, Danimarka, Finlandiya ve Norveç) incelemişlerdir. Analizlerinde, İsveç’in diğer ülkelere göre daha esnek önlemler uyguladığına dikkat çekerek kıyaslamalar yapmışlardır. Araştırma sonuçları, pandeminin her bir ülke için emek piyasasında ciddi olumsuz etkiler yarattığını ancak İsveç’in bu süreçte diğer ülkelere kıyasla daha olumlu bir tablo sergilediğini göstermektedir.

Dang ve Nguyen (2020), Vietnam’da uygulanan kısıtlamaların iş gücü hareketliliği üzerindeki etkilerini fark içinde fark (Difference-in-Differences) metodunu kullanarak incelemişlerdir. Araştırma bulguları, koronavirüs salgınının

işsizlik oranlarını artırdığını, geçici işten ayrılmaları çoğalttığını ve iş kalitesini düşürdüğünü ortaya koymuştur. İşin niteliği açısından değerlendirilen veri, istihdam edilen ücretli iş gücünün oranı şeklinde ifade edilmiş ve bu oran %1,3 azalmıştır. Ayrıca, pandemi sürecinin çalışanların çalışma saatleri, aylık gelir ve ücretlerini olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın dikkat çekici bulgularından biri, ilkokuldan daha az eğitim almış bireylerin, yüksek eğitim seviyesine sahip olanlara göre pandemiden daha az etkilendiği ve eğitim seviyesi düşük bireylerin tarım sektöründe yoğun olarak istihdam edildiği, dolayısıyla pandemiden daha az zarar gören sektörler arasında tarımın vurgulanmasıdır.

Coibion ve diğerleri (2020) tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştirilen bir analiz, 8 Nisan itibarıyla kaybedilen istihdam sayısının 20 milyona ulaştığını göstermektedir. Bu sayı, Büyük Durgunluk döneminde kaybedilen istihdam miktarından oldukça yüksektir. Ancak, bu kaybın işsizlik verilerine yansımalarının beklenenden daha düşük bir artışla gerçekleştiği görülmüştür. Araştırmacılar, bunun nedenini işini kaybeden birçok bireyin tekrar iş aramaktan vazgeçmesine bağlamaktadır. Ayrıca, iş gücüne katılım oranlarındaki düşüş, geçmiş deneyimlere kıyasla oldukça belirgin bir şekilde artmıştır. İki ayrı araştırma yürütmüş olan ekip, COVID-19 krizinin emeklilik dalgasının planlanandan daha erken başlamasına neden olduğunu ifade etmektedir. Geline nokta, iş gücüne katılım oranındaki azalışın, yaşlı bireylerin COVID-19'a karşı daha fazla duyarlılık göstermeleri nedeniyle işlerini bırakmalarının veya iş aramaktan kaçınmalarının bir sonucu olabileceği vurgulanmıştır.

Beland ve diğerleri (2023), COVID-19 salgınının Amerika Birleşik Devletleri'ndeki işsizlik oranında artışa, çalışma saatlerinde azalmaya ve işgücüne katılım oranında düşüşe yol açtığını tespit etmişlerdir. Araştırmada ele alınan parametreler arasında salgının ücretler üzerinde önemli bir etki yaratmadığı sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, koronavirüs salgınının emek piyasasındaki mevcut eşitsizlikleri derinleştirdiği belirlenmiştir. Özellikle erkekler, daha genç çalışanlar, Hispanikler ve daha az eğitilmiş bireylerin işgücü piyasasında daha fazla etkilendiği görülmüştür. Uzaktan çalışma olanaklarına sahip mesleklerin, COVID-19'dan daha az etkilendiği; buna karşılık uzaktan çalışma imkânı bulunmayan mesleklerdeki

Çalışanların ise salgından beklenildiği gibi daha fazla etkilendikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Forsythe ve diğerleri (2020), ABD’de COVID-19’un iş gücü talebi üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Araştırma, sektörel bazda ekonomik etkileri incelemiştir. Perakende sektörü daha az etkilenirken, eğence, konaklama ve zorunlu olmayan perakende sektörleri en büyük çöküşü yaşamıştır. Bu krizin yalnızca evden çalışma uygulamalarıyla ilgili olmadığı ve ekonomik toparlanmanın salgının sona ermesiyle hemen gerçekleşmeyeceği vurgulanmıştır.

Koyuncu ve Mecik (2020), Türkiye’deki sektörel etkileri inceleyen bir çalışma yapmışlardır. Sanayi retim endeksi, imalat sanayi kapasite kullanım oranı, inşaat sektörü maliyet endeksi, perakende ticaret ve hizmetler sektörü, istihdam oranı ve dış ticaret verileri kullanılarak VAR analizi yapılmıştır. Sonuçlar, sanayi, perakende ticaret ve hizmetler ile imalat sektörlerinin en hızlı tepki veren sektörler olduğunu göstermiştir. İnşaat sektörü ise geç tepki veren sektörlerden biridir.

Aum ve diğerleri (2020), Kore’de uygulanan tetkik ve kontrol sisteminin kapsamını inceleyerek, bu sistemin diğer ülkelerdeki uygulamalara kıyasla önemli farklılıklar gösterdiğini belirtmişlerdir. Araştırmalarında enfeksiyon oranlarındaki artışın istihdam üzerindeki etkilerine odaklanmışlardır. Elde ettikleri bulgular, enfeksiyondaki binde bir artışın yerel istihdamda %2 ile %3 arasında bir azalmaya yol açtığını göstermektedir. Bu istihdam kayıplarının, karantina uygulanmadığı durumlarda bile, küçük ölçekli işletmelerin eleman alımlarını azaltmasından kaynaklandığı sonucuna varmışlardır. Araştırma ekibi, iktisadi açıdan zayıf, eğitim düzeyi daha düşük, daha geç, daha az ücret alan ve geçici sözleşmeli çalışanların bu durumdan daha fazla etkilendiğini de ortaya koymuştur. Ayrıca, benzer bulguların Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık için de geçerli olduğu vurgulanmış ve virüs bulaşma oranlarının azalması durumunda, bu ülkelerde uygulanan kısıtlamaların kaldırılmasının istihdamda belirgin bir iyileşmeye yol açmayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Çeşitli araştırmalar, COVID-19 virüsünün çalışanlar üzerindeki etkilerinin toplumsal cinsiyet ve mesleki durumlarına göre farklılaştığını incelemiştir. Bu konudaki bazı çalışmalar şunlardır:

- Alon ve diğerleri (2020), COVID-19 pandemisinin, kadınların yoğun olarak istihdam edildiği sektörlerde önemli etkiler yarattığını belirtmiştir. Sosyal mesafe önlemlerinin getirdiği kısıtlamalar, bu durumun kadınları erkeklere oranla daha fazla etkilediğini göstermektedir.
- Yassenov (2020) ise, düşük ücretli çalışanların evden çalışma olasılığının, yüksek ücretli çalışanlara göre yaklaşık üç kat daha az olduğunu saptamıştır. Ayrıca, düşük eğitim düzeyine sahip bireyler, gençler ve azınlık gruplarının evden çalışma imkânı olmayan işlerde yoğunlaştığına dikkat çekilmiştir.
- Alstadsaeter ve diğerleri (2020), Norveç'te COVID-19 sürecinin yarattığı geçici ve kalıcı işten çıkarmaları ile bu grupların sosyo-ekonomik özelliklerini incelemiştir. Araştırmaya göre, işten çıkarmaların %90'ı geçici nitelikte olup, bunların kriz sürecine bağlı olarak değişiklik gösterebileceği ifade edilmiştir. Ayrıca, krizden en çok etkilenenlerin mali açıdan savunmasız olan bireyler ve daha küçük çocukları bulunan ebeveynler olduğu tespit edilmiştir.
- Cortes ve Forsythe (2020) tarafından gerçekleştirilen araştırma, COVID-19 pandemisinin eşitsizlikleri artırarak, istihdam kaybının düşük maaşlı meslekler ve daha az ücretli sektörlerde yoğunlaştığını ortaya koymuştur. Araştırmada, işsiz kalanların çoğunluğunu İspanyol kökenli gençler, düşük eğitim seviyesine sahip bireyler ve dezavantajlı konumda olan kadınların oluşturduğu tespit edilmiştir.

Cortes ve Forsythe'nin çalışmasının bir diğer önemli bulgusu, dezavantajlı grupların, benzer pozisyonlarda bulunan diğer bireylere göre daha yüksek oranda iş kaybı yaşadığıdır. Ayrıca, araştırma, tarım ve hayvancılık sektörleri dışındaki düşük gelirli alanlarda önemli ölçüde daralma ve iş kaybı yaşandığını vurgulamıştır. Buna karşın, kazanç getirisi daha yüksek olan işlerde istihdam kaybı minimal seviyelerde

kalmış, bilgisayarla ilişkili mesleklerde ise pandemi döneminde az da olsa bir artış gözlemlenmiştir.

Krizin iş gücü piyasasında yarattığı en önemli değişikliklerden biri, evden çalışma biçiminin yaygınlaşmasıdır. Bu konuyla ilgili birçok araştırma bulunmaktadır.

Dingel ve Neiman (2020) ise COVID-19'un iş gücü üzerindeki etkilerine farklı bir bakış açısı getirmiştir. Araştırmalarında, çalışanların seyahat edememelerinin iş gücü piyasasında yarattığı zorluklara dikkat çekmişlerdir. Salgın nedeniyle işlerin evden yapılmasının zorlukları üzerinde durmuş ve sosyal sigorta ödemelerinin doğru alanlarda yapılması gerektiği ve evden çalışamayan sektörlerin belirlenmesi gerekliliğini vurgulamışlardır. Evde yapılan işler ile işyerinde yapılan işler arasındaki farklar, bu çalışma biçimlerinin verimlilik üzerindeki etkisini anlamada önemli bir faktör olmuştur. Bu bağlamda, evde yapılacak işlerin iş gücü dinamikleri üzerinde olumlu bir etki yaratabileceği belirtilmiştir.

Gottlieb, Grobovsek ve Poschke (2020) ise evden çalışma fırsatlarını, ülke gelir seviyelerine göre değerlendirmiştir. Bu çalışmada, düşük gelirli ülkelerdeki şehirlerde evden çalışma oranının %20 olduğu, zengin ülkelerde ise bu oranın %40'a çıktığı tespit edilmiştir. Yoksul ülkelerde, kendi hesabına çalışan bireylerin oranının yüksek olmasının ve bu kişilerin evden çalışma imkanlarının sınırlı olmasının bu duruma etki ettiği vurgulanmıştır. Ayrıca, düşük gelirli ülkelerde yüksek tarım istihdamının evden çalışma zorluklarını artırdığına da dikkat çekilmektedir.

Barrero ve diğerleri (2021) tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştirilen bir çalışmada, COVID-19'un firma düzeyinde İş Belirsizliği Anketi verileri kullanılarak sürekli bir yeniden tahsis şokuna neden olup olmadığı incelenmiştir. Araştırma, COVID-19'un evden çalışma kapasitesinin yüksek olduğu endüstrilerde büyüme eğilimini artırdığını göstermektedir.

Kahn (2022), COVID-19'un iş gücü piyasasında yarattığı eşitsizlikleri inceleyerek, uzaktan çalışma imkânı bulamayan grupların daha fazla olumsuz etkilendiğini belirtmiştir. Yazar, bu çalışma türlerinin iş gücü piyasasında

eşitsizlikleri derinleştirdiğine dikkat çekmiş ve ekonomik şokların iş gücü katılımı üzerindeki uzun vadeli etkilerini tartışmıştır.

Aytun ve Özgüzel'in çalışması ise Türkiye'de evden çalışma oranının %24 olduğunu ortaya koymuştur. Araştırma, COVID-19'un iş piyasasını dönüştürerek daha fazla evden istihdam oluşturacağını ve evde çalışanların gelirlerinde görece bir artış yaşanacağını belirtmektedir. Bununla birlikte, bu durumun toplumda mevcut olan olumsuzlukları daha da derinleştirebileceği ifade edilmektedir. Çalışma, uzaktan göçmen işçi kavramını ve bunun iş gücü piyasasındaki potansiyel olumlu etkilerini de ele almaktadır. Uzaktan çalışmanın, iş gücü piyasasındaki mobilite kısıtlarını ortadan kaldırmasına katkı sağlayacağına da dikkat çekilmektedir.

Kara (2020), salgının küresel çapta işgücü piyasalarını etkilediğini ve evden çalışma uygulamalarının arttığını gözlemlemiştir. Ayrıca, devletlerin, pandemi nedeniyle ortaya çıkan kriz durumunun ekonomik ve işgücü piyasası üzerindeki olumsuz etkilerini hafifletmek amacıyla farklı tedbirler aldığını belirtmiştir. Kara, bu tedbirlerin yedi ana aşamada toplandığını, bunların arasında işsizlik yardımları, yeni çalışma düzenlerinin oluşturulması, kayıt dışı çalışanlar ve kendi hesabına çalışanlar için verilen destekler, ücret sübvansiyonları, işten çıkarma sınırlamaları, hastalık izni sübvansiyonları ve mesleki eğitim desteklerinin bulunduğunu ifade etmiştir. Bu çeşitlendirilmiş politikaların, iş gücü piyasasında dengeyi sağlamaya yönelik önemli adımlar olduğunu vurgulamıştır.

Blau, Koebe ve Meyerhofer (2020) tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştirilen bir çalışmada, kritik işlerde istihdam edilen bireylerin genellikle dezavantajlı gruplardan, özellikle İspanyollar ve mültecilerden oluştuğu belirlenmiştir. Bu grupların daha düşük eğitim düzeyine sahip, daha az gelir elde eden ve ağırlıklı olarak erkeklerden oluştuğu vurgulanmaktadır. Araştırmada, ana işlerde çalışanlar ile öncü işçiler arasında bir ayrım yapılmış ve bu grupların toplam iş gücünün %42'sini, ana iş gücünün ise %60'ını oluşturduğu ortaya konulmuştur. Kadınların öncü pozisyonlardaki temsili %39 olarak hesaplanmış ve ön planda çalışanların ortalama saat ücretinin 21.85 \$ olduğu, bu durumun hem tüm çalışanların hem de temel çalışanların ortalama ücretinin altında kaldığı tespit edilmiştir.

Montenova ve diğerleri (2020) ise yaptıkları araştırmada dört ayrı inceleme gerçekleştirmiştir. Güncel Nüfus Anketi (CPS) verileriyle yaptıkları analiz, işsizlik oranlarının kadınlar, Hispanikler ve genç işçiler arasında daha fazla arttığını ortaya koymuştur. O*NET verilerini kullanarak sektör ve mesleklere göre yaptıkları değerlendirme sonucunda, evden çalışmaya imkân tanıyan mesleklerde iş kayıplarının daha az olduğu belirlenmiştir. Araştırmacılar, başka bir analizlerinde ise ölüm oranlarını toplumsal cinsiyet ve yaş gruplarına göre incelemiş ve bu oranların istihdam üzerindeki etkilerini değerlendirmişlerdir.

Salgının yol açtığı ekonomik etkiler, mevcut eşitsizliklerin daha da derinleşmesine sebep olmuştur. Dünya genelinde sosyo-ekonomik ve etnik köken farklılıklarıyla yaşanan eşitsizlikler, daha önce var olan ancak bu kadar belirgin şekilde gözlemlenmeyen evden çalışanlar ile çalışamayanlar arasındaki farkları daha da belirginleştirmiştir. Burada önemli olan, evden çalışma imkânı bulunmayan ve daha savunmasız bir konumda olan işçilerin durumu ile birlikte, evde gerçekleştirilebilecek işlerin ve bu işlerin yapılma biçimlerinin nasıl değiştiğidir.

Araştırmalar, COVID-19 krizinin kadın çalışanlar üzerindeki etkisinin erkeklerden daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Alon ve diğerleri (2020), Yassenov (2020) ile Adams-Prassl ve diğerleri (2020), bu durumun temel nedenini kadınların en çok etkilenen sektörlerde yoğunlaşmış olmaları olarak açıklamışlardır.

Koca (2020), salgınlar, ekonomik krizler ve şoklar karşısında işgücü piyasasını korumaya yönelik önlemlerin önemine dikkat çekmiştir. Bu tür dönemlerde, özellikle kadınlar ve gençlerin işgücü piyasasında daha fazla olumsuz etkilenme riski taşıdığını ifade etmiştir. Koca, işverenlerin “son işe giren ilk çıkar” yaklaşımını benimseyerek gençleri işten çıkarmalarını, bu grubun kriz dönemlerinde daha kırılgan hale geldiğini belirtmiştir. Salgın süreci, gençlerin iş gücüne katılımını sınırlamış ve kadınların istihdamına yönelik olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Meekes ve diğerleri (2020), COVID-19'un işgücü arzında bir daralmaya yol açtığını gösteren araştırmalarında, kadınların ev içi iş yükü ve çocuk bakımındaki artıştan, okul kapatma gibi parametrik olmayan tedbirlerden daha fazla etkilendiğini ortaya koymuştur.

Ayrıca, COVID-19'un farklı etnik gruplar arasında eşit şekilde dağılmadığını gösteren diğer çalışmalar da mevcuttur. Fairlie ve diğerleri (2020), Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik gerçekleştirdikleri araştırmada, Latin grupların pandemiden orantısız bir şekilde etkilendiğini, bunun da büyük ölçüde çalıştıkları sektörlerle bağlantılı olduğunu vurgulamışlardır. Araştırma, bu grupların çoğunlukla elzem olmayan sektörlerde istihdam edildiğini ortaya koymuştur.

Mevcut literatürde, COVID-19 ve emek piyasası üzerine yapılan bazı çalışmalar COVID-19'un yarattığı istihdam kayıplarına ve emek piyasasındaki çalışma saatlerine yoğunlaşmaktadır (Betcherman ve diğerleri,2020; Hoehn-Velasco ve diğerleri,2021; Gupta ve diğerleri, 2021; Coibion ve diğerleri,2020). Diğer bazı çalışmalar ise çalışanlar üzerindeki etkilerini cinsiyet ve mesleki duruma göre analiz etmektedir (Alon ve diğerleri 2020; Yassenov 2020; Alstadsaeter ve diğerleri 2020; Cortes vve Forsythe 2020). Evden çalışabilenler ve çalışamayanlar ayrımının ve etkilerinin ortaya konulduğu çalışmalarda (Dingel ve Neiman,2020; Gottlieb ve diğerleri,2020; Aytun ve Özgüzel,2020) ise evden çalışabilenlerin yoğunlaştığı sektörleri ve evden çalışabilme fırsatının etkileri ortaya konmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye işgücü piyasası bağlamında COVID-19 pandemisinin etkilerini değerlendirme amacıyla işsizlik oranlarındaki değişim analiz edilmiştir. Bu çerçevede, COVID-19 pandemisinin öncesi ve sonrası dönemlerini kapsayan karşılaştırılmalı bir analiz gerçekleştirilmiş; işsizlik oranlarındaki değişim ARMA (Oto regresif Hareketli Ortalamalar Modeli) yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Bu çalışma, literatüre önemli bir katkı sunmaktadır; zira yalnızca COVID-19 süreciyle sınırlı kalmayıp, pandemisinin sonrasını da kapsayan bir analiz sunarak, işsizlik oranlarındaki farklılaşmaları incelemektedir. Böylece çalışma, mevcut araştırmaların çoğunlukla pandemi dönemiyle sınırlı kaldığı literatürde, pandemi sonrası dönemi de kapsayarak bu alandaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

3.2. ARMA Modeli

Zaman serisi analizine temel teşkil eden Oto regresif Hareketli Ortalamalar Modeli (ARMA), oto regresif (AR) ve hareketli ortalama (MA) olmak üzere iki bileşenden meydana gelmektedir. Oto regresif süreçlerin genel hâli olan p . dereceden

otoregresif süreç, bir başka ifadeyle AR (p) süreci aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Hamilton, 1994: 56).

$$r_t = \phi_0 + \phi_1 r_{t-1} + \phi_2 r_{t-2} + \phi_3 r_{t-3} + \dots + \phi_p r_{t-p} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Yukarıdaki (1) numaralı eşitlikte p değeri AR sürecinin gecikme uzunluğunu ifade göstermektedir. Yule (1927) tarafından geliştirilen otoregresif modelde sadece tek bir değişken bulunmaktadır. Söz konusu değişkenin cari dönem değeri, geçmiş dönem değerleri ile şokları gösteren saf hata teriminin doğrusal bir fonksiyonu olarak kurgulanmaktadır (Brooks, 2008: 215-216). Modelde şokları gösteren (ε_t) , hata terimi olarak da ifade edilmekte ve ortalaması sıfır, varyansı sabit, bağımsız ve normal dağılan saf hata sürecine sahip bir seri olarak ele alınmaktadır. Zayıf durağan r_t serisi için AR (p) modelinin ortalaması aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır (Tsay, 2010: 46).

$$E(r_t) = \mu = \frac{\phi_0}{1 - \phi_1 - \phi_2 - \dots - \phi_p} \quad (2)$$

Zayıf durağanlık, stokastik sürecin birinci ve ikinci momentinin zamandan bağımsız olmasını gerektirmektedir. Zaman serisi verisinin ortalaması ile varyansı zaman içinde sabit ve serinin iki değeri arasındaki otokovaryans, ortak varyansın hesaplandığı zamana değil, iki zaman arasındaki uzaklığa bağlıysa söz konusu zaman serisi zayıf durağan olarak ifade edilmektedir (Enders, 2010: 54). AR (p) modelinin durağan olması için $\phi_1 + \phi_2 + \phi_3 + \dots + \phi_p < 1$ sınırlamasının gerçekleşmesi gerekmektedir. AR (p) sürecinin otokovaryans fonksiyonu ise aşağıdaki gibidir.

$$\gamma_l = \phi_1 \gamma_{l-1} + \phi_2 \gamma_{l-2} + \phi_3 \gamma_{l-3} + \dots + \phi_p \gamma_{l-p} \quad (3)$$

AR (p) sürecinin varyansı ise aşağıdaki tanımlanmaktadır.

$$\gamma_0 = \phi_1 \gamma_1 + \phi_2 \gamma_2 + \phi_3 \gamma_3 + \dots + \phi_p \gamma_p + \sigma^2 \quad (4)$$

(3) numaralı denklemde ifade edilen otokovaryans fonksiyonu, (4) numaralı denklemde gösterilen varyans değerine bölüldüğünde AR (p) sürecinin otokorelasyon fonksiyonuna ulaşılmaktadır. Bu bağlamda otokorelasyon fonksiyonu aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

$$\rho_l = \phi_1 \rho_{l-1} + \phi_2 \rho_{l-2} + \phi_3 \rho_{l-3} + \dots + \phi_p \rho_{l-p} \quad (5)$$

AR (p) süreci için uygulamada modelin derecesi (p) bilinmemektedir. Ancak modelin başarısı, gecikme uzunluğunun (p) doğru bir biçimde belirlenmesine bağlıdır. Gecikme uzunluğunun belirlenebilmesi için kısmi otokorelasyon fonksiyonu veya bilgi kriterlerinden faydalanılmaktadır. Kısmi otokorelasyonlar, iki gözlem değeri arasındaki ilişkiyi söz konusu iki gözlem arasındaki gecikmelerin etkisinden arındırarak hesaplamaktadır. AR (p) sürecinin p'den büyük gecikmeler için kısmi otokorelasyon katsayıları sıfıra eşittir. Bu durumdan AR (p) modelinin gecikme derecesinin tespit edilmesine faydalanılmaktadır. Bir başka ifadeyle durağan bir AR (p) sürecinin örnek otokorelasyon fonksiyonu, p. gecikmede kesilmektedir (Çil, 2018: 212). Gecikme uzunluğunun tespitinde yararlanılan diğer bir yöntem ise bilgi kriterleri olarak ifade edilmektedir. Bilgi kriterlerinin en yaygın kullanılanları; Akaike (1973), Schwarz-Bayesian (1978) ve Hannan-Quinn (1979) bilgi kriterleridir. Bilgi kriterleri, kalıntı kareleri toplamı ve ilave edilen her parametrenin neden olduğu serbestlik derecesi kaybı için modele uygulanan ceza bileşeni olmak üzere iki bileşenden oluşmaktadır. Bu çerçevede modele eklenen her gecikme, kalıntı kareleri değerini düşürmekte ceza terimi değerini yükseltmektedir (Brooks, 2008: 257). Gecikme uzunluğunun tespit edilmesinden sonra modelin tahmin edilmesi aşamasına geçilmektedir. Otoregresif modellerin tahmininde genel olarak En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) uygulanmaktadır.

Otoregresif süreçlerin durağanlığı, parametrelere getirilen kısıtlamalara bağlı olmakla birlikte hareketli ortalama süreçlerinin hepsi durağandır (Çil, 2018: 221). MA (q) süreci aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır (Hamilton, 1994: 64).

$$r_t = \emptyset_0 + \theta_1 \varepsilon_{t-1} + \theta_2 \varepsilon_{t-2} + \theta_3 \varepsilon_{t-3} + \dots + \theta_q \varepsilon_{t-q} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Yukarıdaki (6) numaralı eşitlikte $\emptyset_0$ ve θ_1 , modelin parametreleri, ε_t ise saf hata süreci olarak kurgulanmaktadır. r_t, ε_t 'nin ağırlıklı ortalamasını göstermekte, ağırlıklı ortalama zaman içinde değiştiği için süreç hareketli ortalamalar olarak ifade edilmektedir (Agung, 2009: 504). Bu bağlamda r_t 'nin cari dönemdeki değeri hem cari dönemdeki şoka hem de önceki dönemdeki şoklara bağlı olmaktadır. Hareketli ortalama sürecinin istatistiksel özellikleri aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Sevütekin ve Çınar, 2017: 171).

$$E(r_t) = \phi_0 = \mu \quad (7)$$

Yukarıdaki (7) numaralı denklemden görüldüğü gibi MA (q) sürecinin ortalaması, sabit parametreye eşittir. Hareketli ortalama sürecinin varyansı ise aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$\gamma_0 = (1 + \theta_1^2 + \theta_2^2 + \theta_3^2 + \dots + \theta_q^2)\sigma_\varepsilon^2 \quad (8)$$

MA (q) modeline ilişkin kovaryans fonksiyonu ise aşağıdaki gibidir.

$$\gamma_k = \begin{cases} (\theta_k + \theta_{k+1}\theta_1 + \theta_{k+2}\theta_2 + \theta_{k+3}\theta_3 + \dots + \theta_q\theta_{q-k})\sigma_\varepsilon^2 & k = 1, 2, 3, \dots, q \\ 0 & k > q \end{cases} \quad (9)$$

MA (q) sürecine ilişkin otokorelasyon fonksiyonuna ise aşağıdaki gibi ulaşmak mümkündür.

$$\rho_k = \begin{cases} \frac{\theta_k + \theta_{k+1}\theta_1 + \theta_{k+2}\theta_2 + \theta_{k+3}\theta_3 + \dots + \theta_q\theta_{q-k}}{1 + \theta_1^2 + \theta_2^2 + \theta_3^2 + \dots + \theta_q^2} & k = 1, 2, 3, \dots, q \\ 0 & k > p \end{cases} \quad (10)$$

Yukarıdaki (10) numaralı denklemde otokorelasyon fonksiyonu q gecikmeden sonra kesilmektedir. MA (q) modelinde gecikme uzunluğunun tespitinde örneklem otokorelasyon fonksiyonu kullanılmaktadır. MA (q) modellerin tahmini ise AR (p) modellerinden farklı olarak EKK yöntemi yerine Koşullu En Çok Benzerlik Yöntemi uygulanmaktadır (Çil, 2018: 236).

Zaman serisinin yapısının tespit edilebilmesi için AR ve MA modelinin kullanıldığı durumlarda çok sayıda parametre gerekli olmaktadır. Bu duruma çözüm olarak Otoregresif Hareketli Ortalamalar Modeli (ARMA) önerilmektedir (Tsay, 2010: 64). Hem otoregresif hem de hareketli ortalamalar terimlerini içeren bu süreç ARMA (p, q) olarak tanımlanmakta ve aşağıdaki gibi kurgulanmaktadır (Nolte ve Voev, 2007: 22).

$$r_t = \phi_0 + \phi_1 r_{t-1} + \phi_2 r_{t-2} + \dots + \phi_p r_{t-p} + \varepsilon_t + \theta_1 \varepsilon_{t-1} + \theta_2 \varepsilon_{t-2} + \dots + \theta_q \varepsilon_{t-q} \quad (11)$$

Yukarıdaki (11) numaralı eşitlikte ε_t hata terimini göstermektedir, p ve q ise negatif olmayan tam sayılardır. ARMA modelinin karakteristik denkleminin hesaplanan köklerinden bir veya birden fazlasının mutlak değeri 1'e eşitse, bu model Otoregresif Bütünleşik Hareketli Ortalamalar Modeli (ARIMA) olarak

tanımlanmakta ve ARIMA (p, d, q) olarak ifade edilmektedir. Burada d, 1'e eşit birim köklerin sayısını göstermektedir. ARIMA (1, 1, 1) modeli aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

$$\Delta^d r_t = \phi_0 + \phi_1 \Delta^d r_{t-1} + \varepsilon_t + \theta_1 \varepsilon_{t-1} \quad (12)$$

Yukarıdaki (12) numaralı eşitlikte d, 1'e eşittir. Bu çerçevede r_t serisinin bir kez farkı alınarak durağan hale getirilmesi mümkündür.

Analize başlamadan önce işsizlik değişkeninin durağanlık durumunun belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu çerçevede ADF birim kök testi uygulanmış ve test sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur.

3.3. Veri Seti

3.3.1. Veri Setinin Oluşturulması ve Metodoloji

Bu çalışmada, Türkiye'de işsizlik oranının dinamiklerini analiz etmek için 1923-2024 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından temin edilmiştir. Çalışmada kullanılan ekonometrik analizler, E-views 12 paket programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Analiz öncesinde serinin durağanlık özellikleri incelenmiş ve ardından uygun bir zaman serisi modeli belirlenerek tahmin yapılmıştır. Bu kapsamda sırasıyla Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri uygulanmış, serinin durağanlığı sağlandıktan sonra bilgi kriterlerine dayanarak ARMA (2,0) modeli tercih edilmiştir. Modelin geçerliliği çeşitli tanısa testler ile değerlendirilmiş, ardından 2020-2024 dönemi için tahmin değerleri hesaplanmıştır.

3.3.2. Birim Kök Testi Sonuçları

Analize başlamadan önce işsizlik değişkeninin durağanlık durumunun belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu çerçevede ADF birim kök testi uygulanmış ve test sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur

Tablo 3.1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Test Türü	ADF (Augmented Dickey-Fuller) Testi
Değişken	İşsizlik
Sabit ve Trend	Var
Gecikme Uzunluğu	1 (SIC'ye göre otomatik belirlenmiş, maksimum gecikme: 12)
Test İstatistiği (ADF)	-3.9721
p-değeri	0.0126
Kritik Değer (1%)	-4.0524
Kritik Değer (5%)	-3.4554
Kritik Değer (10%)	-3.1534
Durağanlık	%5 düzeyinde durağan (H_0 reddedildi)

Tablo 3.1'de görüldüğü gibi hesaplanan test istatistiği (-3.9721) %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerden (-3.4554) küçüktür. Birim kök temel hipotezi reddedilerek serinin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca PP testiyle durağanlık durumu incelenmiş ve test sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 3.2: PP Birim Kök Testi Sonuçları

Test Türü	PP (Phillips-Perron) Testi
Değişken	İŞSİZLİK
Sabit ve Trend	Var
Bandwidth	3 (Newey-West, Bartlett Kernel)
Test İstatistiği (PP)	-4.4037
p-değeri	0.0034
Kritik Değer (1%)	-4.0515
Kritik Değer (5%)	-3.4549
Kritik Değer (10%)	-3.1532
Durağanlık	%5 düzeyinde durağan (H_0 reddedildi)

Tablo 3.2'de görüldüğü gibi PP birim kök testi sonuçları ADF birim kök testi sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Hesaplanan test istatistiğinin (-4.4037), kritik değerlerden küçük olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle PP birim kök testine göre de birim kök temel hipotezi reddedilerek serinin durağan süreç izlediği tespit edilmiştir.

3.3.3. Modelin Sonuçları

Serinin durağan olması üzerine ARMA modeli kurularak en uygun yapı bilgi kriterleri doğrultusunda belirlenmiştir. Uygulanan analiz sonucunda ARMA (2,0)

modelinin en uygun yapı olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu model Tablo 3'te gösterilmiştir.

Aşağıdaki tabloda, bağımlı değişkenin işsizlik olduğu ARMA (2,0) modeline ait tahmin sonuçları yer almaktadır. Modelin katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Özellikle AR (1) terimi 1.47 önemli bir pozitif ilişkiyi ortaya koyarken AR (2) terimi negatif ve anlamlıdır.

Tablo 3.3: Arma Modeli Sonucu

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık (Prob.)
C	8.094816	2.945701	2.748010	0.0072
AR(1)	1.147748	0.066722	17.20192	0.0000
AR(2)	-0.181268	0.073321	-2.472255	0.0152
SIGMAQ	0.766184	0.075007	10.21486	0.0000

Tablo 3.3'te görüldüğü gibi her iki otoregresif parametre de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu bağlamda ARMA (2,0) modeli ile analize devam edilmiştir. Kurulan model kullanılarak 2020 yılı ve sonrası dönem tahmin edilmiştir. Model tahmin sonuçları Tablo 3.4'te sunulmuştur.

Tablo 3.4: ARMA (2,0) Model Tahmin Sonuçları

YIL	TAHMİN EDİLEN DEĞER
2020	13.65721378686429
2021	13.51738681988746
2022	13.31027600169009
2023	13.09791111940747
2024	12.89171231559603

Tablo 5'te ise 2020 yılı ve sonrası gerçekleşen değerler sunulmuştur.

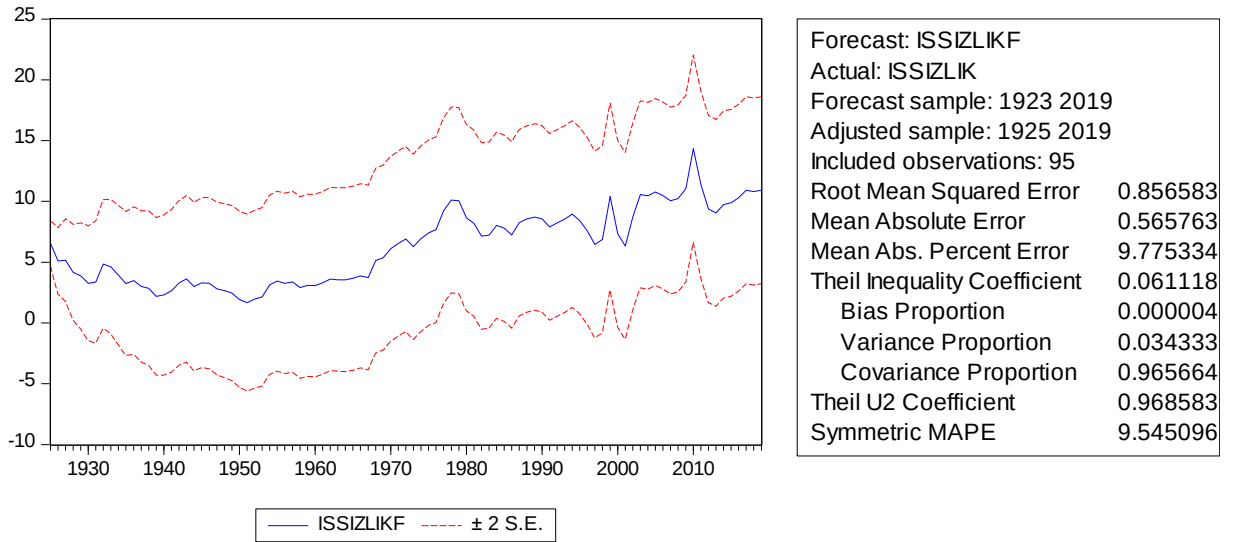
Tablo 3.5: ARMA (2,0) Model 2020 Yılı ve Sonrası Gerçekleşen Değerler

YIL	GERÇEKLEŞEN DEĞERLER
2020	13.20
2021	12.00
2022	10.40
2023	9.40
2024	8.70

Tablo 3.4 ve Tablo 3.5'in karşılaştırılması önem arz etmektedir. Tablolardan görüldüğü gibi gerçekleşen değerler tahminlerin altındadır. Bu bağlamda COVID döneminde işten çıkarma yasakları, kısa çalışma ödeneği gibi uygulamaların istihdam piyasasına olumlu etkilerinin olduğu ifade edilebilir.

Model yardımıyla 2020–2024 yıllarına ilişkin işsizlik oranları tahmin edilmiş ve elde edilen değerler gerçekleşen verilerle karşılaştırılmıştır. Tahmin sonuçları, işsizlik oranının her yıl yaklaşık 13 civarında seyredeceğini öngörürken; gerçekleşen değerler 2020'de 13.20 iken, 2024'te 8.70'e kadar gerilemiştir. Bu fark, özellikle COVID-19 pandemisi sürecinde uygulamaya konulan işten çıkarma yasağı, kısa çalışma ödeneği gibi istihdam desteklerinin piyasaya olan etkisinin bir yansıması olarak yorumlanabilir. Pandemiyle birlikte alınan önlemler, işgücü piyasasında yapay bir istikrar sağlayarak işsizlik oranlarının tahmin edilenden düşük gerçekleşmesine neden olmuştur.

Şekil 3.1'de ise modelin gerçekle ne kadar uyumlu olduğu gösterilmektedir.

Şekil 3.1: Tahmin Model Uyumu

Şekil 2'de ise ARMA (2,0) modelinden elde edilen kalıntılara ilişkin otokorelasyon ve kısmi otokorelasyon grafikleri sunulmuştur.

Q-statistic probabilities adjusted for 2 ARMA terms

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob
. .	. .	1 0.040	0.040	0.1567	
** .	** .	2 -0.242	-0.244	6.0691	
. .	. .	3 0.005	0.028	6.0717	0.014
. *	. .	4 0.098	0.039	7.0568	0.029
. .	. .	5 0.034	0.037	7.1809	0.066
. .	. *	6 0.044	0.078	7.3880	0.117
. .	. .	7 0.058	0.070	7.7414	0.171
* .	* .	8 -0.085	-0.074	8.5255	0.202
* .	* .	9 -0.108	-0.084	9.7871	0.201
. *	. .	10 0.084	0.047	10.562	0.228
. **	. **	11 0.298	0.261	20.498	0.015
. .	. .	12 -0.006	0.010	20.502	0.025
* .	. .	13 -0.150	-0.025	23.089	0.017
. .	. .	14 0.009	0.002	23.098	0.027
. *	. *	15 0.173	0.126	26.618	0.014
. .	. .	16 0.067	0.049	27.145	0.018
. .	. .	17 0.004	0.031	27.147	0.028
. *	. *	18 0.096	0.108	28.270	0.029
* .	* .	19 -0.100	-0.076	29.508	0.030
* .	. .	20 -0.088	-0.025	30.473	0.033
. *	. .	21 0.152	0.070	33.410	0.022
. .	* .	22 0.060	-0.082	33.868	0.027
. .	. .	23 -0.059	0.014	34.327	0.033
. .	. .	24 -0.036	0.024	34.499	0.044
. .	. .	25 0.053	0.032	34.871	0.054
. .	. .	26 0.017	-0.061	34.909	0.070
. .	. .	27 0.005	-0.018	34.913	0.090
. .	* .	28 -0.045	-0.089	35.195	0.107
. .	* .	29 -0.054	-0.101	35.604	0.124
. .	. .	30 -0.013	0.009	35.627	0.152
. *	. *	31 0.098	0.107	37.016	0.146
. .	. .	32 0.063	-0.012	37.596	0.160
. *	. *	33 0.093	0.146	38.897	0.156
. .	. .	34 -0.050	-0.018	39.276	0.176
. .	. .	35 -0.021	0.040	39.342	0.207
. .	* .	36 0.026	-0.067	39.446	0.239

Şekil 3.2: ARMA (2,0) Kalıntı Otokorelasyon Ve Kısmi Otokorelasyonları

SONUÇ

COVID-19 pandemisi, Türkiye iş gücü piyasasında derin bir dönüşüm yaratmıştır. Bu dönüşüm, tarihsel salgınların etkileri, kapitalizmin evrimi ve teknolojik gelişmelerin bir araya gelmesiyle şekillenmiştir. Salgın öncesi dönemde Türkiye'de uzaktan çalışma oranı oldukça düşük, %1'ler seviyesindeydi. Bu durum, işin doğası, teknolojik altyapı ve kültürel faktörlerle ilişkilendirilebilir. Ancak pandemi, iş yapış şekillerinde ve çalışma modellerinde radikal değişikliklere yol açarak bu oranı önemli ölçüde artırmıştır.

Bu dönüşüm yalnızca günümüzle sınırlı değildir; salgın hastalıklar, insanlık tarihi boyunca ekonomik ve sosyal değişimlerin önemli bir itici gücü olmuştur. 14. yüzyıldaki Kara Veba, Avrupa'da feodal sistemi zayıflatmış, 20. yüzyılın başındaki İspanyol Gribi ise küresel ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Bu salgınlar, işgücü yapısında, üretim ilişkilerinde ve toplumsal dengelerde köklü değişikliklere neden olmuştur. COVID-19 pandemisi de benzer bir etki yaratma potansiyeline sahiptir.

Benzer şekilde, kapitalizmin gelişimi ve yaygınlaşmasıyla birlikte, emek süreçleri de büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Üretim araçlarına sahip olmayan işçiler, geçimlerini sağlayabilmek için emeklerini satmak zorunda kalmışlardır. Kapitalist sistem, kâr maksimizasyonu amacıyla sürekli yeni piyasalar, teknolojiler ve üretim yöntemleri arayışında olmuştur. Bu arayış, işçilerin çalışma koşullarını, iş güvencesini ve gelir düzeylerini etkileyen yeni çalışma biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bu bağlamda, esnek çalışma biçimleri, işletmelerin değişen piyasa koşullarına uyum sağlamasını kolaylaştıran ve iş gücü maliyetlerini düşürmeyi hedefleyen uygulamalar olarak öne çıkmıştır. Kısmi süreli çalışma, vardiyalı çalışma, çağrı usulü çalışma, kayan çalışma, yoğunlaştırılmış iş haftası, iş paylaşımı, evde çalışma ve tele-çalışma gibi çeşitli esnek çalışma modelleri bulunmaktadır. Bu modeller, çalışanlara esneklik ve iş-yaşam dengesi sağlayabilirken, aynı zamanda iş güvencesinin azalması, gelir istikrarsızlığı ve çalışanlar üzerindeki baskının artması gibi olumsuz sonuçlar da doğurabilmektedir.

COVID-19 pandemisi, Türkiye’de uzaktan çalışmanın yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. Birçok şirket, faaliyetlerini sürdürebilmek için evden çalışma modellerini benimsemiştir. Evden çalışmanın avantajları ve dezavantajları olduğu bilinmektedir. Çalışanlar açısından zaman ve maliyet tasarrufu, esneklik ve iş-yaşam dengesi gibi avantajlar sunarken, sosyal izolasyon, motivasyon kaybı ve sınırların bulanıklaşması gibi dezavantajları da beraberinde getirebilir. İşverenler açısından ise maliyetlerin azalması, verimlilik artışı ve yetenek havuzuna daha geniş erişim gibi avantajlar sunarken, iletişim sorunları, güvenlik riskleri ve performans takibinin zorlaşması gibi dezavantajlar da söz konusu olabilir.

Ancak, evden çalışma imkânı her meslek grubu için mümkün değildir. Düşük ücretli, vasıfsız işlerde çalışanlar ve temel iş kollarında çalışanlar, pandemi sürecinde işlerini kaybetme veya çalışma koşullarının kötüleşmesi riskiyle daha fazla karşı karşıya kalmıştır. Örneğin, pandemi sürecinde, sağlık çalışanları, market çalışanları, kargo şirketleri ve temizlik görevlileri gibi temel iş kollarında çalışanlar, virüse maruz kalma riskine rağmen çalışmalarına devam etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum, toplumsal eşitsizliklerin daha da derinleşmesine yol açmıştır. Kadınlar, pandemi sürecinde iş kaybı ve gelir kaybıyla orantısız bir şekilde etkilenmişlerdir.

Türkiye iş gücü piyasasının geleceği, pandemi sürecinde yaşanan değişimlerin nasıl yönetileceğine bağlı olacaktır. Esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, teknolojik değişimin hızlanması ve toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesi gibi trendler, gelecekteki çalışma hayatını şekillendirecektir. Bu değişimlere uyum sağlamak ve olumsuz etkilerini azaltmak için hükümetlerin, işletmelerin ve bireylerin ortak çaba göstermesi gerekmektedir.

Bu çerçevede, işgücü piyasasını işsizlik oranları temelinde inceleyen çalışmamızın ARMA Analizi sonuçları, pandemi öncesi ve sonrası dönemler arasında işsizlik oranlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir. COVID-19 pandemisinin küresel ölçekte yarattığı ekonomik daralmaya rağmen, işsizlik oranlarında pandemi öncesi ve sonrası dönemler arasında belirgin bir artışın gözlemlenmemesi, çeşitli yapısal ve politik dinamiklerle ilişkilendirilebilir. Bu durumun temel nedenlerinden biri, kamu otoriteleri tarafından uygulamaya konulan kısa çalışma ödeneği, işten çıkarma yasağı ve nakdi ücret desteği gibi istihdamı

korumaya yönelik önlemlerdir. Söz konusu politikalar, istihdamın fiilen azaldığı durumlarda dahi, bu kayıpların işsizlik istatistiklerine yansımaları sınırlamıştır. Ayrıca, pandemi sürecinde iş arama motivasyonunun azalması ve özellikle kadınlar ile yaşlı bireyler arasında işgücü piyasasından geçici çekilme eğiliminin artması, işgücüne katılım oranlarını düşürmüştür; böylece işsizlik oranlarının olduğundan düşük görünmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, kayıt dışı istihdamın yaygın olduğu sektörlerde yaşanan iş kayıpları resmi verilere sınırlı biçimde yansımış, uzaktan ve esnek çalışma gibi istihdam biçimlerinde yaşanan dönüşüm ise işgücü piyasasında yapısal bir değişimi beraberinde getirmiştir. Diğer yandan, pandemi döneminde veri toplama süreçlerinde karşılaşılan yöntemsel zorluklar ve istatistiksel ölçüm farklılıkları da işsizlik oranlarının gerçek durumu tam olarak yansıtmasını güçleştirmiştir. Bu çerçevede, işsizlik oranlarında pandemi öncesi ve sonrasına ilişkin önemli bir farkın oluşmaması, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda ölçümsel ve yönetsel faktörlerin bir sonucu olarak da değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Aassve, A., Alfani, G., Gandolfi, F., Moglie, L. M., 2021: “Epidemics and Trust: The case of the Spanish flu”, **Health Economics**. 30, 840-857.
- Abraham, T., 2005: **Twenty-First Century Plague: The Story of SARS**. Johns Hopkins University Press.
- Acas., 2024: Implementing flexible working – Types of flexible working. Advisory, Conciliation and Arbitration Service. <https://www.acas.org.uk/implementing-flexible-working/types-of-flexible-working> Erişim Tarihi : 24.06.2025
- Adams P, A., Boneva T., Golin M., Rauh C., 2020: “Work Tasks That Can Be Done From Home : Evidence on The Variation Within and Across Occupation and Industries” **Cambridge Papers in Economics**.
- Adams P, A., Golin M., Boneva, . T., Rauh C., 2020a: “Inequality in the Impact of the Coronavirus Shock : Evidence from Real Time Surveys”, **Discussion Paper Series**, IZA DP No.13183.
- Adams-Prassl, A., Boneva, T., Golin, M., & Rauh, C. 2020a: “The Impact of the Coronavirus Lockdown on Employment: Evidence from the United States, the United Kingdom, and Germany”. **Economic Policy**, 37(109), 139-155.
- Airtasker, 2021: Çevrimiçi, The Benefits of Working From Home - Airtasker Blog. Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2021.

- Akın, H., 2017: **Esnek Çalışma Biçimleri ve İş Hukuku.** Legal Yayıncılık.
- Aksoy, B., 2012: “Bilgi Teknolojileri ve Yeni Çalışma İlişkileri”, **Ege Akademik Bakış**, 12(3), 401-414.
- Aktaş, B. 2017: “İstihdam İlişkileri ve Esnek Çalışma”, **Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler Dergisi**.
- Akyaz, F. Ş., 2019: “Esnek Çalışmanın İş-Yaşam Dnegesi Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, **Yüksek Lisans Tezi**, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.
- Alfanı, C., 2022: “Labor Economics and Pandemic Effects: A Historical Perspective”, **International Journal of Economic Studies**.
- Alfanı, C., Percoco, M., 2019: “The Impact of Plagues on Labor Supply: Evidence from 17th Century Italy. ” **Economic History Review**.
- Alfanı, G., 2022: “Economic Inequality in Northwestern Italy: A Long-Term View (Fourteenth to Eighteenth Centuries)”, **J. Econ. History**. 75, 1058-1096.
- Alfanı, G., Percoco, M., 2019: “Plague and long-term development : the lasting effects of the 1629-30 epidemic on the Italian cities”, **The Economic History Review**, 72(4), 1175-1201.
- Alkan Meşhur, H. F., 2007: Geleceğin Çalışma Biçimi Tele Çalışmaya İlişkin Yaklaşımlar” Akademik Bilişim 07-IX. **Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri**. 31 Ocak- 2 Şubat Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

- Alkan, T., 2007: “Esnek Çalışma Biçimleri ve ‘Çağrı Merkezi’ Örneği”, **Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi.**
- Allen, T. D.,
Johnson, R. C.,
Kiburz, K., Shockley,
K. M., 2013: “Work-Family Conflict and Flexible Work Arrangements: A Review of the Literature”, **The Psychologist-Manager Journal**, 66(2), 345-376.
- Allen, R.C. (2011) **The British Industrial Revolution in Global Perspective.** Cambridge University Press.
- Almond, D. et. al.,
2006: “Is the 1918 Influenza Pandemic Over? Long- Term Effect of In Utero Influenza Exposure in the Post-1940 U. S. Population Columbia University and National Bureau of Economic Research”, **Journal of Political Economy**, 114, 672-712.
- Alon, T., 2021: The impact of the COVID-19 pandemic on gender equality. **In Labor Market Conference**, Date: 2022/10/06-2022/10/06, Location: Leuven.
- Alon, T., Doepke,
M., Olmstead-
Rumsey, J., Tertilt,
M. 2020: “The Impact of COVID-19 on Gender Equality in the Labor Market”, **National Bureau of Economic Research.** <https://www.nber.org/papers/w26947>
- Alstadsaeter, A.,
Bratsberg, B., Eilsen,
G., Kopczuk, W.,
Markessen, S.,
Raaum, O., Roed, K.,
2020: “The First Weeks Of The CoronaVirus Crisis : Who Got Hit, When and Why?Evidence From Norway”, **NBER Working Paper Series**, 27131.

- Ansall, H., 1996: **Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar (Post-Fordizm’de Üretim Esnekleşirken İşçiye Neler Oluyor?)** 1. Basım, İstanbul: Birleşik Metal-İş Sendikası Yayınları.
- Arrow, K. J., 1963: “Uncertainty and the Welfare Economics of Medical Care”, **American Economic Review**, 53(5), 941-973.
- Aum, S., Lee, Y.S., Shin, Y., 2020: “COVID-19 Doesn’t Need Lockdowns To Destroy Jobs: The Effect Of Local Outbreaks In Korea”, **NBER Working Paper**, 27264.
- Aydoğdu, C., 2012: “Avrupa Birliği’ne Katılım Sürecinde Türkiye’de Esnek Çalışma ve Kadın İstihdamına Yönelik Olarak Yapılan Çalışmalar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **Uzmanlık Tezi**. Ankara: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü.
- Aydoğdu, C., 2012: “Avrupa Birliği’ne Katılım Sürecinde Türkiye’de Esnek Çalışma ve Kadın İstihdamına Yönelik Olarak Yapılan Çalışmalar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri” **Uzmanlık Tezi**. Ankara.
- Aytun, A., Özgüzel, C., 2020 a : “The Impact of COVID-19 on Remote Work in Turkey”, **İstanbul Politik Araştırma Enstitüsü**.
- Aytun, U., Özgüzel, C., 2020 b: “COVID-19 Sonucunda Evden Çalışabilirlik ve Eşitsizliğe Etkileri”, İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü. **Temmuz 2020-013 Politika Raporu**.
- Bailey, D., Evans, S., Hildreth, P. 2021: “Regional resilience and economic recovery : Lessons from past crises” **Journal of Regional Studies**, 55 (3),412-430.

- Baird, S., McIntosh, C., Özler, B., 2016: “The Gendered Economic Effects of a Health Crisis: Evidence from the Ebola Outbreak”, **Journal of Development Economics**, 122, 194-207.
- Baker, L. C., Krueger, A. B. 1995: “Medical Costs in Workers’ Compensation Insurance.” **Journal of Health Economics**,;14(5):531-49.
- Baker, R. S., Farrokhnia R. A, Meyer, S., Pagel, M., Yannelis, C., 2020: “How Does Household Spending Respond To An Epidemic? Consumption During The 2020 COVID-19 Pandemic”, **NBER Working Paper**, 26949.
- Baker, S. R., Farrokhnia, R. A., Nikolaev, A., 2020: **COVID-19 and the Economic Impact**. National Bureau of Economic Research.
- Bakker, A. B., & Demerouti, E. 2007: “The Job Demands-Resources Model: Challenges and Future Directions”, **Journal of Managerial Psychology**, 37(2), 01-09.
- Baldwin, R. B., Weder, M., 2020: “Economics in the time of COVID-19 : A new eBook”, **VoxEU column**.
- Baldwin, R., Weder di Mauro, B., 2020: **Economics in the Time of COVID-19**. CEPR Press. London.
- Bambra C., Riordan, R., Ford, J., Matthews, F., 2020: “The COVID-19 pandemic and health inequalities”, **Journal of Epidemiol Community Health**, 74(11), 964-968.
- Barlow, J., 2007: **The Fordist world: The rise and fall of mass production in America**. Routledge.

- Barrero, J., 2021: "COVID-19 and the Rise of Remote Work" NBER **Working Paper** No.28731.
- Barrero, M. J., "COVID-19 Is a Persistent Reallocation Shock", **Working Paper**, NO. 2021-02. January.
- Bloom, N., Davis, J. S Meyer H. B., 2021:
- Barro, J. R., Jin, T., "Rare Events and Long-Run Risks", **Review of Economic Dynamics**, 39, 1-25.
- 2021:
- Barro, R. J. 2020: "The Macroeconomic Effects of Pandemics", **Brookings Papers on Economic Activity**.
- Barro, R. J., Ursúa, J. "The coronavirus and the great influenza pandemic: Lessons from the "spanish flu" for the coronavirus's potential effects on mortality and economic activity (No. w26866)", **National Bureau of Economic Research**.
- F., & Weng, J., 2020:
- Baruch, Y., "Home, sweet work: requirements for effective home-working" **Journal of General Management**, 23(2), 15-30.
- Nicholson, N., 1997:
- Basco, S., 2021: "The Impact of COVID-19 on Labor Market Dynamics", **Economic Analysis and Policy**, 68, 55-68.
- Basco, S., "The Spanish Flu and the Labour Market In Pandemics, Economics and Inequality. **Palgrave Studies in Economic History. Palgrave Macmillian**.
- Domenech, J., Roses, J. R. 2022:
- Basco, S., "Unequal Mortality during the Spanish Flu" Pandemics, Economics and Inequality Lesson from the Spanish Flu", **Pandemics, Economics and Inequality**, pp. 33-50.
- Domenech, J., Roses, J. R., 2021:
- Beck, U., 1992: Risk Society : Towards a new modernity. **Sage Publications**.

- Beland, L. P., Brodeur, A., Wright, T., 2023: “The Short-Term Economic Consequences of COVID-19 : Exposure to Disease, Remote Work and Government Response”, **Global Labor Organization, Discussion Paper**, No. 524.
- Belau, D., 2003: “The Impact of the 2001-2002 crisis on the hotel and tourism industry” <https://www.ilo.org/employment-labour-markets-and-youth-branch> Erişim Tarihi : 24.06.2025.
- Belek, İ., 1999: **Post-kapitalist paradigmalar**. İstanbul : Sorun Yayınları.
- Bell, C., Lewis, M., 2004: The Economic Implications of Epidemic Old and New” **Center for Global Development**, Working Paper Number 54.
- Bell, C., Lewis, M., 2005: “The Economic Implications of Epidemics Old and New” **Center for Global Development**, 5(4), 1-34.
- Bengtsson, T., Dribe, M., Eriksson, B., 2018: “Social Class and Excess Mortality in Sweden During the 1918 Influenza Pandemic”, **American Journal of Epidemiology**, 187(12), 2568-2576
- Bennett, C., Rourke, F., 2020: “Economic Consequences of Health Shocks: Evidence from the COVID-19 Pandemic”, **International Journal of Health Economics**, 10(2), 101-113.
- Berg, J., Bonnet, F., Soares, S., 2020: “Working from home: Estimating the worldwide potential” **VOX**, CEPR.
- Bessant, J., Tidd, J., 2007: **Managing Innovation: Integrating Technological. Market and Organizational Change**.

- Betcherman, G.,
Giannakopoulos, N.,
Laliotis, I.,
Pantelaïou, I.,
Testaverde, M.,
Tzimas, G., 2020: Reacting Quickly and Protecting Jobs : The Short-Term Impacts of the COVID-19 Lockdown on the Greek Labor Market. **IZA Discussion Paper No. 13516**
- Bhattarai, A., 2023: It feels like a war zone : As more of them die, grocery workers increasingly fear showing up at work”, As more grocery workers die, many supermarket employees fear showing up during pandemic - **The Washington Post**.
- Bilgin, M. H:2001 Endüstri İlişkilerinde Dönüşüm ve Yeni Eğilimler”, **Kamu İş Dergisi**, 6(2): 56-64.
- Birleşik Metal İş,
2003: “Ev Eksenli Çalışanlar ve Örgütlenmeleri”, No:1 İstanbul : **Birleşik Metal İş – Yayınları**. 2003
- Bishop, J., 2020: “Economic Effects of the Spanish Flu” **Reserve Bank Of Australia**, June.
- Blaike, P., Cannon,
T., Davis, I. Wisner,
B. 1994: **At Risk: Natural Hazards, People Vulnerabilty and Disasters**. Second edition.
- Blanchard, O. J.,
Katz, L. F., 1999: “What We Know and Do Not Know about the Natural Rate of Unemployment”, **Journal of Economic Perspectives**, 13(4), 51-72.
- Blau F. D., Koebe, J.,
Meyerhofer, A., P.,
2020: “Who are the essential and frontline Workers?”, **NBER Working Paper No. 27791**, September 2020.

- Blau, F., D., Koebe, J., Meyerhofer, P., 2020: "Essential and Frontline Workers in the COVID-19 Crisis" Enofact. Çevrimiçi, <https://econofact.org/essential-and-frontline-workers-in-the-COVID-19-crisis> Erişim Tarihi: 14 Eylül 2020.
- Bloom, E. D., Cadarette., D., Sevilla, J. P., 2018: "New and resurgent infectious diseases can have far-reaching economic repercussions", **Finance and Development**, June.,
- Bloom, N., 2015: " To raise productivity, let more employees work from home" **Harvard Business Review**,93 (1),56-64.
- Blyton, P., Jenkins, J., 2007: **Key Concepts in Work**. Sage Publications.
- Boserup, E., 1986: **Population and Technological Change: A Study of Long-term Trends**. University of Chicago Press.
- Brahmbhatt, M., Dutta, A., 2008: "On SARS Type Economic Effects during Infectious Disease Outbreaks", **Policy Research Paper**.
- Brainerd, E., Siegler, M. V., 2003: "The economic effects of the 1918 influenza epidemic", **CEPR Discussion Paper**.
- Bramanti, B., Stenseth, C. N., W, L., Xu, L., 2016: P"lague : A Disease Which Changed the Path of Human Civilization", **Advances in Experimental Medicine**, 918:1-26.
- Braverman, H., 1974: **Labor and monopoly capital: The degradation of work in the twentieth century** (25 th anniversary ed.). Monthly Review Press.

- Braverman, H., 1988: **Labor and Monopoly Capital, The Degredation of Work in the Twentieth Century.** 25 th Anniversary Edition, Foreword by Paul M. Sweezy, New Introduction by John Bellamy Foster, Monthly Review Press, New York.
- Brenner, R., 2006: "The Economics of Global Capitalism". **New Left Review**, (41),113-142.
- Brenner, R., 2015: The economics of global turbulence. **Verso Books.**
- Brewster, C., Chung, C., Sparrow, P., 2007: Globalizing Human Resource Management. **Routledge.**
- Brown , D., 2020: "Home Office are expensive : Study says most people didn't have one before coronavirus", Çevirimiçi Remote work: Most people didn't have a home office before coronavirus (usatoday. com) Erişim Tarihi 18 Eylül 2021.
- Brown, E. 2016: **Freedom and Alienation: Theories of Work in the Age of Capitalism.** New York: Routledge.
- Brown, K. R. M, Smith, R. D., 2008: "The economic impact of SARS : How does the reality match the predictions?", **Health Policy**, 88, 110-120
- Brown, T. 2016: **Guilds and Medieval Economy.** London: University Press.
- Brown, T., Lee, H. 2020: "Effective Work Allocation and Team Coordination", **Journal of Organizational Behavior**, 14(3), 93-106.
- Brown, T., Lee, H. 2022: "The Impact of Flexible Work Arrangements on Employee Motivation and Satisfaction", **Journal of Business Management**, 12(3), 121-134.

- Brundage, J. F.,
Shanks, G. D., 2008: Deaths from bacterial pneumonia during 1918-1919 influenza pandemic”, **Emerging Infectious Diseases**, 14(8), 1193
- Brussevich, M., E.
Dabla-Norris, S.,
Khalid, 2020: Who will Bear the Brunt of Lockdown Policies,? Evidence from Tele-workability Measures Across Countries”, **IMF Working Paper**, No. WP/20/88.
- Brynjolfsson, E.,
Horton, J. J.,
Ozimek, A., Rock,
D., Sharma, G.,
TuYe, H. Y. 2020: “COVID-19 and Remote Work: An Early Look at US Data”, National Bureau of Economic Research. Çevrimiçi, <https://www.nber.org/papers/w27344> Erişim Tarihi: 18 Eylül 2024.
- Buchan, J., 2021: **Gender Inequalities in Health and Health Care.** Gender & Health Journal.
- Buchanan, J. 2000: “Health Insurance and Health Care: The Role of Government”. **American Economic Review**, 90(2), 307-311.
- Buffer, 2020: “The 2020 state of remote work” <https://buffer.com/state-of-remote-work-2020>
- Buğra, A., 2004: **Bir Toplumsal Dönüşümü Anlama Çabalarına Katkı : Bugün Türkiye’de E. P. Thompson’ı Okumak.** (E. P. Thompson, İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, Birikim Yayınları, 1. Baskı
- Burawoy, M., 1984: “The contours of production politics” Vol:84, No:206 **International Institute for Comparative Social Research.**

- Burgard, S. A., Lin, K., 2013: “The Impact of Job Loss on Health: A Multi-Country Comparison”, **Journal of Health and Social Behavior**, 54(2), 205-220.
- Cabinet Office. 2020: COVID-19: Etkileri ve Uzaktan Çalışma Uygulamaları. <https://www.example.gov.uk/raporlinki> Erişim Tarihi : 25.06.2025
- Cajner, T., Crane, L. D., Decker, R. A., Grigsby, J., Hamins-Puertolas, A., Hurst, E., ... Yildirmaz, A., 2020: **The U. S. Labor Market During the COVID-19 Pandemic: A 2020 Update.** Federal Reserve Bank of Chicago.
- Callaway, B., Sant’Anna, P. H., 2021: “Difference-In-Differences with Multiple Time Periods”, **Journal of Econometrics**, 225(2),200-230.
- Carillo, F. M., Jappelli, T., 2020: “Pandemics and Local Economic Growth : Evidence from the Great Influenza in Italy”, **CSEF**, Working Paper No. 568.
- Carillo, M., 2020: Pandemics and local economic growth : Evidence from the Great Influenza in Italy. **CEPR** Discussion Paper.
- Carnoy, M., 1991: The politics of education: A comparative study. **Princeton University Press.**
- Caselli, M., Grigoli, F., Sandri, D., Zanna, L. F. 2020: “Automation and COVID-19 pandemic : Evidence from Italy” **IMF Working Paper.**
- Castell, M., 1996: The rise of the network society. **Blackwell Publishers.**

- Castell, M., 2005: **Ağ Toplumunun Yükselişi.** (çev. Ebru Kılıç), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- CDC. 2003: Outbreak of Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) — Worldwide, 2003. Çevrimiçi, [https://www. cdc.gov/mmwr/preview/mmwrhtml/mm5212a1. htm](https://www.cdc.gov/mmwr/preview/mmwrhtml/mm5212a1.htm) Erişim Tarihi: 22 Eylül 2024.
- Centel, T., 2021: **İş Hukuku: Çağrı Usulü Çalışma ve Esneklik Modelleri.** Seçkin Yayıncılık.
- Centers for Disease Control and Prevention CDC 2003: SARS Guidance and Update.
- Chatterji, P., 2003: “The Impact of Chronic Conditions on Work Performance: A Study of the Working Age Population”, **Journal of Occupational and Environmental Medicine**, 45(6), 586-593.
- Chen, Y. 2021: **Organizational culture and employee engagement during crisis.** Routledge.
- Chetty, R., Friedman, J. N., Stepner, M. 2020: “The Economic Impacts of COVID-19: Evidence from a New Survey of Households”, **National Bureau of Economic Research.**
- Chou, J., Kuo, N. F : “Potential Impacts of the SARS Outbreak on Taiwans’s economy”, **Asian Economic Paper.** Peng, S. L., 2003:

- Choudhury,P.,Foroug
hi,C.,Larson,B.Z.
2020: “Work-form-anywhere : The productivity effects of geographical flexibility.Strategic **Management Journal**,41(3),399-418.
- Christensen, K.,
1988: “Home-Based Work: The Effects on Women's Earnings”, **Journal of Economic Perspectives**, 2(3), 57-69.
- Clark, G. 2016: “The Long Economic History of Malthusian Growth”, **The Journal of Economic Perspectives**, 30(2), 29-54.
- Clay, K., Lewis, J.,
Severnini, E., 2019: “What explain cross-city variation in mortality during the 1918 influenza pandemic? Evidence from 438 U. S. cities”, **Economics and Human Biology**, 35, pp. 42-50.
- Cockshott, P., 2019: **How the World Works : The Story of Human Labor from Prehistory to the Modern Day**, Monthly Review Press. New York.
- Coibion, O.,
Gorodnichenko, Y.,
Weber, M., “The Cost of the COVID-19 Crisis: Lockdowns, macroeconomic expectations, and consumer Spending”, (NBER Working Paper No. 27141). **National Bureau of Economic Research**.
- Coibion, O.,
Gorodnichenko, Y.,
Weber, M., 2020: “Labor Markets During the COVID-19 Crisis :A Preliminary View”, (Working Paper No. 27017;Working Paper Series). **National Bureau of Economic Research**.
Çevrimiçi, <https://voxeu.org/article/labour-markets-during-COVID-19-crisis-preliminary-view> Erişim Tarihi: 22 Eylül 2024.
- Cortes, M. G.,
Forsythe, C. E.,
2020: The Heterogeneous Labor Market Impacts of the COVID-19 Pandemic”, **Upjohn Institute working paper**, 20-327.

- Crafts, N. F. R., 1985: “The industrial revolution in England: A review of the literature”, **Economic History Review**, 38 (2), 385-405.
- Curson, P., K McCracken, 2014: “An Australian Perspective of the 1918-1919 Influenza Pandemic”, **NSW Public Health Bulletin**, 17(7-8), pp 103-107.
- Cutler, D. M., Summers, L. H., 1999: “The Future of Public Health”, **New England Journal of Medicine**, 340(24), 2063-2068.
- Cutler, D. M., Lleras-Muney., A., 2010: “Understanding Differences in Health Behaviors by Education”, **Journal of Health Economics**, 29(1), 1-28.
- Çakır, S. 2015: **Ev eksenli çalışmalar S. Çakır (Ed.), Toplumsal cinsiyet perspektifinden kadın emeği.** İstanbul : İletişim Yayınları.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 2023: Çevrimiçi, [www. csgb. gov. tr](http://www.csgb.gov.tr) T. C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı | Bakan Bilgin: “Kısa Çalışma Ödeneği, Nakdi Ücret Desteği ve İşsizlik Ödeneği Kapsamında 8 Milyon Kişiye 57 Milyar TL Ödeme Yapıldı” (csgb. gov. tr) Erişim Tarihi: 16 Mart 2023.
- Çelik, H., 2022: **Küresel Çalışma Trendleri ve Etkileri.** Ankara: Kriter Yayınları.
- Dahl, G. B., et al. 2021: “The impact of COVID-19 on the labor market: Evidence from a natural experiment”, **Journal of Labor Economics**.

- Dang, T., Nguyen, T., 2020: Dang, H. A. H., & Nguyen, C. V. (2020). Did a successful fight against the COVID-19 pandemic come at a cost? Impacts of the outbreak on employment outcomes in Vietnam (No. 741). **GLO Discussion Paper**.
- Davis, S.J., von Watcher, T. 2011: "Recession and the cost of job loss" **Brooking Papers on Economic Activity**, 1-72.
- Delanoeije, J., Verbruggen, M. 2020: "Between- person and within -person effects of telework : A quasi -field experiement. **European Journal of Work and Organizational Psychology**, 29(6), 795-808.
- Deloitte, 2020: **Annau Turkish M&R review**. Deloitte
- Diamond, J. 1997: **Tüfek, Mikrop ve Çelik: İnsan Topluluklarının Yazgıları**. Tübitak Yayınları.
- Dingel, I. J., Neiman, B. 2020: "How Many Jobs Can be Done at Home?" **NBER Working Paper**, 26948.
- Disk/Genel-İş, 2020: "Salgın Sınıfsal Eşitsizliği Artırıyor : Tek Yol Örgütlenmek", Çevrimiçi, <https://www.genel-is.org.tr/salgin-sinifsal-esitsizligi-arttiriyor-tek-yol-orgutlenmek>, 2, 43986 Erişim Tarihi: 08 Ocak 2020.
- Doğru, Ç., 2015: "İnsan Kaynakları Açısından Esnek Çalışmanın İstihdama Etkilerinin İncelenmesi", **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 4(7), 109-130.
- Duernecker, G., Herrendorf, B., 2016: "Structural transformation of occupation employment", **mimeo, Arizona State University**. 89(356), 789-814.

- Dünya Sağlık Örgütü, 2003: Update 86 - Hong Kong removed from list of areas with local transmission. Çevrimiçi, <https://www.who.int> Erişim Tarihi: 22 Ocak 2024.
- Dünya Sağlık Örgütü, 2024: Çevrimiçi, <https://data.who.int/dashboards/covid19/deaths?m49=001&n=c> (Dünya Sağlık Örgütü : Kovid-19 ile ilgili Ölüm Oranı). Erişim Tarihi: 22 Ocak 2024.
- Dyer, M., 2015: “Social Security and the Impact of the Death of a Parent on Children”, **Social Service Review**, 89(1), 45-70.
- ECDC, 2020: “Consideration relating to social distancing measures in response to the COVID-19 epidemic”, Stockholm.
- Edwards, P., Field-Henry, B., 2002: “The Wage Penalty for Home-Based Work”, **Industrial Relations Journal**, 33(1), 45-62.
- Edwards, P., Robinson, O. 2004: **Managing Employee Involvement and Participation**. Routledge.
- Ellyatt, H : 2021 “Lawmakers slam UK’s Covid response, say ‘herd immunity’ strategy a public health failure” UK’s ‘herd immunity’ Covid strategy a ‘public health failure’: Inquiry (cnbc. com) Erişim Tarihi : 15. 03. 2023.
- Emirgil, B. F., 2010: “Yeni Kapitalizmde Emeği Sorunsallaştırmak: Emeğin Maddi Olmayan Görünümleri”, **Çalışma ve Toplum**.
- Eraydın, A., 2000: “Dış pazarlara eklemlenmeye çalışan konfeksiyon sanayiinde üretimin örgütlenmesi ve emek süreçleri”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 27 (1-2), 91-117.
- Erdut, T., 2018: **Çağdaş İş Hukuku Uygulamaları**. Seçkin Yayıncılık.

- Eren, T. 2021: “İş Paylaşımı ile İş-Yaşam Dengesi Arasındaki İlişki”, **İş ve Sosyal Güvenlik Dergisi**, 17(1), 75-89.
- Eroğlu, F., 2000: **Davranış Bilimleri**. 5. baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Esping-Andersen, G. (1990) **.The Three Worlds of Welfare Capitalism**. Princeton University Press.
- Eurofound and ILO, 2017: “Working anytime, anywhere : The effects on the world work”, **Research Report**.
- Eurofound (2020), Living, working and COVID-19, COVID-19 series, Publication Office of the European Union, Luxembourg.
- Eurofound, 2020: Living, working and COVID-19 : First findings – April. **Publication Office of the European Union**.
- European Centre for Disease Prevention and Control (ECDC) Report. 2020: COVID-19 Pandemic: Impact on Health and Social Care. **(ECDC Report)**
- Evrensel, 2023: “İzole Üretim Üsleri ve Elektronik Kelepçe “Patron babalar” prangalı çalışma istiyor”, Çevrimiçi, <https://www.evrensel.net/haber/404972/izole-uretim-usleri-ve-elektronik-kelepce-patron-babalar-prangali-calisma-istiyor> Erişim Tarihi: 6 Haziran 2023.
- Fairlie, R. W., Couch, K., Xu, H., 2020: “The Impacts of COVID-19 on Minority Unemployment: First Evidence From April 2020 CPS Microdata”, **NBER Working Paper 272246**.
- Fana, M., Tolan, S., Venn, D., 2020: “The impact of COVID-19 on employment: A sectoral analysis”, **IZA Institute of Labor Economics**.

- Ferguson, N. et al. 2020: “The Impact of Nonpharmaceutical Interventions on COVID-19 Outcomes.” **Nature**,584(7820),257-261.
- Forsythe, E., et al. 2020: The employment impact of the COVID-19 pandemic in the United States. **Journal of Economic Perspective**,34(4),3-24.
- Forsythe, E., Kahn, B. L., Lange, F., Wiczer, G. D., 2020: “Labor Demand In The Time Of COVID-19: Evidence From Vacancy Postings And UI Claims”, **NBER Working Paper**, 27061.
- Friedman, A., 1977: **Industry and Labour: Class Struggle at Work in Britain, 1850-1950**. Edward Arnold.
- Friedman, G. D., Tsai, A. L., 1994: “Health Impacts of Chronic Conditions: The Role of Comorbidity”, **Journal of Clinical Epidemiology**, 47(12), 1397-1406.
- Friedman, S. D., Greenhaus, J. H., 2000: “Work and Family – Allies or Enemies? What Happens When Business Professionals Pursue Family Involvement?”, **Organizational Dynamics**,32(2),177-191.
- Fuchs, V. R., 2004: “Reflections on the Welfare State and Health Care”, **Health Affairs**, 23(6), 7-15.
- Fukui, T., et al. 2020: The impact of COVID-19 on job postings in Japan. **Japanese Economic Journal**, 51(4),349-367.
- Gajendran, R.S., Harrison, D.A. 2007: “The good , the bad, and the unknown about telecommuting : Meta-analysis of psychological mediators and individual consequences. **Journal of Applied Psychology**, 92(6),1527-1541.

- Gallie, D., 2003: "The quality of work in the New economy", **Work, Employment & Society**,17(1),1-19.
- Garrett, A. T., 2008: War and Pestilence As Labor Market Shocks: U. S. Manufacturing Wage Growth 1914-1919", **Economic Inquiry**, 47(4), pp. 711-725.
- Garrote, L., Smith, J., Lee, M. 2021: "Dijital access and labor market impacts during COVID-19" **Journal of Economic Studies**, 48(4),765-789.
- Gauthier, A. H., 2013: "Family Policies in Developed Countries: A Comparative Perspective", **Social Policy & Administration**, 47(1), 1-23.
- Geller, M., 2015: "Long-term Effects of Parental Death on Children", **Journal of Family Issues**, 36(10), 1345-1366.
- Gençoğlu, A. Y., 2012: Kapitalizmin Temel Nitelikleri Açısından Emeğin Konumu", **Emek ve Toplum, HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, 1(1), 1-10.
- Genicot, L., 1966: "Crisis From the Middle Ages to Modern Times Chapter in Volume 1 The Agrarian Life of the Middle Ages", M. M. Postan ed., **The Cambridge Economic History of Europe**. London: Cambridge University Press. pp. 660-742.
- Global Workplace Analytics, 2021: "The Business Case For Remote Work" for employers, employees, The Environment, And Society", Erişim Tarihi : 16 Haziran 2023.
- Global Workplace Analytics., FlexJobs, 2017: Remote work statistics : Shifting norms and the future of work. <https://www.flexjobs.com/blog/post/remote-work-statistics/> Erişim Tarihi : 26.06.2025.

- Golden, L., 2001: “Flexible Work Schedules: Which Workers Get Them?”, **American Behavioral Scientist**, 44(7), 45.
- Golden, T. D., 2009: “Applying Technology to Work : Toward a Better Understanding of Telework”, **Organization Management Journal** 6, 241-250.
- Golden, T. D., Veiga, J. F. 2005: “The impact of extent of telecommuting on job satisfaction Resolving inconsistent findings. **Journal of Manegement**, 31(2), 301-318.
- Gollin , D., 2008: “Nobody’s business but my own : Self-employment and small enterprise in economic development “, **Journal of Monetary Economics** 55(2), 219-233.
- Goodman-Bacon, A., 2021: “Difference-in-difference with variation in treatment timing. **Journal of Econometrics**, 225(2), 254-277.
- Goolsbee, A., Syverson, C., 2021: “Fear, lockdown, and diversion: Comparing drivers of pandemic economic decline 2020”, **National Bureau of Economic Research**.
- Gordon, J. S., 2020: “The Spanish Flu Pandemic and the U. S. Economy”, American Bankers Association. **ABA Banking Journal**, 112(3), 1-54.
- Gordon, L. et al. 1982: “The Development of Labour Control”, In *The American Labor Movement: A History in Documents*. **Segmented Work, Divided Workers** : The Historical Transformation of Labor in the United States. Cambridge University Press
- Gottlieb, C., Grobovsek, J., Poschke, M. 2020: “The Impact of COVID-19 on Remote Work: Evidence from 85 Countries” IZA **Discussion Paper** No.13756. Institute of Labor Economics.

- Gottlieb, C.,
Grobovsek, J.,
Poschke, M., Saltiel,
F., 2020: “Working from home : Implication for developing countries”, COVID-19 in Developing Economies, Edited by Simeon Djankov ve Ugo Panizza. **A VoxEU. org Book** , CEPR Press.
- Görmüş, A., 2020: “Kovid-19 Pandemisi Döneminde Sosyal Mesafe Çalışma Biçimleri : Tele Çalışma”, **Turkish Studies**, 15(4), 1-10.
- Grantz, K. H., Rane, M. S., Salje, H., Glass, G. E., Schachterle, S. E., Cummings, D. A., 2016: “Disparities in influenza mortality and transmission related to sociodemographic factors within Chicago in the pandemic of 1918”, **Proceedings of the National Academy of Sciences**, 113(48), 13839-13844.
- Gupta, S.,
Montenova, L.,
Nguyen, T., Lozano-
Rojas, F., Schmutte,
I., Simon, K.,
Weinberg, A. B.,
Wing C., 2021: “Effects of social distancing policy on labor market outcomes”, **Contemporary Economic Policy**, 41, 166-193.
- Gül, M., Kaya, F., 2020: **Çalışma Hayatında İş Paylaşımı ve Verimlilik**. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Güven, A. M., Ünlü, R., 2021: “Economic Impacts of Epidemics: Lessons from COVID-19”, **Journal of Economic Perspectives**, 35(1), 101-124.
- Hai, W ., Zhao, Z., Wang, J. , Hou, Z. G., 2004: “The Short –Term İmpact of SARS on the Chinese Economy”, **Asian Economic Papers**.

- Hanna, D., Yiping, H., 2004: “The Impact of Sars in Asian Economies”, **Asian Economic Paper**, Winter 2004, Vol. 3, No. 1, Pages 57-61.
- Harberger, A. C., 1971: “The Measurement of Benefit”, **Journal of Political Economy**, 79(2), 30-49.
- Harrison, B., 2006: **The Origins of the Industrial Revolution: A Global Perspective**. New York: Routledge.
- Harvey, D., 2005: **A Brief History of Neoliberalism**. Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, D., 2010: **The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism**. Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, D., 2014: **Seventeen Contradictions and the End of Capitalism**. Profile Books.
- Harvey, D., 1990: **The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change**. Blackwell.
- Harvey, D., 1993: “Esneklik : tehdit mi yoksa fırsat mı ?”, (Çev. Ayça Kurtoğlu), **Toplum ve Bilim**, Sayı 56-61, Bahar.
- Harvey, D., 1999: **Postmodernliğin Durumu**. (çev. Sungur Savran), İstanbul: **Metis Yayınları**,
- Hatayama, M., Viollaz, M., Winkler, H., 2020: Job’s Amenability to Working from Home: Evidence from Skills Surveys for 53 Countries. Policy **Research Working Paper** No. 9241. Washington DC:World Bank.
- Hekimler, A., 2022: Pandemi Sürecinde Home Office – Uzaktan Çalışma – ve Çalışma Yaşamının Geleceği”, **Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi**, 08(02), 1-10.

- Herlihy, D., 1997: **The black death and transformation of the West.** Londra: Harvard University Press.
- Herrendorf, B. R., Rogerson, Valentinyi, A., 2014: Growth and structural transformation”, in **Handbook of Economic Growth**, Vol. 2, Elsevier.
- Heymann, D. L., 2003: Control of Communicable Diseases Manual (18th ed.) **American Public Health Association,**
- Hicks, J., 2020: **Theory of Wages.** New York: Macmillan.
- Hill, E. J., Jacob, J., Shannon, L., 2001: “Work-Family Conflict and Work-Family Facilitation: A Review and Directions for Future Research”, **Journal of Family Issues.**
- Hirst, P., Zeitlin, J., 1991: **Flexible specialization: The restructuring of production and work.** Taylor&Francis.
- Hoehn-Velasco, L., et al. 2021: “The Impact of COVID-19 on the Mexican Labor Market: Evidence from the First Nine Months” **IZA Institute of Labor Economics.**
- Horton, R., 2017: “The Global Health Crisis: The Need for a Paradigm Shift”, **The Lancet**, 390(10105), 2674-2675.
- Hounshell, D. A., 1984: **From the American System to Mass Production, 1800-1932: The Development of Manufacturing Technology in the United States.** Johns Hopkins University Press.
- Hoxie, R., 1914: Report on scientific management. **U.S. Department of Labor, Bureau of Labor Statistics.**
- Hunter, S. Susan , 2003: “ **Who Cares ? AIDS in Afrika**” Newyork: Palgrave Macmillan.

- ILO, 2004: Working time and worker' preferences in industrialized countries : Finding the balance
- ILOSTAT, 2023: Çevrimiçi, <https://ilostat.ilo.org> Erişim Tarihi: 22 Ocak 2024.
- International Labour Organization 2021: Remote work and the future of work. " International Labour Organization.
https://www.ilo.org/global/topics/future-of-work/publications/WCMS_765332/lang-en/index.htm
- International Labour Organization, 2018: Working Time: A global perspective. International Labour Organization.
- International Labour Organization, 2020: "COVID-19 dünya genelinde çok büyük işgücü geliri kayıplarına nedenoluyor" [https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/COVID-19/WCMS_756044/lang-tr/index. htm?shared_from=shr-tls](https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/COVID-19/WCMS_756044/lang-tr/index.htm?shared_from=shr-tls) Erişim Tarihi :28. 09. 2020.
- International Labour Organization, 2020a: ILO Gözlem 2. Baskı, COVID-19 ve çalışma yaşamı", 7 Nisan 2020.
- International Labour Organization, 2021b: **World Employment and Social Outlook: Trends 2021**, ILO Publishing.
- International Labour Organization: 2020c: "COVID-19 and the impact on agriculture and food security" ILO Brief.
- International Money Fund. 2022: "Countering the cost-of-living crisis", World Economic Outlook. Erişim Tarihi:16. 06. 2023

- Issue Report, 2007: “Pandemic Flu and the Potential for U. S Economic Recession” A State-By-State Analysis. Çevrimiçi, <https://www.tfah.org/wp-content/uploads/archive/reports/flurecession/FluRecession.pdf> Erişim Tarihi: 22 Ocak 2024.
- IWH, 2005: Night and shift work : A guide for understanding health risks and mitigation strategies. Toronto,Ontario.
- İçişleri Bakanlığı, 2023: Çevrimiçi, [www. icisleri. gov. tr](http://www.icisleri.gov.tr) Koronavirüs Tedbirleri Genelgesi Kapsamında 149. 382 İş Yeri Geçici Süreliğine Faaliyetlerine Ara Verdi (icisleri. gov. tr) Erişim Tarihi: 22 Mart 2024.
- İçişleri ve Haberleşme Bakanlığı. 2019: Japonya’da Çalışma Hayatı ve Uzaktan Çalışma.
- İncir, G., 1998: **Çoklu Vardiya Çalışmasının Ergonomik Tasarımı.** Ankara, Türkiye : MPM Yayınları.
- İstanbul.gov.tr, 2023: Çevrimiçi, [www. istanbul. gov. tr](http://www.istanbul.gov.tr) Cumhurbaşkanı Erdoğan “Ekonomik İstikrar Kalkanı” Tedbir Paketini Açıkladı (istanbul. gov. tr) Erişim Tarihi : 16 Mart 2023.
- Japon Hükümeti 2021: Declaration and lifting of the state of emergency during COVID-19 pandemic. https://www.kantei.go.jp/jp/98_abe/actions/202004/16kaik en.html
- Jessop, B., 2009: **Kapitalist Devletin Geleceği.** Çev. Ahmet Özcan, Ankara: Epos Yayınları,.

- John Hopkins University, 2024: COVID-19 Dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at **Johns Hopkins University**. <https://coronavirus.jhu.edu/map.html> Erişim Tarihi : 23.06.2025.
- Johnson, A., 2019: **“Post-Industrial Crafts: The Revival of Hand-Made Goods”**, Chicago: Phoenix Publishing.
- Johnson, N. P., Mueller, J., 2002: “Updating the Accounts : Global Mortality of the 1918-1920 ‘Spanish’ Influenza Pandemic”, **Bulletin of the History of Medicine** 76, pp. 105-115.
- Joint Research Centre (JRC). 2020: “Telework in the EU before and after the COVID-19 : Where we were, where we head to. **European Commission**.
- Joint Research Centre, 2020: “Telework in the EU before and after the COVID-19 : where we were, where we head to”, **Science for policy briefs**. European Commission.
- Jones, A., 2020: “Optimizing Workforce Efficiency through Call-Based Systems”, **International Journal of Operations Management**, 15(2), 63-72.
- Jones, A., 2021: **Çalışma Süreleri ve Verimlilik Üzerine Çalışmalar**. New York: McGraw-Hill.
- Jones, M., 2020: **“Flexible Work Systems: Opportunities and Challenges”**, Routledge.

- Joo, H., Maskery, A. B., Berro, D. A., Rotz, D. L., Lee, K. Y., Brown, M. C., 2019: “Economic Impact of The 2015 MERS Outbreak On The Republic of Korea’s Tourism-Related Industries”, **Health Security**, Volume 17, Number 2.
- Jorda, O., Singh, R., Taylor, A., 2020: “Longer-Run Economic Consequences of Pandemics”, Federal Reserve Bank of San Francisco, **Working Paper Series**, 2020. .
- Juranek, S., et al. 2020: “The COVID-19 crisis and the labor market: Evidence from Nordic countries”**IZA Discussion Paper** No.13481.Institute of Labor Economics.
- Kahn, L. B. 2022: “Inequality in the labor market during and after the COVID-19 pandemic. **Journal of Economic Perspective**, 36(3),45-68.
- Kahn, L. B. et al. 2020: “The Labor Market Impact of COVID-19: A Preliminary Analysis”, Brookings Institution. <https://www.brookings.edu/research/the-labor-market-impact-of-covid-19-a-preliminary-analysis/>
- Kalleberg, A. L., 2009: “Precarious Work, Insecure Workers: Employment Relations in Transition”, **American Sociological Review**, 74(1), 1-22.
- Kara, A. 2020: “The Impact of COVID-19 on global labor markets and policy responses. **International Journal of Labor Studies**,12(2), 123-140.
- Karaca, L., Demir, R., 2019: “Yenilikçi Çalışma Modelleri ve Kurum İçi Uzmanlaşma”, **Endüstri İlişkileri Araştırmaları Dergisi**, 11(3), 251-265.

- Karlsson, M., Nilsson, T., Pichler, S., 2014: "The impact of the 1918 Spanish flu epidemic on economic performance in Sweden An investigation into the consequences of an extraordinary mortality shock", **Journal of Health Economics**. 36, 1-119.
- Katz, J. N., et al. 2013: "The Effect of Chronic Disease on Employment and Income", **Health Affairs**, 32(6), 1124-1131.
- Katz, L. F., Krueger, A. B., 2019: "The Rise and Nature of Alternative Work Arrangements in the United States, 1995–2015", Industrial Relations Section, Princeton University.
- Kaya, Elif, A., 2012: Emek Sürecinde Dönüşüm ve Mühendis Emeği” **Yüksek Lisans Tezi**. TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, Ankara,
- Kaya, M., Doğan, B. B., 2016: "Esnek Çalışma Modeli: Ev Eksenli Çalışma", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 15(58), 1069-1099.
- Kaya, R., 2020: **Evde Çalışma: Türkiye ve Dünya Örnekleri**. İstanbul: Nobel Yayınları.
- Kelliher, C., Anderson, D., 2010: "Flexibility, work–life balance, and employee outcomes", **British Journal of Management**, 21(2), 279-291.
- Kern, H., Schumann, M., 1989: Limits of the Division of Labour: New Production Concepts in West German Industry” Economic and Industrial Democracy.No.8
- Keskin, D., 2012: "Bağımlı Ev Eksenli Çalışanların Hukuki Konumu", **Türk Tabibler Birliği mesleki sağlık ve güvenlik dergisi**. 12(44), 16-25.

- Kırca, M., 2015: “Kısmi Süreli Çalışma: Türkiye Örneği”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**.
- Koca, S. 2020: İşgücü piyasasını koruma politikaları : Salgın ve kriz dönemleri. **Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayınları**.
- Kossek, E. E., & Lambert, S. J., 2005: “Work and Life Integration: Organizational, cultural, and individual perspectives” **Lawrence Erlbaum Associates**.
- Kossek, E. E., Ozeki, C. (1998) Work-family conflict, policies, and the job-life satisfaction : A review and directions for organizational behavior-human resources research. **Journal of Applied Psychology**, 83 (2), 139-149.
- Kossovsky, M. P., et al. 2009: “Impact of Depression on Health-Related Quality of Life in Patients with Heart Failure”, **Journal of Cardiac Failure**, 15(2), 115-121.
- Koyuncu, T., Mecik, O., 2020: “COVID-19 Pandemisinin Türkiye’de Ekonomik Büyümeye Sektörel ve Sektörler Arası Etkileri”, **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, 18(4), 112-131.
- Krausz, M., Sagie, A., Bidermann, Y., 2000: “Actual and Preferred Work Schedules and Scheduling Control as Determinants of Job-Related Attitudes”, **Journal of Vocational Behavior**, 97.
- Kumar, K. 1999: **Sanayi sonrası toplumdan post-modern topluma : Çağdaş dünyanın yeni kuramları** (M. Küçük, Çev.). Ankara : Dost Yayınları.
- Kuznets, S., 1973: “Modern economic growth : findings and reflections”, **American Economic Review**, 63(3), 247-258.

- Lantz, P. M., House, J. S., Lepkowski, J. M., Williams, D. R., Levin, D., 2001: "Socioeconomic Disparities in Health Change in a Longitudinal Study of U. S. Adults", **American Journal of Public Health**, 91(1), 127-132.
- Lee, A., Cho, J., 2016: "The impact of epidemics on labor market : identifying victims of the Middle East Respiratory Syndrome in the Korean Labor Market", **International Journal for Equity in Health**, 15, 196.
- Lee, A., Cho, J., 2017: "The impact of city epidemics on rural labor market: The Korean Middle East Respiratory Syndrome case", **Japan and the World Economy**, 43(30-40), 1-10.
- Lee, J. W., McKibbin, W. J., 2004: "Globalization and disease : The case of SARS", **Asian Econ Pap.** 3(1), 113-31.
- Lee, O. M. G., Warner, M., 2005: "Epidemics, labour market and unemployment: the impact of SARS on human resource management in the Hong Kong service sektör", **Int. J. of Human Resource Management**, 16(5), 752-771.
- Lee, S. M., Lee, D 2020: "Lessons Learned from Battling COVID-19 : The Korean Experience. **International Journal of Environmental Research and Public Health**, 17 (20),7548.
- Levy, C., Lee, K., Mounier-Jack, S. 2007: "The economic impact of pandemic influenza in the UK : A computable general equilibrium modelling experiment. **London : Department of Health.**
- Levy, F., Murnane, Richard J., 2007: "How Computerized Work and Globalization Shape Labor Markets" **In Labor markets and economic growth**,500-530.

- Mackellar, L., 2007: "Pandemic Influenza: A review", **Population and Development Review**, 33(3), 429-451.
- Mamelund, S. E., 2006: "A socially neutral disease? Individual social class, household wealth and mortality from Spanish influenza in two socially contrasting parishes in Kristiania 1918-19", **Social Science & Medicine**, 62(4), 923-940.
- Mamelund, S. E., Egan, S. C., Rogeberg, O., 2019: "The association between socioeconomic status and pandemic influenza : protocol for a systematic review and meta-analysis", **Systematic Reviews**, pp. 1-6.
- Mamelund, S. E., Erik. 2006: A Social Inequality in Influenza Mortality in Norway 1918–1919: The Role of Poverty, Household Crowding, and Residential Segregation. **Social Science & Medicine**.
- Mann, S., Holdsworth, L., 2003: The psychological impact of teleworking : stress, emotions and health" New Technology, **Work and Employment**, 18(3), 196-211.
- Marmot, M., 2005: "Social Determinants of Health", **The Lancet**, 365(9464), 1099-1104.
- Marx, K., 2010: **Capital: Critique of Political Economy** Capital: Volume I.
- Marx, K., 2004: **Ekonomi Yazıları**. Çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları.
- Marx, K.: 2011: **Kapital I**. Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Yayınları.

- McCulloch, A., et al. 2018: “Socioeconomic Differences in the Effects of a Health Shock on Household Well-being”, **Social Science & Medicine**, 198, 153-160.
- McKibbin, J. W., Sidorenko, A. A., 2006: Global Macroeconomic Consequences of Pandemic Influenza”, **Centre for Applied Macroeconomic Analysis**.
- McKibbin, W. J., Fernando, R., 2020: “The Global Macroeconomic Impacts of COVID-19: Seven Scenarios”, The Australian National University.
- McNeill, W., 1977: **Plagues and Peoples**. New York: Doubleday.
- McQueen, H., 1976: “The ‘Spanish’ Influenza Pandemic in Australia, 1912-1913”, in J Roe (ed), **Social Policy in Australia Some Perspectives 1901-1975**, Cassell Australia, Stanmore NSW, pp 131-147.
- Meçik, O., Aytun, U., 2020: COVID-19 Döneminde Eşitsizlikler: Çalışma İçerikleri ve Ücretler”, **Emek Araştırma Dergisi**, 11(18), 1-26.
- Merriam-Webster.org 2020: Çevrimiçi, Pandemic Definition & Meaning - Merriam-Webster Erişim Tarihi: 19 Eylül 2020.
- Messenger, J. C. 2019: Working time and the future of work. **International Labour Organization**.
- Messenger, J. C. (Ed.). 2019: Telework in the 21st Century : An evolutionary perspective. **Edward Elgar Publishing**.
- Miller, R., 2018: **Medieval Trade and Artisan Culture**. Oxford: Blackwell.
- Miller, S., Hohmann, S., 2011: “Economic Consequences of Health Shocks: A Review of the Evidence”, **Health Economics**, 20(2), 220-234.

- Mitomi, H., Toshiya, J., 1999: “Impact of Telecommuting on Mass Transit Congestion: The Tokyo Case”, **Telecommuniting Policy**, 23(10-11), 741-751.
- Mokyr, J., 1990: **The Lever of Riches: Technological Creativity and Economic Progress**. Oxford University Press.
- Montenova, L., et al. 2020: “COVID-19 and Labor Market Inequality in the United States” **NBER Working Paper** No.27132
- Moretti, A., Menegon, A., Benedetti, M., 2020: “Ergonomics and productivity in home working : Insights during the COVID-19 pandemic” **International Journal of Occupational Safety and Ergonomics**, 26(4),625-634.
- Muir, E., 2006: **The Culture of Property: The Crisis of Liberalism in Modern France**. Harvard University Press.
- Murray, JL., C, Lopez, D. A., Chin, A., Feehan, D., Hill, H. K., 2006: “Estimation of potential global pandemic influenza mortality on the basis of vital registry data from the 1918-20 pandemic : a quantitative analysis”, **Lancet**, 368, 2211-18.
- Müftüoğlu, Ö., 2015: “Esneklik, Güvencesizlik ve Sendikalar” Çevrimiçi, ÖZGÜR MÜFTÜOĞLU: Esneklik, Güvencesizlik ve Sendikalar (ozgurmuftuoglu.blogspot.com) Erişim Tarihi: 04 Eylül 2021.
- Mütevellioğlu, N., Işık, S., 2009: “ Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm”, (Ed)., Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, **Küreselleşme Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. ss. 159-204.
- Nadworny, M., 1982: Taylorism and its Legacy in the Workplace. **Harvard Business Review**.

- National Library Board Singapore
NLB., 2003: Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) Outbreak in Singapore.
- Nevins, A., & Hill, F. E. 1950: **Ford: The Times, The Man, The Company.** Charles Scribner's Sons.
- Newsroom, 2020: "More than 3 million to seek career change post COVID-19, Çevrimiçi, <https://newsroom.ing.com.au/more-than-3-million-to-seek-career-change-post-COVID-19/> Erişim Tarihi: 12 Aralık 2020.
- Nilles, J. M., 1975: "Telecommunications and organisational decentralization. Transactions on Communications", 23(10), 1142-1147.
- Noymer, A., Garenne, M., 2000: "The 1918 Influenza Epidemic's Effect on Sex Differentials in Mortality in the United States", **Population and Development Review**, 26(3), 565-581.
- OECD, 2020: "COVID-19 and Employment in the Tourism Sector." Organisation for Economic Co-operation and Development. Çevrimiçi, <https://www.oecd.org> Erişim Tarihi: 22 Ocak 2024.
- Oettinger, A., 2004: "The Impact of Information Technology on Remote Work", In **Telecommuting and the Future of Work.** Washington, DC: National Academies Press.
- Olsen, K. M., Kalleberg, A. L. 2004: "Non-standard work in two different employment regimes.," **Work, Employment and Society**, 18(2),321-348.
- Osnabrueck, T., Warren, C., 2005: "Home-Based Work and Gender Inequality", **Social Science Research**, 34(2), 327-348.

- Oxford University, 2023: COVID-19 Government Response Tracker.
- Oxford, Research Project, 2023: “COVID-19 Government Response Tracker”, Çevrimiçi, COVID-19 Government Response Tracker | Blavatnik School of Government (ox. ac. uk) Erişim Tarihi: 15 Mart 2024.
- Ozimek, A., 2010: The Future of Remote Work” Çevrimiçi, <https://www.upwork.com/press/releases/the-future-of-remote-work> Erişim Tarihi: 16 Mart 2023.
- Özcan, D., 2018: “Uzaktan Çalışmanın Türkiye’deki Çalışma Hayatı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma”, **Yayımlanmış Doktora Tezi**. İstanbul.
- Özdemir, M. A., Özoğlu, B., Özdemir, Y. G., 2005: “Sosyalist Emek Sürecinde Sosyalist Olan Nedir?”, **Türkiye Sosyalist İktisat Kongresi**, İstanbul: Nazım Kitaplığı, 17-18 Aralık, ss. 323-324.
- Palmer, B., 2005: The History of Scientific Management: A Critical Perspective.
- Paltiel, A. D., Schwartz, J. L., Zheng, A., Walensky, R. P. 2021: Clinical Outcomes Of A COVID-19 Vaccine : Implementation Over Efficacy : Study examines how definitions and thresholds of vaccine efficacy, coupled with different levels of implementation effectiveness and background epidemic severity, translate into outcomes. **Health Affairs**, 40(1), 42-52.
- Pamuk, S., 2005 “Urban Real Wages Around the Eastern Mediterranean in Comparative Perspective 1100–2000” **Exploration in Economic History** 23, pp. 209–228. DOI: 10. 1016/S0363-3268(05)23006-9.

- Pamuk, Ş., 2007: “The Black Death and the origins of the –Great Divergence- across Europe, 1300-1600”, **European Review of Economic History**, II, 289-317.
- Parlak, Z., Parlak, K. N., 2010: “**Çalışma Sosyolojisi**”, İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Ortak Ders.
- Patterson D., K., Pyle F. G., 1991: The Geography and Mortality of The 1918 Influenza Pandemic”, **Bullettin of the History of Medicine**, 65(1), 4-21.
- Picot, G., Savage, D., 2020: **The Impact of COVID-19 on the Canadian Labour Market: An Update**. Statistics Canada.
- Pietrykowski, B., 1999: “Beyond the Fordist/Post-Fordist Dichotomy: Working Through The Second Industrial Divide”, **Review of Social Economy**, 57(2), 177-198.
- Piketty, T., 2014: **Capital in the Twenty-First Century**. Harvard University Press.
- Pine, B. J., Gilmore, J. H., 1999: **The Experience Economy: Work is Theatre & Every Business a Stage**. Harvard Business School Press.
- Piore, M. J., Sabel, C. F., 1984: The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity. **Basic Books**.
- Pogge, T., Reddy, S., Sengupta, M. 2019: Eradicating poverty through capital investment. **Oxford University Press**.

Polack, F. P., “ Safety and efficacy of the BNT162b2 mRNA COVID-19
 Thomas, S. J, vaccine. **New England Journal of Medicine**,
 Kitchin, N., Absalon, 383(27),2603-2615.
 J., Gurtman, A.,
 Lockhart, S., Perez,
 J. L., Perez Marc, G.,
 Moreira, E. D.,
 Zerbini, C., Bailey,
 R., Swanson, K.A.,
 Roychoudhury, S.,
 Koury, K., Li, P.,
 Kalina, W. V.,
 Cooper, D., Frenck,
 R. W. Jr. Hammitt, L.
 L., Türeci,
 Ö.,...Gruber, W. C.
 2020:

Potter, W. C., 2001: “A history of Influenza”, **Journal of Applied Microbiology** 91, 572-579.

Pritchett, L., 2020: **The Rebirth of the State: Politics and Development in the Global South**. Oxford University Press.

Pullan, B., 1992: “Plague and Perceptions of the Poor in Early Modern Italy”, In **Epidemics and Ideas. Essays on the Historical Perception of Pestilence**, ed. by. Terence Ranger and Paul Slack, pp. 101-123. Cambridge: Cambridge University Press.

Rodrik, D., 2018: **Straight Talk on Trade: Ideas for a Sane World Economy**. Princeton University Press.

- Rothstein, J., 2011: “The Role of Families in Economic Outcomes”, **Economic Studies**, 60(2), 203-217.
- Ruhm, C. J., 2000: “Healthy Living in Hard Times”, **Journal of Health Economics**, 19(4), 331-352.
- Sabel, C. F., 1989: **Flexible Specialization and the Re-emergence of Regional Economies**. In New Models in Manufacturing.
- Sabel, C. F., 1996: Work and Politics: The Division of Labor in the New Industrial Revolution. **Cambridge University Press**.
- Sağlam, N., 2009: “Kısmi Süreli Çalışma ve Kadın İşgücü” **Yayımlanmış Doktora Tezi**. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Sağlam, Y., 2009: “Kısmi Süreli Çalışma ve Çalışma Süresinin Düzenlenmesi”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**.
- SARS 2003 Data Archive. n. d.: SARS 2003 Data Archive. Erişim adresi: Çevrimiçi, <https://sars2003.com/> Erişim Tarihi: 22 Ocak 2024.
- Savran, S., 2007: “Yalın Üretim ve Esneklik”, **Devrimci Marksizm**, 3, 131-173
- Sayed, A., Peng, B., 2020: “Pandemics and income inequality : A historical review”, **CEPR**, 52, 15.
- Sayer, A., 2001: **Realism and Social Science**. Esping-Andersen, G. (1990). The Three Worlds of Welfare Capitalism.
- Schatz, K., 2015: **Artisans and the Economy in Medieval Society**. Routledge.

- Schmid, B.V.,
Büntgen, U.,
Easterday, W.R.,
Ginzler, C., Walloe,
L., Bramanti, B.,
Stenseth, N.C., 2015: "Climate-driven introduction of the Black Death and successive plague reintroductions into Europe", **Proc Natl Acad Sci**, 112(10), 3020-5.
- Schultz, T. P., 1997: "Investments in Human Capital", **International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences**, 1-5.
- Schultz, T. W., 1993: "The Economic Importance of Human Capital in Modern Agriculture", **The American Economic Review**, 62(2), 1-11.
- Sennett, R., 1998: *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism.*
- Sennett, R., 2006: *The Culture of the New Capitalism. Yale University Press.*
- Sennett, R., 2008: *The Craftsman. Yale University Press.*
- Sennett, R., 1998: *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.*
- Sherman, W. I., 2007: *Twelve Diseases That Changed Our World. Washington DC: American Society for Microbiology Press* 20036-2904.
- Siu, A., Wong, R. C. Y., 2004: "Economic Impact of SARS : The Case of Hong Kong", **Asian Economic Papers** 3:1.
- Slack, P., 1985: *The Impact of Plague in Tudor and Stuart England. Routledge.*

- Slack, P., 1989: **The Impact of Plague in Tudor and Stuart England. Oxford University Press,**
- Smith, A., 2018: **The Hidden Costs of Labor: Alienation in Modern Workplaces.** Los Angeles: University of California Press.
- Smith, A., Jackson, B., 2018: “Balancing Work and Life: The Impact of Flexible Working Arrangements”, **Journal of Workplace Studies**, 12(4), 301-319.
- Smith, J., 2018: “Historical Development of Work Sharing Practices”, **Industrial Relations Journal**, 11(4), 110-121.
- Smith, J., 2021: “Call-Based Working Models and Their Benefits”, **Business Process Review**, 8(4), 42-55.
- Smith, K. C., 2006: “Economic Burden of Communicable Diseases: A Review of the Evidence”, **Global Health**, 2(1), 3-15.
- Smith, R. D., 2006: **Responding to Global Infectious Disease Outbreaks: Lessons from SARS and Other Epidemics.** Routledge,.
- Song, J., von
Watcher, T. 2014: “Long- term nonemployment and job displacement”. **Journal of Labor Economics**, 32(1),1-34.
- Sorge, A., Streeck, W., 1988: Industrial Relations and Industrial Change in Post-Fordist Society. **International Journal of Human Resource Management**, 29(4),507-527.
- Sönmez, C., 2020: “Esnek Çalışma Modellerinin Yasal Düzenlemeleri”, **Hukuk ve İktisat Dergisi**, 1(1), 10-20,
- Standing, G., 2011: **The Precariat: The New Dangerous Class.** Bloomsbury Academic.

- Standing, G., 2016: The Corruption of Capitalism: Why Rentiers Thrive and Work Does Not Pay. **Biteback Publishing**.
- Stavrou, E. T., 2005: “Flexible Work Bundles and Organizational Competitiveness: A Cross-National Study of the European Work Context”, **Journal of Organizational Behavior**, 26(6), 82.
- Steinberg, M.W., 2003: “Capitalist Development, the Labor Process, and the Law”, **American Journal of Sociology**, 109(2), 445-495.
- Şakar, E., 2020: **İş Hukuku Açısından Çağrı Usulü Çalışma ve Esnek Çalışma Modelleri**. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Şen, S., 2000: “Esnek Üretim ve Esnek Çalışma” **TÜHİS**. Mayıs.
- Tanaka, S., 2022: “Economic Impacts of SARS/MERS/COVID-19 in Asian countries” **Asian Economic Policy Review**, 17(1), 41-61.
- Taylor, F. W., 1911: **Shop Management**. New York and London: Harper and Brothers Publisher.
- Taylor, P., 2019: “Challenges and Solutions in Work Allocation”, **Business Management Quarterly**, 13(1), 75-85.
- Thompson, E. P. : 1967 “Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism”, **Past and Present**, 38(1), 56-97.
- Thunström, L., et al. 2020: “The Immediate Economic Cost of COVID-19 in the United States”, **Frontiers in Public Health**, 8, 568.
- TİSK, 2022: “Yeni Nesil Çalışma Modelleri” Çevrimiçi, [www. tisk. org. tr](http://www.tisk.org.tr) Erişim Tarihi: 22 Ocak 2024.
- Toffler, A., 2008: **Üçüncü Dalga**. İstanbul: Koridor Yayıncılık.

- Tokol, A., 2003: “Tele Çalışma Geleceğin Çalışma Şekli Olabilir mi?”, **İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, 5(1), 1-18.
- Tuckel, P., Sassler, S., Maisel, R., Leykam, A., 2006: “The Diffusion of the Influenza Pandemic of 1918 in Hartford, Connecticut”, **Social Science History Association**, 30(2), pp. 167-96.
- Turan, A ve Çelikyay, H. H., 2020: “Türkiye’de Kovid-19 ile Mücadele : Politikalar ve Aktörler”, **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, 3(1), 1-25.
- Turan, S., 2020: **Çalışma Sürelerinin Esnekleştirilmesi ve İş Sağlığına Etkileri**. İstanbul: Beta Yayınları.
- Türk Tabipleri Birliği: 2020: “COVID-19 Pandemisi İki Aylık Değerlendirme Raporu”, Çevrimiçi, <https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/covid19-rapor.pdf> Erişim Tarihi :16 Haziran 2023.
- Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, 2003, **İş Kanunu**.
- U. S. Bureau of Labor Statistics, 2021: “The Impact of COVID-19 on Employment”, **Monthly Labor Review**.
- Üstüner, Y., 2013: “Esnek Çalışma Modellerinin Hukuki Çerçevesi”, **Hukuk ve İktisat Dergisi**.

- Voigtlander, N., Hans-Joachim, V., 2009: “Malthusian Dynamism and the Rise of Europe: Make War, Not Love”, **American Economic Review**, 99, 248-54.
- Voigtlander, N., Voth, H.J. 2013 : The three horsemen of the apocalypse : Climate, war, and economic decline in premodern Europe. **The Review of Economic Studies**, 80(2), 774-811.
- Volti, R., 2011: **An Introduction to the Sociology of Work and Occupation**. SAGE Publications.
- Yaish, M., Kristal, Tali., Herzberg-Druker, Efrat (2022) ”Does the Pandemic Affect Inequality Within Families? The Case of Dual-Earner Couples in Israel. *Gender and Society* 36(6):895-921.
- Vyas, M., Butakhieo, N. 2021: “The impact of COVID-19 on labor market inequalities : Evidence from service sectors. **International Labour Review**, 160(3), 405-426.
- Wang, H., Hu, Y., 2020: “The Impact of COVID-19 on Labor Market Outcomes: Evidence from a Natural Experiment”, **Journal of Economic Perspectives**, 34(4), 3-26.
- Watts, S. 2005: “The People’s Tycoon : Henry Ford and the American Century” Vintage.
- WikiMili. 2023: Air China Flight 112 - SARS Outbreak 2003. https://wikimili.com/en/Air_China_Flight_112_%E2%80%93_93_SARS_outbreak_2003 Erişim Tarihi : 21.03.2023
- Womack, J. P., 1990: **The machine that changed the world: The Story of lean production**. New York : Rawson Associates

- World Health Organization, 2003: Summary of probable SARS cases with onset of illness from 1 November 2002 to 31 July 2003. World Health Organization.
- World Health Organization, 2004: WHO consensus document on the epidemiology of SARS. World Health Organization. Erişim Tarihi : <https://apps.who.int/iris/handle/10665/70863>
- World Health Organization, 2020: Global health estimates: Leading causes of death. World Health Organization.
- World Health Organization, 2023: Çevrimiçi, WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard | WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard With Vaccination Data Erişim Tarihi: 22 Ocak 2024.
- Wright, L., 2017: **Artisans of the Classical World: Their Craft and Influence.** Berkeley: University of California Press.
- Yasenov, V., 2020: “The COVID-19 Pandemic and Low-Wage Workers: Evidence from the United States” **Working Paper**
- Yasenov, V., 2020: “Who Can Work from Home”, **Immigration policy lab, Working Paper** No. 20-05, April.
- Yılmaz, A., Demir, K., 2019: “Esnek Çalışma Modelleri ve İş Sağlığı”, **Çalışma Ekonomisi Dergisi**, 15(3), 241-255.
- Yılmaz, S., Çetin, O., 2022: “Esnek Çalışma Modellerinin Kurumsal Etkileri”, **Çalışma Psikolojisi Dergisi**, 14(2), 44-58.

Zhang W, Sun H, Gelfand A, Sawatzky R, Pearce A, Anis AH, Prescott K, Lee C. 2022: Working From Home During the COVID-19 Pandemic: The Association With Work Productivity Loss Among Patients and Caregivers. **J Occup Environ Med.** 1;64(11):e677-e684

Zhu,Y.,Li,W.Yu, Wang,X.,2021 “Impact of COVID-19 on health-related quality of life : A systematic review and meta-analysis”. **Plos ONE**, 16 (9).

Ziegler, P., 1969: **The Black Death.** Harper and Row.

ÖZGEÇMİŞ

1. Adı Soyadı: Çiğdem Güneş

2. Unvanı: Araştırma Görevlisi

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce , Almanca

3. Öğrenim Durumu

Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lisans	Maliye	Afyon Kocatepe Üniversitesi	2005-2010
Yüksek Lisans	İktisat	Erzurum Atatürk Üniversitesi	2012-2016
Doktora	İktisat	İstanbul Üniversitesi	2018-2025

4. Akademik Unvanlar

Unvan	Bölüm	Üniversite	Yıl
Araştırma Görevlisi	İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat	Iğdır Üniversitesi	2014-

5.Yayınlar

5.1.Uluslararası Hakemli Dergilerde Yayımlanan Özgün araştırma, makale, derleme

Sökmen Gürçam, Ö., Güneş,Ç., (2021) Covid-19'un Kafe ve Restoranlar Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi : Iğdır Örneği, Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S.6, ss. 37-50

Güneş, Ç., Sökmen Gürçam,Ö., (2024) Uzaktan Çalışma Yönteminin Kadın Akademisyenler Üzerine Etkisi : Iğdır Örneği, BİLTÜRK, Cilt 6, s.2,ss.65-83.